

**ZÜBDETÜ'L -ÂSÂR[vr.461b-474b] ADLI ESERİN
TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Şeyda DUMAN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gülay ÇINAR
Haziran 2015
Afyonkarahisar

T.C.

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ZÜBDETÜ'L -ÂSÂR[vr.461b-474b] ADLI ESERİN
TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

**Hazırlayan
Şeyda DUMAN**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Gülay ÇINAR**

AFYONKARAHİSAR 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Zübdetü'l-Âsâr [461b-474b] Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16/06/2015

Şeyda DUMAN

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Gülay ÇINAR

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Zühal ÖLMEZ

: Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK

İmza
.....

.....

B. Çelik
.....

Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Şeyda DUMAN'ın “Zübdetü'l-Âsâr [vr.461b-474b] Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” başlıklı tezi, 16.06.2015 günü saat 13:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

ZÜBDETÜL'-ÂSÂR [vr.461b-474b] ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYON VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Şeyda DUMAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Haziran 2015

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gülay ÇINAR

Altın Orda Hanlığı'nın zayıflaması üzerine ülkede baş gösteren iktidar mücadelesi Coçi'nin beşinci oğlu Şeybanî neslinden Ebulhayr Han liderliğinde Deşt-i Kıpçak'ta yeni bir siyasi oluşuma zemin hazırlamıştır. Devletleşme süreci Muhammed Şeybanî Han dönemine kadar devam etmiş ve 1500 yılında Maverâünnehir'de Özbek Hanlığı teşekkül etmiştir. Bu döneme tanıklık eden Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrullahî Timurlu hizmetinde görevli iken Horasan şehrinin Muhammed Şeybanî Han tarafından ele geçirilmesi ile Özbek Hanlığı'nın hizmetine girmiştir. Bu tarihten itibaren Muhammed Şeybanî Han'ın Horasan'daki fetihlerini bizzat müşahede etmiştir. Şeybanî Han'ın icraatlarını gözlemlediği ve birincil kaynaklardan işittiği üzere bir çalışma kaleme almış ve bu çalışmasına *Zübdetü'l-Âsâr* adını vermiştir.

Eserini Hz. Nuh'un oğlu olduğu varsayılan Yafes'ten itibaren başlatmıştır. Müellifin eseri bir dünya tarih niteliğindedir. Özellikle Timurluların son dönemi ile Şeybanî Han'ın Maverâünnehir, Türkistan ve Horasan'daki ilerleyişine dair aktarılan bilgiler (5368 no'lu nüsha vr. 461b-474b ve 608 no'lu yazma vr. 205a-216b), eserin orijinal bölümünü oluşturmaktadır. Muhammed Şeybanî Han'ın son demlerinde kuzeyde Kazaklar, güneybatıda Safeviler karşısındaki yenilgisi ve bu mağlubiyete giden süreci oluşturan etkenler ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Bu bakımdan büyük önem ihtiva eden bu eserin elimizde bulunan iki nüshasından istifade edilerek Şeybanî Hanlığı dönemini kapsayan ilgili varaklarla dönemin askeri ve siyasi hadiseleri irdelenmiş, detaylı bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zübdetü'l-Âsâr, Nasrullahî, Şeybanî Han, Özbek Hanlığı, Maverâünnehir.

ABSTRACT

THE TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF ZÜBDETÜL'-ÂSÂR [vr.461b-474b]

Şeyda DUMAN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

JUNE 2015

Advisor: Assistant Prof. Gülay ÇINAR

Power struggle appearing after the decline of Golden Horde Khanate led to a new political formation in Dasth-1 Kipchak with the leadership of Abulkhayr Khan from the Shibanids. The process of founding a state continued until Muhammed Shaybani Khan period and Uzbek Khante was founded on Mawarannahr in 1500. While Abdullah bin Muhammed Bin Ali who witnessed that event was on duty at Nasrullahî Timurid's command, Horasan was captured by Muhammed Shibani Khan and he started serving to Uzbek Khanate.

From that time on, he observed Muhammed Shaybani's conquests personally. He wrote a work observing Shaybani Khan's action sand getting information from the primary resource sand he named his book Zubdat al Asar. He started his work from Yasef who is known to be the son of Noah. The work of the author is regarded as a universal history. The information(copy no:5368 foil 461b-474b and copy no:608 foil 205a-216b) about the last period of Timurids sand progress of Shaybani Khan into Mawarannahr, Turkistan and Khorasan constitutes the main part of the

work. The defeat of Muhammed Shaybani Khan to Kazaks in the North and Safevids in the South west and the reasons for those defeats have been told in details.

The military and political events of the period have been examined by benefitting from the two copies of the work which is of the great importance and this work has been presented.

Keywords: Zubdat al Asar, Nasrallahi, Shaybani Khan, Uzbek Khanate, Mawarannahr,

ÖN SÖZ

XV. yüzyılın sonları XVI. yüzyılın başlarına doğru Batı Türkistan, Moğollardan arda kalanların bir yığın siyasal oluşuma dönüştüğü, denge politikalarının, çıkar çatışmalarının ve güç dengelerinin sürekli yer değiştirdiği siyasi bir arena halini almıştır.

XVI. yüzyıl başları Timurlular devrinin kapanıp yerini Özbek siyasi oluşumuna bıraktığı bir dönem olmuştur. Altın Orda ve Timurlular'ın mirası üzerinde yükselen Muhammed Şeybanî Han beş yüz yıllık ömre sahip güçlü bir devletin kurucusu olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Onun hakimiyeti süresince devlet en geniş sınırlara ulaşmıştır. Dönemin siyasi konjektüründen istifade ederek Timurlu idaresine son verip bu mirası devralan Muhammed Şeybanî Han, bölgedeki Özbek Türkleri'nin varlığının XXI. yüzyıla taşınmasındaki kilit şahsiyettir. Bu süreç Safevi Devleti ve Babür Devleti'nin kuruluş yılları olması hasebiyle Türk tarihi açısından da büyük önem ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Muhammed Şeybanî Han dönemine vakıf olmak beraberinde Safevi ve Babür Devletlerinin kuruluş ve yükseliş süreçlerini de yakından takip etme fırsatı sunmaktadır. Nitekim Maverâünnehir'in siyasi haritasını o dönem için ortaya koyan bu hanlık, bölgedeki politik ve kültürel amaçların başkalaştığı bir sürece tekabül etmektedir.

Ancak bu dönem üzerinde sınırlı sayıdaki çalışmalar yahut mevcut çalışmaların yetersizliği bu coğrafyada Şeybanîler öncesi ve sonrası devletlerin siyasi sosyal ve kültürel oluşumlarını anlamada bir boşluk yaratmaktadır. Bu noktada çalışmanın amacı dönemin siyasi hadiselerini çağdaş bir kaynak olan *Zübdetü'l-Âsâr'ı* değerlendirerek bir saray tarihçisinin gözlemleri ve izlenimleri doğrultusunda aktarmaktır. Bu sebeple eserin ilgili varaklarından istifade edilerek dönemin tarihine ışık tutmaya çalışılmıştır.

Çalışmamda teşvik ve desteği ile bana daima yol gösteren başta değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Gülay ÇINAR'a sonsuz teşekkür ederim. Çalışmalarından ve bilgisinden istifade ettiğim Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Zuhâl ÖLMEZ'e ve kıymetli vaktini ayırıp her daim sorularımı cevaplayan, gramer ve kelime bilgisi konusunda eksiklerimi tamamlayan Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve

Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi Sevim ERDEM'e teşekkürü bir borç bilirim. Bana her zaman destek olan değerli hocam Tahir GÜNAY'a, bu çalışmamda yardımını esirgemeyen sayın Emel ŞAHİN'e ve tüm sıkıntılara ortak olup, beni hiç yalnız bırakmayan Ayhan ATAY'a teşekkür ederim. Ayrıca maddi ve manevi desteği ile bu yolda beni teşvik ederek her zaman arkamda duran yardımlarını esirgemeyen, bana bir babadan daha fazlası olan kıymetli amcam İbrahim DUMAN'a şükranlarımı sunuyorum.

Şeyda DUMAN

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH BİN MUHAMMED BİN ALİ NASRULLAHÎ'NİN HAYATI VE YAZMA NÜSHALARIN HUSUSİYETLERİ

1.YAZARIN HAYATI	5
2.YAZMA NÜSHALARIN HUSUSİYETLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

TİMUR SONRASI MAVERAÜNNEHİR'DE YAŞANAN HADİSELER VE MUHAMMED ŞEYBANÎ HAN DÖNEMİ

1.ŞAHRUH HAN'DAN HÜSEYİN BAYKARA'YA TİMURLU SULTANLAR DEVİRİ.....	13
2. HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİ.....	19
3.DEŞT-İ KIPÇAK'TA ÖZBEKLER VE EBULHAYR HAN YÖNETİMİ.....	21
4. MAVERAÜNNEHİR'DE ÖZBEK HANLIĞI'NIN YÜKSELİŞİ.....	30
5.MUHAMMED ŞEYBANÎ HAN'IN ŞAH İSMAİL İLE MÜCADELESİ VE MAĞLUBİYETİ.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÜBDETÜ'L- ÂSÂR'IN YAZMA NÜSHALARININ TRANSKRİPSİYONU VE KARŞILAŞTIRILMASI

1.5368 NUMARALI YAZMANIN, TRANSKRİPSİYONU VE 608 NUMARALI YAZMA İLE KARŞILAŞTIRILMASI (NO:5368 VR: 461B-474B, NO:608 VR:205A/ 216B).....	49
2. SÖZLÜK ÇALIŞMASI.....	77
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA.....	115
EKLER.....	120

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.t.	:Adı geçen tez
bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	:Hicrî
Haz.	:Hazırlayan
M.	:Miladî
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
no	:numara
vr.	:varak
s.	:sayfa
st.	:sadır
TÜBAV	:Türk Bilim Araştırmaları Vakfı
yay.	:yayımları
yy.	:yüzyıl

GİRİŞ

Bugün mevcut siyasi yapıların, kültür ve medeniyet teşekküllerinin hangi tarihi süreçler içinden süzülerek geldiği ancak Orta Asya Tarihi üzerine yapılan çalışmalar irdelendiği ve araştırıldığı takdirde ortaya çıkacaktır. İşte bu süreci etkileyen devletler ve siyasi oluşumlar gerek İslam gerekse Türk unsuru çerçevesinde ele alındığında birbirini izleyen bir dizi hadiseler serisi karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya'nın bugünkü etnik kimliğinin oluşmasında ve mevcut sistemlerinin geliştirilip sonraki süreçleri etkilemesinde en büyük etken Moğol ve Türk siyasal oluşumlarıdır.

Bu çalışmada bahsi geçen siyasal oluşumların bir devamı olan Özbek Hanlığı'nın kurucusu Muhammed Şeybanî Han dönemine ait kroniklerden *Zübdetü'l Âsâr* ele alınmıştır. Özellikle eserin Şeybanî Hanlığı dönemine dair aktarımları transkrip edilip kaynağın Hanlık tarihine sunduğu katkılar tartışılmıştır.

Zübdetü'l-Âsâr, Özbek Hanlığı'nın kuruluş ve yükseliş sürecine ışık tutan Ebulhayr Han dönemi yerli vekayinamelerindedir. Bu eser Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrullahî tarafından umumi tarih niteliğinde kaleme alınmıştır. Eserin tamamı on bir fasıldan oluşmaktadır. Müellifi tarafından Çağatayca kaleme alınmış ve Şeybanî Han'ın kuzeni Keldi Muhammed bin Süyünç Han'a ithaf edilmiştir. Eser Nuh Peygamber'in oğlu olduğu varsayılan Yafes'ten itibaren başlayıp Türk-Moğol kabileleri, Çağatay ulusu ve Timur tarihi ve Süyünç Han'ın vefatına kadar süre gelen Özbek Devleti hakkında bilgi vermektedir. Eserin dili Çağatay Türkçesi olup bu dilin gramer yapısı ve kelime bilgisi üzerinde durulması da pek tabii bir gereklilik oluşturmaktadır.

Bu bağlamda mevcut çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eserin müellifi Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrullahî'nin hayatı (müellifin adı Mevlana Abdullah Bin Ali Belhî şeklinde de geçer) ve *Zübdetü'l Asâr*'ın günümüze ulaşan nüshalarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

İkinci bölümde Deşt-i Kıpçak ve Horasan'da Şeybanî Hanlığı'nın kuruluş yıllarında yaşanan olaylara yer verilmiştir. Herşeyden önce bu el yazmasının tarihçiler ve Türkologlar tarafından dikkat çekmemesi hatta bu eserin tanınmaması ve bu konuda Türkçe bir çalışma yapılması ihtiyacından yola çıkılarak ele aldığımız eserde amacımız ilk olarak eseri transkribe etmektir. İkinci olarak ele aldığımız

Özbek Hanlığı dönemini çalışmış Yuri Bregel, Nurten Kılıç, Mansura Haidar, Mukminova, Mukhtarov ve Barthold gibi araştırmacıların çalışmalarından da istifade edilerek dönemin siyasi tarihi anlatılmıştır. Burada bahsi geçen yazarların çalışmalarında, siyasi hadiselerle dair tarih, mekan ve bazen de vakaların gidişatına dair eksikliklere veya farklı bilgilere rastlanıldığı için kanaatimizce kronik temelli bir çalışma yapılması ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda Nurten Kılıç'a ait "Siyasal Kültürde Değişim: Şeybanî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu(1500-1510)" adlı çalışma, dönem itibariyle benzer olup araştırmacı siyasi hadiseleri yönetimdeki değişiklikleri yansıttığı ölçüde ele almıştır. Bu noktada kimi hadiselerle hiç değinmemiştir. Kimi zaman da hadiseleri kronolijiyeye bağlı kalmadan aktarmıştır.

Bu çalışma ile tetkik eserlerde gözlemlenen Şeybanî Hanlığı'nın arka planına dair bazı eksiklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca *Zübdetü'l-Âsâr*'daki bilgiler esas alınarak diğer kronikler ve tetkik eserlerdeki bilgilerle metin ve dipnotta tartışılmıştır. Bununla birlikte çalışma esnasında *Zübdetü'l-Âsâr*'a dair de bazı problemler tespit edilmiştir. Bu problemlerin temelinde müellif Abdullah Bin Muhammed bin Ali Nasrullahî'nin saray tarihçisi olması hasebiyle hadiseleri Özbek bakış açısı ile aktarması onu tarafsızlıktan uzaklaştırmıştır. Bu bağlamda kimi zaman Muhammed Şeybanî Han ile diğer Özbek yöneticilerinin başarısızlıklarına yer vermemiş ve yahut kısaca değinmiştir. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünde yazarın bu tarz yaklaşımları yer yer tartışılmıştır.

Son olarak üçüncü bölümde metin transkripsiyonuna yer verilmiştir. Özbekistan Bilimler Akademisi El-Biruni Şark Şinasi Enstitüsü Kataloğu 608 no'lu yazma ve 5368 no'lu yazma ele alınmıştır 5368 no'lu yazmada vr.461-b ile başlayıp vr. 474-b, 608 no'lu yazmada vr.205-a-216-b arasında olmak üzere ele aldığımız varaklarda Şeybanî Han'ın Semerkant fethi, Belh, Horasan, Herat ve Harezm'deki seferleri dolayısıyla Timurlu mirzalar ve idareciler ile olan mücadeleleri ve Deşt-i Kıpçak Kazakları ile olan çekişmeler yer almaktadır. Ayrıca Semerkant'ın doğusunda da Moğol Hanları ile olan münasebetler aktarılmıştır. Son olarak Safevi Devleti hükümdarı Şah İsmail ile olan mücadelesi anlatılmaktadır. Özellikle bu dönemi, müellifin tanık olduğu hadiseler doğrultusunda gözlemlerine dayanarak aktarması öncelikle *Zübdetü'l-Âsâr*'ı, akabinde bu eserin transkribe edildiği çalışmamızı önemli kılmaktadır.

Bu anlamda orjinal bilgiler ışığında Şeybanî Han'nın iktidarı ele alış süreci, yükselişi ve vefatına kadar geçen dönem hakkında detaylı bilgi verme ihtiyacından yola çıkılarak ortaya koyduğumuz çalışmada bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu sıkıntıların başında eserin günümüze kadar ulaşan üçüncü nüshasının temin edilememesi gelmektedir. Bir diğer problem Çağatay Türkçesi ile yazılan eserin kendisinden önceki ve sonraki eserler ile ses ve şekil bakımından farklılık arz etmesidir. Ayrıca eserde bazı kelimelerin yanlış yazımı, kelimelerin üzerinin belli belirsiz iki çizgi ile çizilmesi ve bundan kaynaklı tereddütler, süslemelerden kaynaklı harflerin tespitindeki sıkıntılar, şın (ش) harfinin 608 no'lu belgede üç noktası birleşirken 5368 no'lu belgede noktaların ayrı ayrı yazılması, peltek s (ث) harfinin, şın (ش) harfinin yerine kullanılması, kalın ya da ince ses uyumuna dikkat edilmeksizin kelime sonuna gelen ekler, kararmalar ve baskıdan kaynaklı eksik harf ya da kelimelerin okunamaması gibi bazı sorunlar da mevcuttur.

Bu noktada Çağataycadan kısaca bahsetmek gerekirse Çağatay Türkçesi devri XV. yüzyıl itibariyle başlayıp, XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir¹. Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'a ithafen Çağatay Türkçesi şeklinde adlandırılmıştır². Türk yazı dilinin Doğu kolunu oluşturmaktadır. Bugünkü Karluk ve Kıpçak dillerinin temeli bu edebi dile dayanmaktadır. Çağdaş Türk şivelerinin gelişmesinde de büyük bir öneme sahiptir. Timurlu, Şeybanî ve Babürlü Hanları bu yazı dile ile pek çok eser ortaya koymuşlardır.

Çağatay Türkçesi ile eser kaleme alan başlıca yazar ve şairler Sekkâki, Ali Şir Nevayi, Hüseyin Baykara, Şeybanî Han, Muhammed Salih, Babür Şah ve Ebu'l-Gazi Bahadır Han'dır. Bu dilin belli başlı sözlükleri ise; Abuşka Lugati, Bedâyiü'l- Luga, Fazlullah Han Lugati, Kitâb-ı Zebân-ı Lugati, Hulâsa-i Abbasî, El- Tamga-yı Nâsirî, Fethali Kaçar Lugati, Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî, Üss-i Lisân-ı Türkî'dir.

¹Semoyloviç, Köprülü, Eckmann gibi araştırmacılar tarafından Çağatay Türkçesi'nin dönemleri farklı şekilde tasnif edilmiştir. Bu ayrımı Samoylaviç; Karahanlı Türkçesi veya Kaşgar Türkçesi(XI.-XII.yy), Kıpçak-Oğuz Türkçesi(XIII.-XIV.yy.), Çağatayca(XV.-XIX.yy.), Özbekçe(XX.yy.) şeklinde yaparken bu tasnife karşı çıkan Köprülü ise; İlk Çağatay Devri(XIII. veXIV.yy), Klasik Çağatay Devrinin Başlangıcı(XIV. XV.yy.),Klasik Çağatay Devri(XV.yy.'ın ikinci yarısı),Klasik Devrin Devamı(XVI.yy.), Gerileme ve Çökme Devri(XVII.-XIX.yy) şeklinde bir ayrım yapmıştır.Janos Eckmann ise:Karahanlıca ve Hakaniye Türkçesi (XI.-XIII.yy.), Harezmi Türkçesi (XIV.yy.) Çağatayca (XV.-XX.yy.) -Klasik öncesi Devir, -Klasik Devir, -; Sonrası Devir) şeklinde daha net bir tasnif izlemiştir. Bkz. Janos Eckmann;Çağatayca El Kitabı, Çev: Günay Karaağaç, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1988, s. 15, 16, 17.

². Wilhelm Barthold; *Türk Moğol Ulusları Tarihi*,Çev:Hasan Eren,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.21.

Bu çalışmada istifade edilen kaynaklar içerisinde yukarıda bahsi geçen sözlüklerden Abuşka Lugati ile Lugat-i Çağatay ve Türkî Osmanî kullanılmıştır. Çağatayca Sözlüklerin yanı sıra Kâmûs-ı Türkî, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,ve son olarak Kanar Farsça -Türkçe Sözlük kullanılmıştır. Ayrıca bu dilin grameri açısından istifade edilen çalışmalar; Janos Eckman “Çağatayca El Kitabı”, Talip Yıldırım’ın “Hüseyin Baykara Divanı”, Ahmet B. Ercilasun’un “Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi” Zuhâl Kargı Ölmez’in “Şecere-i Terakeme(Türkmenlerin Soykütüğü)”, Hülya Uzuntaş’ın “XIV. Yüzyıla Ait Çağatayca Bir Metnin Transkripsiyonu, Çevirisi, Sözlüğü ve Dil Özellikleri” adlı yüksek lisans çalışması, Yakup Karasoy’un “Şiban Han Divanı” (inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım), çalışmalarından istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH BİN MUHAMED BİN ALİ NASRULLAHÎ'NİN HAYATI VE YAZMA NÜSHALARIN HUSUSİYETLERİ

1.YAZARIN HAYATI

Eserimizin müellifi çalışmasında adını Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrullahî³ şeklinde nakleder. “Timurname-i Külliyyat-ı Farsi” adlı eserde Abdullah Belhî, XVII. yüzyıl Özbek kroniği olan Bahrü'l Esrar⁴ da ise Mevlana Abdullah b. Ali şeklinde geçmektedir⁵. Müellif hakkında en detaylı bilgi V.V. Barthold'un“Otçet o komandirovke v Turkestan” adlı çalışmasında yer almaktadır. Bunun dışında S.K. İbragimov ve V.P. Yudin'in Materiali Po İstorii Kazahskih Hanstv XV. XVI. Vekov ile Devin Dewese'in “A note on Manuscripts of the Zubdat al -âthâr, a Chaghatay Turkic History From sixteenth- century Mawarannahr” ve M. Bilal Çelik'in “Şibanîler ve Astrahaniler Devri Yerli Vekayinâmeleri” adlı çalışmalarında Nasrullahî hakkında kısa bilgiler mevcuttur.

Müellifin *Zübdetü'l-Âsâr*'da kendisi hakkında verdiği tek bilgi Timurlu sarayından Özbek Hanlığına geçişine dairdir. Yazar muhtemelen 1507 yılına kadar Timurlu sarayında vazifeliyken Horasan'ın Belh şehri de dahil olmak üzere Muhammed Şeybanî Han tarafından ele geçirilmesi akabinde Han'a tabi olmuştur. Bu tarihten itibaren Hanlığın sadık hizmetkârları arasında vazifesini ifa etmiştir. Dolayısıyla eseri kaleme alırken Özbek tarafgirliğini de aynı ölçüde yansıtmıştır. Bu noktada yapılan incelemeler neticesinde yazarın sık sık Özbeklerin başarısı ile övündüğünü, başarısızlıklarına ise ayrıntılı yer vermediğini söylemek mümkündür. Bu durum yazarın Özbek mağlubiyetini kabullenemeyişi şeklinde de anlaşılabilir.

Esasen bu tavır müellifin Timurlu mirzalara karşı bir protesto girişimidir. Nasrullahî eserinde naklettiği üzere; Muhammed Şeybanî Han'ın Belh üzerine

³ V.V. Barthold “Otçet o Komandirovke v Turkestan” adlı çalışmasında bu ismi sayfa 132'de Nasrullahî şeklinde verir. Ayrıca aynı sayfada 28. dipnotta Nasrullahî şeklinde aktarır. Bu ismin Osmanlı Türkçesi gramer kuralına göre Nasrullah ya da Nasrullahî şeklinde okunması daha doğrudur. Bkz.V.V. Barthold, “Otçet o Komandirovke v Turkestan”, Soçineniya, C. VIII, Moskva, 1973, s.132.

⁴ Bu eser hakkında daha detaylı bilgi için bkz. M. Bilal Çelik, “Şibanîler ve Astrahaniler Devri Yerli Vakayinâmeleri”, History Studies International Journal of History, C. IV, S.2, 2012, s.105-106.

⁵ Materiali Po İstorii Kazahskih Hanstv XV. XVIII. Vekov(İzveçeniya iz Persidskih i Tyurkskih Soçineniy), Sostaviteli: S.K.İbragimov, N.N. Mingulov, K. A. Pişulina, V.P. Yudin, Almata, 1969, s. 129.

yürüdüğü sırada kendisi bu şehirde vazifeli bir memurdur. Muhammed Şeybanî Han'ın Belh'e yürüdüğü haberi önce şehir valisi Kuluncak'a iletilmiş, akabinde Nasrullahî dönemin Timurlu Sultanlarından Herat hakimi Sultan Hüseyin Mirza'ya arz etmek üzere görevlendirilmiştir. Belh'e düzenlenen Özbek seferiyle birlikte şehirdeki erzak sıkıntısının izah edildiği mektup müellif tarafından 4 günde Herat'a ulaştırılmış ve Sultan Hüseyin'e iletilmiştir. Sultan Hüseyin Mirza bunun üzerine hem savaş hazırlıklarını başlatmış ordusuyla Belh üzerine yürümüş hem de ilerleyen yaşı dolayısıyla Şeybanî Han ile görüşüp uzlaşma yönünde girişimlerde bulunmuştur. Ancak müellifin ifadesine göre Baba Allah denilen bölgeye gelindiğinde Sultan Hüseyin Mirza kötü bir hastalığa yakalanmıştır. Nitekim bu hastalığı sebebiyle 16 gün sonra vefat etmiştir. Bunun üzerine oğulları Bediüzzaman ve Muzaffer Mirza babalarının cenazesini alıp Herat'a dönmüş ve ikisi birlikte iktidara geçmiştir.

Müellif günlerce Belh'in durumunu arz edip mirzaların harekete geçmesini beklemiştir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla mirzalar bu durum karşısında tepkisiz kalmışlardır. Aynı zamanda mirzalar, müellifin Belh'e dönmesine de izin vermemişlerdir. Bunun sonucunda 4 ay sonra Şeybanî Han Belh'i ele geçirmiştir. Bu süre zarfında Herat'ta ikamet eden Nasrullahî, Şeybanî Han'ın Horasan fethini tamamlamasıyla onun hizmetine girmiştir⁶. Ancak müellif kendisinin nasıl, hangi şartlarda Şeybanîleri'in hizmetine girdiği hakkında bilgi vermez. Sadece Belh fethinden bir yıl sonra Muhammed Şeybanî Han'ın Horasan'ı ele geçirdiğini belirtir.

Buna göre müellifin Özbeklerin hizmetine girdiği tarih 1507 yılına tekabül etmektedir. Yazar bu tarihten itibaren edindiği anılarına ve gözlemlerine *Zübdetü'l-Âsâr* isimli çalışmasında yer vermiştir. "Eserlerin Eseri" ya da "Baş Eser" anlamlarına gelen bu çalışma Orta Asya'nın edebi dili Çağatay Türkçesi ile kaleme

⁶ "Belh hâkimi bu ğarib hâksârni ki bu kitâb müellifidür Sultân Hüseyin Mirzâ kaşığa yiberdi kim Şâh Baht Hân Belh üstige müteveccih boldı ve Belhte zaĥire yoktur bu ğarib tört künde Heratka barıp Şâh Baht Hân bilen görüşür Belh üstige 'arz kıldım cevâbı ki didi bu irdi ki 'ahir-i 'mrmdr Belhka barıp Şâh Baht Hân bilen görüşür minni taĥdir bolsa görgey min ve hem ol zamân Belhni yikirmi tört küç yitip turlar Belh sarı köçti ve yitti kücde barıp Bâbâ Allahıĥa yitgende merz-i häyil zât-ı şerifıĥa 'âid bolup on altı kündin song ruĥining kuşı kafes-i bedendin 'âlem-i 'ulvi sarı pervâz kıldı Bedi'üz-zamân Mirzâ ve Muzaffer Mirzâ ki orduda irdiler bigler ittifaķı bilen Mirzâ Sivâĥini? alıp Heratka barıp şirket bilen saltanatka iştigâl kıldılar her niçe bu ğarip Belh hâlini 'arz kıldım aşlâ pervâ kılmadılar tâ ol kim Şâh Baht Hân Belhni feth kıldı Sultân Hüseyin Mirzâ suyı yakasıda cem' bolup Bâbür Mirzâ bin 'mer Şeyĥ Mirzâ alarĥa koşulup cem'iyeti bolup Timur Bigdin song hiç mahalda ol trlk cem'iyet bolmaydur irdi bâvcud bu hâl Şâh Baht Hân üstige bara almadılar ve Şâh Baht Hân Belhni alıp Semerkantĥa yandı irse mirzâlar herĥaysı öz vilâyetige bardılar ve çn bir yıl Sultân Hüseyin Mirzâ vefâtdın öti Şâh Baht Hân Ĥorâsân ü-stige yürüp suhulet bilen mirzâlarını müste'sel kılip⁶ Ĥorâsân mülkiyeti musaĥĥar kıldı". Bkz. Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrullahî, *Zübdetü'l-Âsâr*, 5368 no'lu yazma, vr.465a, 470b, 471a ve 608 no'lu yazma, vr.209a, 212b, Özbekistan Bilimler Akademisi Taşkent El -Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü.

alınmış ve 1525 yılında tamamlamıştır. Eserin yazılmaya başlandığı tarih ise tespit edilememiştir. Nasrullahî eserini ise “Sultanlar Sultanı” olarak adlandırdığı Taşkent valisi Keldi Muhammed Sultan’a ithaf etmiştir. Bu kişi Muhammed Şeybanî Han’ın amcası Süyünç Hacı Han’ın oğludur. Nitekim *Zübdetü’l-Âsâr*’da bizzat Keldi Muhammed Sultan’ın emriyle kaleme alınmıştır. Nasrullahî Taşkent vakanüvistlerinden “Badayı’l Vekayi’nin” yazarı Zeynüddin Vasifî ile de çağdaştır.

2.YAZMA NÜSHALARIN HUSUSİYETLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Rusya ve Türkistan coğrafyasındaki el yazması koleksiyonları Orta Asya çalışmaları açısından önemli mahiyettedirler ve hanlıklar tarihi açısından mühim kaynaklardır. İslamiyet’in kabulü sonrası Orta Asya tarihi ve medeniyeti, Moğol öncesi ve sonrası süreç, Timurlular Dönemi ve Özbek Hanlıkları Tarihi için ana kaynak niteliği taşıyan bu koleksiyonlar içerisinde XVI. yüzyıl ve sonrası döneme ait mevcut Özbek kronikleri önemli bir yer tutmaktadır⁷.

Türkistan hanlıklarındaki vekayinameler ile ilgili Buhara Hanlığı Şeybanîler dönemi eserlerinin diğer hanlıklara oranla daha zengin olduğunu belirten Bilal Çelik özellikle hanlığın kurucusu Muhammed Şeybanî Han ve son hükümdar II. Abdullah Han dönemi yazmalarını bu hususta örnek göstermektedir⁸. XV. yüzyılın başından XVI. yüzyılın yarısına kadar Batı Türkistan’da umumi tarih niteliğinde yedi eser vardır ve bu eserler içinde bilinen ilki 1525 yılında tamamlanan *Zübdet’ül-Âsâr*’dır.

Özellikle Çağatay Türkçesi ile Abdullah Bin Muhammed Bin Ali Nasrullahî tarafından kaleme alınan *Zübdetü’l-Âsâr* Taşkent’teki el yazmalar içerisinde mühim bir yere sahiptir. Bu eser bir dünya tarihi olarak tasarlanmış ve Orta Asya’nın tarihi mirasını XVI. yüzyılın ilk çeyreği de dahil olmak üzere günümüze aktaran ilk kapsamlı çalışmadır.

Zübdetü’l-Âsâr anlam itibarıyla “Eserlerin Eseri”, “Baş Eser” gibi manalar taşımaktadır. Esere bu ismi veren yazarın bizzat kendisidir. Kaynağın yazarı 1525

⁷ Devin Deweese, “ A note on Manuscripts of the Zubdat al -âthâr, a Chaghatay Turkic History From sixteenth-century Mawarannahr ‘’, Manuscripts of the Middle East 6(1992), TER Lugt Press, Donkersteeg 19, 2312 HA Leiden, Netherlands, 1994, s.96.

⁸ M.Bilal Çelik, “İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı” Türk Tarih Eğitim Dergisi, 2014, 3(2) , s.149.

yılında tamamladığı eserini Muhammed Şeybanî Han'ın kuzeni Keldi Muhammed Sultan bin Süyünç Han'a ithaf etmiştir⁹.

Eser sadece Maverâünnehir coğrafyasındaki siyasi ve askeri gelişmeleri aktarmakla kalmaz, aynı zamanda sosyal ve politik değişimleri de ayrıntılı bir şekilde yansıtır. Müellif son dönem Timurluların ve Özbek Hanlığının kuruluş-yükseliş sürecinin canlı tanığı hatta bazı hadiselerin önemli aktörlerindedir. Zübdetü'l-Âsâr Yafes'ten başlayarak; Türk ve Moğol Ulusu, Çağatay Ulusu, Timur Tarihi ve eserin sunulduğu kişi olan Keldi Muhammed Bin Süyünç Han'ın vefatına kadarki tarihi nakletmektedir. Özbek Hanlığı tarihi için büyük önem taşıyan eser Özbeklerin ilişkide olduğu Kazak, Moğol, Safevi ve Babür tarihleri açısından da kıymetli bilgiler içerir¹⁰.

Elimizde bulunan nüshalardan 5368 no'lu yazma "Selçuk Hanedanlığı"ndan başlarken, 608 no'lu yazma "sekizinci fasıl Abbasi halifeleri devri" ile başlar.

Barthold'un belirttiği üzere *Zübdetü'l-Âsâr* toplamda 11 fasıldan yani bölümden oluşmaktadır. Ancak 1. bölüm mevcut olmayan eser 2. bölümün ortasından başlar. Burada Enbiyalar Tarihi ve Hz. Muhammed'e kadar anlatılır. 3. Bölüm Fars padişahlarının tarihi ve 4. bölüm Hz. Muhammed dönemi tarihini anlatır. Ancak Bedir Savaşı tarihinden sonra el yazmasında gösterilmeyen büyük bir boşluk olduğunu belirten Barthold aynı sayfada Kuteybe savaşları hakkında bilgi olduğunu belirtir. Anlaşıldığı üzere bu boşluk 5. ve 6. bölümlerin olmamasıdır. Sonra sırasıyla 7. bölüm Emeviler, 8. bölüm Abbasiler, 9. bölüm Abbasiler zamanında ve onlardan sonra var olan sultanların neslinden bahseder. 10. bölüm Yafes varislerinin tarihi, Cengiz Han'ın baskıları ve onun varislerinin tarihi hakkında bilgi verir. Son olarak 11. bölüm Timur ve onun varislerinin tarihi ile Şeybanî Han ve onun ve varislerinin tarihinden oluşmaktadır¹¹.

V.V. Barthold, *Zübdetü'l-Âsâr*'ın bir nüshasıyla 1902'de Orta Asya'ya gerçekleştirdiği seyahati sırasında Semerkand'da tanışmış ve "Otçet o Komandirovke v Turkestan" yani "Türkistan Seyahat Raporları" adlı çalışmada eserden bahsetmiştir. Bu nüsha Barthold'un keşfine müteakip Semerkand V L. Viatkin El

⁹ Çelik, "Şibanîler ve Astrahanîler" s. 101.

¹⁰ Çelik, "Şibanîler ve Astrahanîler" s. 102.

¹¹ Barthold, a.g.m, s. 130.

Yazmaları Koleksiyonunda muhafaza edilmiştir. Nasrullahî'nin bu çalışması genel itibariyle “Zubdat al Asar” olarak isimlendirilmekle beraber Barthold “Tarih-i Zubdat al Asar” veya “Tarihlerin En Üstünü” olarak adlandırıldığını da belirtmektedir. Barthold'un ifadesine göre anonim bir eser olan “Timur Tarihi” nin kaynaklarından biri de Abdullah Belhi'nin yazarı olduğu “Tammü't-Tevarih”tir. Barthold burada bahsi geçen kaynağın “Zubdat al Asar” olduğunu iddia etmektedir¹².

Günümüzde iki nüshası Taşkent bir nüshası Leningrad olmak üzere üç kopyası bulunan bu eserin Taşkent El Biruni Şark Şinaslık Enstitüsü'ndeki 5368 ile 608 nolu nüshaları üzerinde çalışılmıştır. Bu nüshalar başlangıç ve sonucu itibariyle eksik nüshalardır. 5368 no'lu nüsha 2. faslın başından yani İslami öncesi Peygamberler devriyle başlayıp Ebulhayr Han'ın soyundan olmayan ancak Han'ı siyasi mücadelesinde destekleyen Bahtiyar Sutan'ın oğulları Hamza ve Mehdi Sultanların 1512 yılında Babür Şah ile giriştikleri mücadeleyle son bulmaktadır.

608 no'lu yazma ise 8. fasılla yani Abbasi Halifeliği devriyle başlayıp yine Hamza ve Mehdi Sultanların 1512 yılında Babür ile giriştikleri mücadeleyle son bulmaktadır. 5368 no'lu nüshadan farklı olarak bu nüsha bir dua ile bitmektedir.

Dewese, günümüzde Taşkent El-Biruni Şark Şinaslık Enstitüsü'nün kataloğunda yer alan 5368 no'lu nüshanın Barthold'un 'S' tasviriyle ifade ettiği Viatkin el yazması nüshasına uyduğunu belirtmektedir¹³. Ancak elimizde bulunan 5368 nolu nüsha ile Barthold'un çevirdiği nüsha arasında bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılıklar 5368 no'lu nüshanın transkribi ve 608 no'lu nüshanın edisyonu sırasında dipnotlarda belirtilmiştir. En bariz fark ise 5368 no'lu nüsha dikkate alındığında 'S' tasvirli nüshanın 474a no'lu varacağınbaştan 4. satrın 7. kelimesine kadar olan bölümünün eksik olmasıdır¹⁴. Bu ve benzeri örnekler metinde transkripsiyon bölümünde belirtilmiştir.

Leningrad'daki kopya ise baş kısmı eksik olmakla birlikte tarihi hadiseleri 1525 tarihine kadar getirmektedir. Barthold bu el yazmasının içinde bulunduğu durum dolayısıyla istifadeye elverişli olmadığını beyan eder¹⁵.

¹² *Materiali Po İstorii*, s. 129.

¹³ Dewese, *a.g.m.*, s.97.

¹⁴ Barthold, *a.g.m.*, s.133-139.

¹⁵ *Materiali Po İstorii*, s. 132.

Zübdetü'l-Âsâr Timurluların sona erip Maverünnehir'de Şeybanî Hanedanı'nın yükselişe geçtiği dönem itibariyle orijinal olup Peygamberler tarihinden Hüseyin Baykara dönemine kadar ki hadiseler kendisinde önce yazılan pek çok eserin derlemesi şeklindedir. Bu bağlamda Nasrullahî'nin eserini yazarken istifade ettiği başlıca kaynaklar Şeraffeddin Ali Yezdi'nin "Zafername", Mirhand'ın "Ravzatü's- Safâ", Handemir'in, "Hülasatü'l-Ahbar", Şeyh Mahmud Zengi-yi Acem'in "Cuş-u Huruş", Sultan Ebu-Seyid için yazıldığı söylenen ve V. V. Barthold'un "Matla' Es-Sa'dayn ve Mecma' El-Bahreyn" ile özdeşleştirdiği Abdurrezak Semerkandî'nin eseri olan "Kiran-i Sa'dayn"dır¹⁶.

Çalışmanın transkrip aşamasında 5368 no'lu nüsha temel kaynağımızı teşkil etmektedir. Bu nüshada görüldüğü üzere varak numaraları nizami olarak yansıtılmamıştır. Yer yer tesadüf edilen varak numaraları dikkate alınarak transkrip esnasında tahmini varak numaraları kullanılmıştır. Orijinal metinde altın işleme ile yazılan başlıklar silik durumdadır. Elimizdeki varaklar 5368 no'lu nüshanın mikrofilm görüntüleridir. Bu mikrofilm görüntülerde sayfaların satır başı ve satır sonlarında eksik harfler mevcuttur. Ayrıca son sayfada mürekkep ya da baskı nedeniyle oluşan bir kararma mevcuttur.

Şark Şinaslık kataloğundaki 608 numarada kayıtlı yazmada sayfa numaraları görünmemekle birlikte sonradan kurşun kalemle eklenmiş rakamlar mevcuttur. Kitap üzerinde kırmızı kalem ya da siyah renkte kalem ile düzeltmeler mevcuttur. Yer yer kelimelerin üst tarafına kelimeler eklenmiş (derkenar) yer yer de kelimenin ya da cümlenin üzeri çizilmiştir. Aynı duruma 5368 no' lu yazmada da rastlanmaktadır.

608 no'lu yazma kırmızı siyah renklerle kaplanmış bir kapağa sahip olup beyaz bir kağıt üzerine yazılmıştır. İlk olarak Çağatay Türkçesi ile "Zübdetü'l-Âsâr'dan bir barça" yazısı mevcut olup kril alfabesi ile biri büyük diğeri küçük iki adet mühür vurulmuştur. Bu mühürde "Özbek Cumhuriyeti İlmi Araştırma Kurumu" yazmaktadır. Sayfanın sol üst tarafında "Muhammed Sultan ismine yazulğandır" şeklinde bir ifade yer almaktadır. Bu envanterde başlıklar alt ve üst çizgilerle belirgin hale getirilmiştir. İlk sayfa ve son sayfada 608 sayısı verilmiş ve son sayfada yine küçük bir mührü yer verilmiştir. Son sayfada "varak 216" sayısı not

¹⁶ Barthold, *a.g.m.*, s. 131.

düŖülmüŖtür. Daha önce yazıldığı tahmin edilen ve silik vaziyette olan 217 ve 226 sayılarının üzeri çizilmiŖtir. Bu son bölüm bir dua ile bitmektedir ve o dua Ŗu Ŗekildedir:

“Elhamdulillahil-lezi el-temenni-i kitabta fi sene elf ve selase-ı mia ve erbain ve sitte fi yevmü’s- sani men muharemü’l-haram fi yevmü’l- Cuma Ali bin Abdul- zaif el- hayf Ahmed Asi be-hafi Hocendi veled Haci Sengik merhumı”

Bu duanın anlamı 1346 yılında Muharrem ayının ikinci cuma günü merhum Sengik Hacı oğlu Abdul Zaif el Hayf Ahmed Asi be-Hafi Hocend oğlu Ali’ye kitapta Ŗükür temennisidir.

5368 no’lu yazma eserde varakların her biri 21 satırdan oluŖan varakların kenar uzunlukları 19-14 cm iken, 608 no’lu yazmada ise 24 satırdan oluŖan varakların kenar uzunlukları 27-10 cm’dir. 608 no’lu yazma’nın son sayfası 15 satırdan oluŖmaktadır. Bu alıŖmada 5368 numarada kayıtlı eserin vr.461b’ten baŖlayıp 474b’ye kadar olan aralıklar transkribe edilmiŖ olup mevcut baŖlıkların verildiği varaklar Ŗunlardır;461b, 462a-b, 463a-b,464a-b, 465a-b, 466a-b, 467a-b,468a-b, 469a-b, 470a-b, 471a-b, 472a-b, 473a-b, 474a-b

461b Sultān Ebū Sa’id Mirzāning ‘Irākka Teveccüh Kılğan Sebebi ve Ol PādŖāh-ı ĀliŖāning Ŗehādeti Zikride

463a Sultān Hüseyn Mirzāsaltānatı zikride

463b Yādgār Muḡammed Mirzā bilen Sultān Hüseyn Mirzāning uruŖı habedan? Muḡammed Mirzā-ning hezimet bolgānı zikride

465b Ŗeybānī Hān bin Coçi Hān evlādıning aḡvāli Muḡammed Ŗeybānī ḡākān-i a’zim Süyünç Hāce Hān ḡurucı zikride

466a Ebu’l-ḡayr Hān saltānatı zikride

466b Ŗāh Baḡt Hāning TāŖkend üstige barıp Muḡammed Sultāning giriftār bolgānı zikride

467 a-ning Māverā’un-nehr üstige erik tartıp Bāki Tarḡān bilen uruŖup Buḡārā fethi bolgānı zikride

-Muhammed Şeybānî Hān ve hākān-ı a'zīm Süyünç H'āce Hān Şeybānî Sultānlarınġ Semerķandķa müteveccih kılıp Semerķandnġ feth bolġanı zikride

467b Bābūr Mirzā bilen Çaġatay Biglerininġ hücüm her tarafdın

- Hānlarnġ Bābūr Mirzā bilen ser-i pol uruş bolup Bābūr Mirzānġ hezimetide ve Çaġatay Ulusınınġ b'azı serdārlarnġ maķtül bolġanı zikride

468a Hānlarnġ Hüsrev Şāh Big üstige yürüp ol her hezimet bolġanı zikride

468b Hānlarnġ Sultān Aħmed Tenbel üstige barıp Moġol Hānları bilen uruşup feth bolġanı zikride

-Bāķi Tarhānning Şāh Baħt Hānġa kilip hānlārnġ Belġ üstige yürüġen burun nevbette

469a Sultān Aħmed Tenbel üstige barıp Andikān vilāyeti feth bolġanı zikride

469b Şāh Baħt Hānġ Hüsrev Şāh üstige barıp ve Kūnduz Bedehşān Hotlān tevabi' bilen feth bolġanı zikride

470a Şāh Baħt Hānġ Harezme barıp feth kılgānı zikride

470b Şāh Baħt Hānġ Belġ üstige barıp feth bolġanı zikride

471a Şāh Baħt Hānġ Horāsānġa yürüp bey ol kim mücādele ve mükātele bolġanı feth bolġanı tengri te'ala 'ināyeti bilen

471b Timur Sultān 'Ubeydullah Sultānı çerik bilen Ebūlmuhsin Mirzā Köpek üstige yibergenı zikride

472a Şāh Baħt Hānġ Kāsım üstige barıp ġālib bolġandın song b'azı selātinġ maġlub bolġanı

472b Şāh 'İsmā'ılning Şāh Baħt Hān üstige kilip ġālip bolup Şāh Baħt Hānġ şehādet zikride

473b hāzret-i hākān-ı a'zīm cülüsü dārü's-saltanat Semerķanda ve vaķāyi'ī ki ol mābeynde haseb-i taķdir bilen zuhurġa kildi

474a Hān Sultān Mehdi Sultān Bābūr mirzā bilen uruşup haseb-i taķdir bilen şehādetķa fāiz bolġanları ve b'azı hālāt-ı ġaribe ki vuķu' taptı mülkü mennān taķdiri

İKİNCİ BÖLÜM

TİMUR SONRASI MAVERAÜNNEHİR'DE YAŞANAN HADİSELER VE MUHAMMED ŞİBANİ HAN DÖNEMİ

1.ŞAHRUH HAN'DAN HÜSEYİN BAYKARA'YA TİMURLU SULTANLAR DEVRİ

Büyük Timur İmparatorluğunun kurucusu olan Emir Timur, İslami kaideleri Türk–Moğol devlet teşkilatı ile yoğurup, Deşt-i Kıpçak'tan Hindistan'a kadar olan bölgeleri ele geçirmiş ve Cengiz soylu kukla hanlar vasıtasıyla iktidarı daima elinde tutmuştur. Timur'un ölümünden sonra ise o güçlü hükümdarın gölgesinde kalan oğulları ve torunlarının mücadelesi baş göstermiştir. Onun ölümünden sonra sınırların genişletilmesi bir yana saldırılara karşı dahi mukavemet gösterilememiştir¹⁷.

Genel olarak bakıldığında oğlu Şahruh ve torunu Uluğ Bey'in başarılı bir tablo çizmesine karşın Timurlu topraklarında kalıcı bir istikrar ve huzurdan bahsetmek söz konusu değildir. Bu büyük hükümdarın ölümünden sonra vasiyetini yerine getirmek için torunu Mirza Pir Muhammed'e haber gönderilmiş veliahd olduğu bildirilip Semerkand'a gelmesi istenmiştir. Bir diğer taraftan Timur'un oğullarına haber gönderilip Şahruh'un Herat'ta, Mirza Ömer'in Tebriz'de Ebubekir ve Miranşah'ın Bağdad'daki bölgeleri muhafaza etmeye çalışmaları bildirilmiştir¹⁸.

Diğer taraftan bazı beyler Moğollar üzerine sefere çıktıklarını belirtip Pir Muhammed'in Kandahar'da olduğunu öne sürerek onu beklemenin vakit kaybettireceğini söylemişler ve asıl varisin Şahruh olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Bu sefer haberi üzerine fırsattan istifade Sultan Hüseyin Semerkand'ı ele geçirmek için kuvvet gönderirken bazı beyler de Taşkent'teki Halil Sultan'ı hükümdar ilan etmişlerdir. Tüm bu gelişmeler olurken Timur'un ölüm haberini alan Halil Sultan kendi bölgesinde hutbe okutup sikke bastırmıştır. Daha sonra gelişen hadiselerde Şahruh ve Halil Sultan mütabakata varmış Halil Sultan Pir Muhammed'in hakimiyetini tanıyarak Timur'a ait hazineyi ona vereceğine dair söz vermiştir. Ancak bu sözünde durmamıştır. Bu durum karşısında dedesinin vasiyeti

¹⁷ V.V. Barthold, *Orta- Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 188.

¹⁸ İsmail Aka, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 53.

üzerine kalabalık bir ordu ile Pir Muhammed, Semerkand'a doğru yola çıkmıştır¹⁹. Pir Muhammed'e karşı Sultan Hüseyin komutasında kuvvet gönderen Halil Sultan, kardeşi Sultan Hüseyin'in ihanetine uğramıştır. Taht talebiyle Sultan Hüseyin Semerkand'a yürümüş fakat Halil Sultan karşısında başarısız olup kaçmıştır. Şahruh'a sığınan Sultan Hüseyin Pir Muhammed'in isteği üzerine öldürülmüş ve böylece Pir Muhammed rakiplerinden birisinden kurtulmuştur. Daha sonra Pir Muhammed amcası Şahruh'dan yardım isteyerek hakkı olan saltanatı alması için desteğine ihtiyacı olduğunu bildirmiştir. Bunun için biraz zamana ihtiyaç olduğunu belirten Şahruh, Pir Muhammed ile Halil Sultan'ı tehdit etmeye başlamıştır. Daha fazla beklemenin makul olmadığını düşünen Pir Muhammed harekete geçmiş ve Karşi Suyu yakasında Halil Sultan'a karşı mücadeleye girişmiş ancak muvaffak olamamıştır.

Bu mücadelenin sonunda Pir Muhammed Belh'e kaçmıştır. Bu olayın ardından Şahruh harekete geçmeyi düşünürken Halil Sultan'dan gelen anlaşma teklifi üzerine taraflar adamlarını göndermiştir. Daha sonra Semerkand fethi için beylerden Pir Ali Taz'ın Pir Muhammed'i kışkırttığı haberi üzerine Halil Sultan, Pir Muhammed'in üzerine gitmiştir. Ancak emirlerinden Hudaydad'ın isyan ederek Semerkand'a kadar ilerlemesi üzerine Sultan Halil, Pir Muhammed ile barış yapmaya mecbur kalmıştır²⁰.

Pir Muhammed ile anlaşan Halil Sultan Semerkand'a dönmüştür. Bundan sonraki süreçte asi Pir Ali Taz'ı yanına çekme faaliyetlerine girişen Halil Sultan onunla bir anlaşmaya varmış ve Pir Muhammed'i öldürmesini istemiştir. Bunun üzerine Pir Ali Taz ani bir baskınla Pir Muhammed'i öldürmüştür.

Halil Sultan'ın başarısızlıkları ve ülkesinde meydana gelen kıtlık halkın Sultan'a karşı hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Bu sebeple bazı beyler Şahruh'dan ülkeyi kendi hakimiyeti altına almasını istemişlerdir. Emir Şeyh Nureddin'in aracılığı ile Şahruh ile Halil Sultan arasında bir uzlaşma gerçekleşmiş ve Halil Sultan Maveraünnehir'deki haklarından vazgeçmiştir²¹.

¹⁹ Tacü's- Selmânî Tarihâmê, Çev: İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 43.

²⁰ Tacü's- Selmânî, s. 84.

²¹ Aka, a.g.e., s. 86.

Bu mutabakat dolayısıyla Semerkand yönetimi Şahruh tarafından oğlu Uluğ Bey'e devr edilmiştir. Şahruh'un Maverâünnehir fethini tebrik için gelen elçiler arasında Deşt-i Kıpçak'tan Özbek Ulusu hakiminin elçisi de yer almaktadır(1409).

Bundan sonraki süreçte Maverâünnehir'de Şahruh'un hakimiyetini tanımayan hırslı beylerin iktidar mücadeleleri devam etmiş ancak bu beyler tek tek bertaraf edilmiştir. Beylerden Şeyh Nureddin'in etkisiz hale getirilmesi ile bağımsızlık mücadelesi veren son bey de ortadan kaldırılmıştır. Bundan sonra ise Özbekler'in tasarrufunda olan Harezm Emir Şah Melik tarafından ele geçirilip Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf Bey üzerine sefere çıkma kararı alınmıştır. Fakat Şahruh, yeğeni İskender Mirza ile anlaşmazlığı ve yeğenin kendisine karşı aleyhte tavrı yüzünden bu sefer hareketinden vazgeçmiştir. İskender Mirza cezalandırılmış, Baykara ile olan ittifakına rağmen ölümü kaçınılmaz olmuştur.

Bu ittifakın diğer muhatabı Baykara ise Hemedan ve Luristan hakimliğinden alınmıştır. Mirza İskender ile süren mücadeleler sırasında Semerkand'da olan Uluğ Bey ise Ömer Şeyh'in oğullarından Emirek Ahmed ve Moğol kuvvetleriyle mücadeleye girişmiş ve başarısız olmuştur. Şahruh isyan eden Baykara üzerine bir sefer düzenleyerek Fergana bölgesindeki hakimiyetini sağlamıştır. Diğer taraftan da Toktamış oğullarından Cebbar Berdi, Cengiz Oğlan'ı mağlup ederek Özbek ulusuna bir darbe vurmuştur²². Moğollar üzerine sefer düşünen Uluğ Bey Moğol Özbek ulusundan gelen yardım isteği üzerine Özbek ülkesine hareket etmişken, Özbek ulusunun dağıldığı haberini alınca Semerkand'a geri dönmüştür. Moğollar üzerine düşünülen sefer ise Moğol emirlerinin bağlılık talebi üzerine hayata geçirilmiştir.

Kendisine bağlı bölgelerde hakimiyetini sağlamlaştıran Şahruh'un hedefinde ise Kara Koyunlular yer almıştır. Kara Koyunlular tarafından işgal edilen Sultaniye ve Kazvin gibi bölgelerigeri almak üzere Azerbaycan seferine hazırlanan Şahruh öncesinde gönderdiği elçinin Kara Koyunlu beyinin anlaşmayı kabul etmeyeceğini belirtmesi üzerine 1420 Ağustos ayında Herat'tan harekete geçmiştir²³.

Kalabalık ordusuna rağmen pek ümitli görünmeyen Timurlu Emir Şah Melik tekrar sulh talebinde bulunmuş, red cevabı üzerine harekete geçen Timurlu kuvvetler

²² Aka, *a.g.e.*, s. 92.

²³ Aka, *a.g.e.*, s. 95.

Kazvin'i ele geçirmiştir. Buradan Kara Yusuf'un oğlu Cihanşah üzerine harekete geçmişler ve bu haberi alan Cihanşah kaleye erzak temin ederek beklemeye başlamış ancak daha sonra Cihanşah şehri boşaltmıştır. Kara Yusuf'un bu tarihe tesadüf eden ani ölümü İskender Bey Rumlu tarafından “*Şahlık tahtından inip tabut tahtasına bindi*” şeklinde ifade edilmiştir²⁴. Bundan sonra sırası ile Sultaniye, Erdebil, Tebriz ve Kara Koyunlulara ait pek çok kale ele geçirilerek Azerbaycan yönetimi Şahruh'un oğulları ve beylerine teklif edilmiştir. Ancak Azerbaycan'da bulunan İskender Mirza'yı karşısına almak istemeyen Şahruh Azerbaycan'ı eski idarecilerine bırakarak Horasan'a dönmüştür²⁵.

Moğollar üzerine yeni sefer için sürekli fırsat kollayan Uluğ Bey, Moğollar'dan Melik İslam'a sığınan Pir Ali'nin oğlunun kendisine verilmesini istemiş red cevabı üzerine harekete geçmiştir. Moğollar ile ardı arkası kesilmeyen muharebeler sonucu Moğollar büyük bir yenilgiye uğramış ve Uluğ Bey bu zaferini Semerkand'da kutlamıştır. Fakat bu sefer dahi kesin bir netice getirmemiş ve Uluğ Bey'in başlangıçta sahip olduğu toprakların sınırı giderek küçülmüştür²⁶.

Özbek ulusunda hakimiyeti ele geçiren Urus Han'ın torunu Barak vaktiyle yardım talebinde bulunduğu Uluğ Bey'den Sıgnak'ın kendi hakkı olduğunu iddia ederek bölgenin kendi tasarrufuna verilmesini talep etmiş ancak bu isteği reddedilmiştir. Bunun üzerine sefer hazırlıklarına başlayan Uluğ Bey Barak'ı fazlaca hafife alarak tedbirsiz davranmıştır. Netice Özbeklerin lehine sonuçlanırken Timur'dan beri galip gelmeye alışık olan Çağatay ulusu yenilmiştir²⁷.

Şahruh'un Azerbaycan seferi sonunda bölgede herhangi bir idarecesini bırakmaması bölgenin İsfendiyar Mirza tarafından ele geçirilmesine neden olmuştur. Bu durum üzerine harekete geçen Şahruh, Kara Yusuf'un oğlu Cihanşah'a ve İskender Mirza'ya ağır bir darbe vurmuş hatta İskender Mirza'yı takibe başlamıştır. Akabinde Karabağ'a ulaşan Şahruh'un karşısında ona biat eden Kara Yusuf'un oğlu Ebu Said'i bulmuş ve ona Azerbaycan hakimliğini vermiştir. Daha sonra Herat'a dönmüştür. Bu esnada Şahruh, Harezmi'nin Özbek Hanı Ebulhayr Han tarafından yağmalandığı haberini almıştır. Ebulhayr Han Harezmi'nin kuzey bölgelerini ele

²⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 126.

²⁵ Aka, *a.g.e.*, s. 98.

²⁶ Barthold, *a.g.e.*, s. 191.

²⁷ İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.136.

geçirerek Deşti Kıpçak'a geri dönmüştür. 1427 yılında Uluğ Bey ve Cuki Mirza'yı yenilgiye uğratan Özbekler artık Esterabad'a kadar olan bölgeleri yağmalamaya başlamış ve Şahruh Özbek mücadelesi ortaya çıkmıştır.

Daha sonra İskender Mirza Azerbaycan hakimi Ebu Said'i öldürüp bölgeye hakim olmuştur. Bunun üzerine üçüncü kez Azerbaycan seferine çıkan Şahruh Tebriz'e kadar gelerek hakimiyetini sağlamıştır. Ancak Harezm'in Ebulhayr Han tarafından işgali ve yağma hareketi üzerine Azerbaycan yönetimini Cihanşah'a devr ederek Herat'a dönmüştür.

Şahruh'un ağır bir hastalığa yakalanması ile oğulları, torunları ve beyleri arasında birtakım iktidar mücadeleleri cereyan etmiştir. Ancak Şahruh kısa bir süreliğine iyileşmiş, emiri Firuzşah ve oğlu Muhammed Cuki'nin taht mücadeleleri sırasında ölmesi ile Uluğ Bey tahtın tek varisi olmuştur. Şahruh'un torunlarından Sultan Muhammed dedesinin hastalığı döneminde önce Isfahan'a ardından Şiraz'a yürümüştür. Ancak Şahruh iyileşince ilk iş olarak torununun isyanını bastırmak üzere Şiraz'a hareket etmiştir. Rey mevkiinde iken Sultan Muhammed Şahruh'un ordusuna karşı koyamayacağı için geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ardından Nevruz dolayısıyla Şeyh Abdülazim türbesini ziyaret etmek üzere yola çıktığında mide rahatsızlığı nedeniyle 12 Mart 1447'de vefat etmiştir²⁸.

Şahruh'un ölüm haberi Uluğ Bey'e oğlu Abdüllatif tarafından bildirilmiştir. Uluğ Bey Timur tahtına oturduktan²⁹ sonra ilk iş olarak taht üzerindeki mücadelelere son vermek istemiştir. Bu amaçla önce yeğeni Ebubekir'i Semerkand'da öldürmüştür. Akabinde oğlu Abdüllatif Mirza karşısında galip gelen yeğeni Alaüddevle'yi mağlup etmiştir.

Dengelerin ve tarafların sürekli değiştiği adeta hırsların ve iktidar sevdasının meydana getirdiği esaretler dönemi olan 15. yüzyılın ortaları Timurlu topraklarında sükûnetin kaybolduğu yıllar anlamına geliyordu. Nitekim Uluğ Bey'in hakimiyetinin ilk yıllarında muhalefet baba-oğul arasında baş göstermiştir. Abdüllatif Mirza önce babası Uluğ Bey'i akabinde kardeşi Abdülaziz'i bertaraf edip tahtın yeni sahibi olmuştur. Onun döneminde Maverünnehir'e yönelik Özbek akınları

²⁸ Aka, *Mirza Şahruh*, s. 117.

²⁹ Rumlu, *a.g.e.*, s. 265.

durdurulmuştur³⁰. Ancak Abdüllatif'in baskıya dayalı yönetimi ülke içerisinde huzursuluk yaratmış ve Timurlu Han bir suikast sonucu öldürülmüştür³¹. Abdüllatif'i öldürenler İbrahim'in oğlu Mirza Abdullah'ı³² hapisten çıkararak sultan ilan etmişlerdir. Abdüllatif'in ölümü ile Ebu Said de serbest kalmış ve Yesi şehrini işgal etmiştir. Yesi şehri kısa bir süre Abdullah Sultan ile Ebu Said Mirza arasında rekabet konusu olmuştur. Abdullah Yesi'yi kuşatan Ebu said üzerine ordu göndermiş ve şehri kuşatmıştır. Ancak bir hileye başvuran Ebu Said, Özbek Han'ı Ebulhayr'ın kendisine yardıma geldiğini duyurarak Sultan Abdullah'ın ordusunun geri çekilmesini sağlamıştır. Bundan sonraki ilk sefere bizzat Abdullah Sultan da katılmış ve Ebu Said mukavemet gösterebilmek için bu defa gerçekten Özbek yardımına başvurmuştur. Bu destekle Abdullah'ı mağlup eden Ebu Said, Semerkand'da tahta oturmayı başarmıştır. Ebu Said'e yaptığı bu yardım dolayısıyla Ebulhayr, Uluğ Bey'in kızını eş olarak almış ve bazı hediyelerle yurduna dönmüştür.

Ebu Said'in saltanatının ilk yıllarında ülkenin güneybatısında Timur Devleti için Kara Koyunlu tehlikesi baş göstermiştir. Kara Koyunlu hükümdarı Cihanşah en güçlü rakibi Akkoyunluları bir süreliğine bertaraf ettikten sonra Timurlu Devleti sınırlarında yer alan Horasan bölgesine yönelmiştir. Bu vesileyle Damgan, Curcan, Meşhed, Nişabur ve Horasan'ın batı bölgeleri Cihanşah'ın eline geçmiştir. Bundan sonraki hedefi Herat olan Cihanşah hazırlıklarını tamamlamış ve şehri ele geçirmiştir. Ebu Said Han Horasan'daki Karakoyunlu ilerleyişi dolayısıyla harekete geçmişse de Cihanşah'ın ölümü neticesinde Karakoyunlular berataraf edilmiştir³³. Horasan seferini devam ettiren Ebu Said Han bu defa Akkoyunlu engeli ile karşılaşmıştır. Taraflar arasındaki savaş Ebu Said'in 1469'da öldürülmesiyle Akkoyunlu lehinde sonuçlanmıştır³⁴. Böylece Timurlu Devleti'nde Ebu Said dönemi son bulmuş tahtın yeni sahibi devletin önde gelen liderlerinden biri olan Hüseyin Baykara olmuştur.

³⁰ Aka, *Timurlular*, s.125.

³¹ Aka, *Timurlular*, s.126.

³² Bu isim 5368 no'lu yazma vr. 466a ve 608 no'lu yazma, vr.209a'da iki kez Ubeydullah iki kez de Abdullah şeklinde geçmektedir. Bkz. Nasrullahî, *Zübetü'l-Âsâr*. Ancak kaynakların bir çoğunda Abdullah şeklinde geçen isimde yazma nüshanın aktarılması sırasında hatalı okumadan kaynaklı bir yazım yanlışı olması muhtemeldir. Bkz. Mansura Haidar, *Central Asia in the sixteenth Century*, Manahor Publishings, New Delhi 2002, s. 68, İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991 s. 83, Yuri Bregel, "Uzbeks, Qazags and Turkmens" *The Cambridge History of Inner Asia The Chinggisid Age*, Cambridge Publishing, 2009, s. 223.

³³ Rumlu, *a.g.e.*, s. 452.

³⁴ Aka, *Timurlular*, s. 132.

2. HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİ

Nasrullahî'nin ifade ettiği üzere Hüseyin Baykara büyük, yiğit, cömert, şirin sözlü, ve güzel ahlakta emsali olmayan bir padişah'tır. Henüz on dört yaşındayken Baysungur'un oğlu Ebu'l-Kasım Babür Mirza'nın yanına gitmiş ancak onunla görüşmesi engellenmiştir. Bu sebeple Hüseyin Baykara beş altı askeri ile Merv'e yönelmiş burada vali olan Sencer Mirza'nın yanına sığınmıştı. Sencer Mirza kızını evlilik akdi ile Hüseyin Baykara'ya vermiş ve oğlu Bediüzzaman Mirza o dönemde doğmuştu. Daha sonraki süreçte Hüseyin Baykara on iki kişi ile Özbekler'in yanına gitmiştir. Baykara Özbek Hanı Ebulhayr Han'a başvurmak istemiş ancak Han'ın ölümü ve Özbekler arasında çıkan çatışmalar nedeniyle hayal kırıklığına uğramıştır. Fakat bu yardıma ihtiyacı kalmadan Horasan'ı ele geçirmiştir. Ebu Said'in ölüm haberi ile Herat'a giden Baykara Sultan Mahmud Mirza'yı mağlup edip hakimiyetini ilan etmiştir. Bundan sonra en büyük rakibi Şahruh'un oğlu Baysungur'un torunu Yadigar Muhammed Mirza'dır³⁵.

Ebu Said'i öldüren Akkoyunlu hükümdarı Hasan Bey, Yadigar Muhammed Mirza'ya askeri destek sağlayıp Horasan seferini başlatmıştır. Hüseyin Baykara'nın kuvvetleri Yadigar Muhammed Mirza'yı hezimete uğratarak Horasan'daki Türkmen tehlikesini bertaraf etmiştir. Yadigar Muhammed Mirza bu yenilginin ardından Irak'a yönelmiştir. Hasan Bey ikinci bir kuvvet göndermiş ancak Hüseyin Baykara bu ikinci taaruz karşılık verememiştir. Baykara Murgab Nehri'nden çıkıp Meymene bölgesine, Arlat Beyleri'nin yanına gelmiştir. Bu sırada Yadigar Muhammed Mirza Herat'a girip saltanatını ilan etmiştir. Burada ziyafet verip içki ve eğlence ile meşgul olmuş ve kendilerine burada muhalefet edecek kimsenin olmadığını dile getirmişlerdir. Ancak bu haber Baykara'ya ulaştığında kendisi Muzaffer Barlas'ın desteği ile Herat'a girmiştir. Bazegan bölgesinde Yadigar Muhammed Mirza'yı düşürmüş ve başını kesip Bazegan kalesinin kapısına astırmıştır. Bu haber Türkmenlere ulaştığında Irak'a varıp daha sonra Horasan'ı fethetmişlerdir. Sultan Mahmut Mirza bu haber üzerine harekete geçmiş Endihud, Belh ve Şirgaz'ı fethetmiştir.

³⁵ Aka, *Timurlular*, s.136.

Endehod'da Sultan Mahmud Mirza'yı hezimete uğratan Baykara Horasan'ı tekrar ele geçirmiştir. Mahmud Mirza ise bu yenilgi zerine Hisar'a gitmiştir. Baykara bu başarısının ardından bir süre sonra Ebu Said'in oğlu Ebu Bekir Mirza ile karşı karşıya gelmiştir. Seyid Mezid Argun'u öldüren Ebu Bekir Hosaran'a girmiş ardından Endihud ve Merv şehirlerine yönelmiştir. Baykara beyleri ve oğlunu maiyetindeki askerlerle Ebu Bekir üzerine göndermiş ve bu mücadele Ebu Bekir'in beyleri öldürülmüştür. Hezimete uğrayan Ebu Bekir önce Semerkand ardından Bedaşan'a Pir Ali Gür Beyrem'in yanına gitmiştir. Müellifin deyimi ile bu ittifaka müteakip onlar Kabil, Gur, Sistan ve Ferah şehirlerine girip burada türlü zulüm işlemişlerdir. Baykara onları def etmek için Gürgen Nehri'nde onları yakalamıştır. Ardından Ebu Bekir maiyetindekilerle birlikte öldürülmüş böylece muhaliflerinden kurtulan Baykara padişah olmuştur.

Müellif bu durumdan sonra Sultan Baykara'da bir hastalığın zuhur ettiğini(muhtemelen üşütme ya da titremeye dayalı bir hastalık) ve elinin ayağının tutmadığını belirtir. Sultan Baykara Esterabad'dan oğlu Bediüzzaman'ı çağırıp Belh şehrini ona vermiş, diğer oğlu Muzaffer Mirza'yı ise Esterabad'a göndermiştir. Bunun üzerine babasına düşman olan Berdiüzaman Mirza onunla mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelede yenilen Bediüzzaman Mirza Hüsrev Şah'ın yanına sığınmıştır. Bununla birlikte Bediüzzaman'ın oğlu Muhammed Mümin Mirza, amcası Muzaffer Mirza ile mücadeleye girişmiş ve mücadeleyi kaybetmiştir. Herat'ta İhtiyareddin kalesine kalesine haps edilmiştir.

Bundan sonra oğulları ile mücadeleye girişen Sultan Hüseyin Mirza'nın saltanatında huzur ve düzen kalmamıştır. 36 yıl süren saltanatının ardından Özbeklerin yeni lideri Muhammed Şeybanî Han Belh üzerine yürümüştür.

Bu bilginini ardından daha öncede belirttiğimiz gibi Muhammed Şeybanî Belh üzerine yürüdüğü haberi Belh valisi Kuluncak'a gelmiş ve saldırıyı haber vermek üzere müellif Nasrullahî'yi dönemin Timurlu Sultanlarından Herat hakimi Sultan Hüseyin Mirza'ya, Herat'a göndermiştir. Hüseyin Mirza bunun üzerine ömrünün son günlerinde olduğunu ifade edip eğer Şeybanî Han uygun görürse onunla görüşeceğini ifade edip Belh üzerine harekete geçmiştir. Ancak müellifin ifadesine göre Baba Allah denen bölgeye gelindiğinde Sultan Hüseyin Mirza'ya kötü

bir hastalık zuhur etmiş akabinde on altı gün sonra sultan vefat etmiştir. Hastalığı hakkında detaylı bilgi vermeyen müellif daha sonra Baykara'nın oğulları Bediüzzaman ve Muzaffer Herat'ta birlikte iktidara geçtiklerini belirtir.

Bu hadisenin ardından müellif Hüseyin Baykara'nın oğullarının bir listesini verir. Hüseyin Baykara'nın on dört oğlu olduğunu aktarır. Bunlar; Bediüzzaman Mirza, Ebu Turab Mirza, Muhammed Hüseyin Mirza, Ebul Muhsin Mirza, Ferruh Hüseyin Mirza, Muhammed Masum Mirza, Şah Karib Mirza, İbrahim Mirza, Haydar Muhammed Mirza, Feridun Hüseyin Mirza, Muzaffer Hüseyin Mirza, Köpek Mirza, Muhammed Kasım Mirza. Bu listede bir oğlu eksiktir, listede yoktur. Bunlardan Bediüzzaman babasından sonra bir yıl padişah olmuş, Rum diyarına (Anadolu coğrafyası) gitmiştir. Burada vefat etmiştir. Ebu Turab Mirza ise Irak'ta ölmüştür. Şah İsmail'in elinde bir müddet kalan Muhammed Hüseyin Mirza daha sonra bu esareten kurtulup Esterabad' a gelmiş, padişahlığını ilan etmiş ve daha sonra burada vefat etmiştir. Ebul Muhsin Mirza ve Köpek Mirza Şeybanî Han tarafından öldürülmüştür. Ferruh Hüseyin, Muhammed Masum, Şah Karib, İbrahim ve Haydar Muhammed Mirzalar babaları zamanında vefat etmişlerdir. Feridun Hüseyin, Ubeydullah ile savaşmış, Muzaffer Hüseyin Irak'ta vefat etmiştir. Son olarak Muhammed Kasım Mirza Şeybanî Han'ın askerleri tarafından öldürülmüştür.

1500'li yıllar Semerkand'da Özbek gücünün yükselişe geçtiği bir dönemin başlangıcıydı. 1506 yılında Hüseyin Baykara vefat etmiş ve oğullarından Bediüzzaman ve Muzaffer Hüseyin ortak bir hakimiyet üstlenmiştir. Maverünnehir coğrafyası Timurlular için tam bir felaket alanına dönüşürken Özbekler için bir büyük bir şans ve kaderin çizdiği yükseliş bölgesi olmuştur.

3. DEŞT-İ KIPÇAK'TA ÖZBEKLER VE EBULHAYR HAN YÖNETİMİ

Moğol topraklarını oğulları arasında paylaştıran Cengiz Han'dan sonra Coçi Ulusu üzerinde hüküm süren sülalelerden ilki Coçi'nin ikinci oğlu Batu Han tarafından kurulmuştur. Sayın Han Sülalesi olarak da bilinen Ak-Orda Hanedanı(1227-1360) uzun süre hakimiyetini sürdürmüş ve Gök-Orda Hanedanı'nı kuran Coçi'nin büyük oğlu Orda-İçen de Sayın Han'a bağlı olarak Deşt-i Kıpçak'ta

hüküm sürmüştür³⁶. Ak-Orda ismi daha sonra Altın Orda halini almıştır. Coçi Han'ın beşinci oğlu Şeybanî³⁷ Han, Batu (Sayın) Han maiyetine verilmiş ve ardından Deşt-i Kıpçak'ın batısında Ak-Orda'ya bağlı olarak hizmet etmiştir. İlerleyen süreçte Gök-Orda Hanedanı, Sayın Han neslinden gelen Özbek Han (1312-1341) tarafından ortadan kaldırılmıştır. Sayın Han sülalesi ise Berdi Bek Han'ın ölümü (1360) ile sona ermiş ve Coçi'nin beşinci oğlu Şeybanî Han ile 13. oğlu Togay-Timur Han neslinden gelenler Coçi ulusu üzerinde hüküm sürmüştür³⁸.

Şeybanî Han'dan sonra hanlık tahtına sırasıyla oğlu Bahadır, Bahadır'ın oğlu Coçi-Boka, Coçi Boka'nın oğlu Badakul ve daha sonra Ming Timur geçmiştir. Bu durumu Nasrullahî şöyle izah etmektedir;

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Coçi'nin oğlu Batu Han ki Sayın Han olarak bilinir, Coçi ulusunda padişahlık kıldı. Batu Han buyurdu ki Rus, Çerkes, Bulgar ve Frenk iline kadar her yeri zabt etsinler. Bu yürüyüşte Şeybanî Han cesaretiyle hareket edip o memleketleri feth etmiştir. Bunun üzerine Batu Han Şeybanî Han'ı diğer kardeşlerinden ayrıcalıklı kılıp tüm memleketini ve halkını Şeybanî Han'a verip Karaçin beylerinden dördünü ona tabi kılmıştır. Kuşçı, Nayman, Karluk, Boyrak illerini tasarrufuna almıştır³⁹.

Bu bilgiden sonra müellif Şeybanî Han'ın vefatı ile sırasıyla başa geçenlerin listesini verir. Bu liste Şecere-i Terakkime'deki liste ile aynıdır. Ancak bazı isimlerde

³⁶ Mustafa Kafalı, “Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu” *Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 295.

³⁷ Bu ismin “Şiban” şeklinde nakledilmesinin daha doğru olduğunu söyleyen Mustafa Kafalı bu kelimenin Arapça “Şeyban” kelimesi ile karıştırıldığını belirtir. Bkz. Kafalı, *a.g.m.*, s. 296. Ele aldığımız belgelerden 5368 no'lu yazma, vr. 465b'de “Şeyban” şeklinde naklettiğimiz isim 608 no'lu yazma 208b'de “Şeybanî” şeklinde geçmektedir. Bkz. Nasrullahî, *Zübdetü'l-Âsâr*. Ayrıca 1500 yılında Özbek Hanlığı'nı kuran Muhammed Şeybanî Han'a, bu isim Şeybanî neslinden gelmesi dolayısıyla verilmiştir.” Şiban, Şiban Şibanî, Şeyban, Şeybanî, Şah Baht, Şahi Beg, Şaybak, Şaybek Şeybak” gibi isimlerle de adlandırılmaktadır. Bkz. Kafalı, *a.g.m.*, s. 295, Ebu'l Gazi Bahadır Han, *Türk Şeceresi*, matba-yı umur, İstanbul, 1343- 1925, s. 190. Abdullah Gündoğdu; *Hive Hanlığı Tarihi(Yadigar Şibaniler Devri 1512-1740)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 28, Nurten Kılıç; *Siyasal Kültürde Değişim:Şeyban Han ve Özbek Siyasal Oluşumu*, Basılmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 1, Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî:Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi*, Çev:Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 335. Yakup Karasoy, *Şiban Han Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları,Ankara, 1998, s. 17. A. Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan Ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 123. Nasrullahî, *Zübdetül'-Âsâr*,5368 no'lu yazma, vr. 466a, 608 no'lu yazma, vr. 209a. Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s.46.

³⁸ Kafalı, *a.g.m.*, s. 295.

³⁹ Batu Hân ki Coçi Hânning erşeddi evlâdidur ve Sayın Hânğa meşhurdur Coçi Hân ulusida pādşahlık kıldı öz evlâdı ve oğlanlar bigecilerini koşup buyurdu kim Urus ve Çerkes ve Bulgar ve Frenkge digenc zabtğa koyurgeyler ol yürüşde Şeybân Hân ki a'kıl ve ayşhı? ihvan irdi merdane katlanıp aning sa'i bilen muhalifler müste'şel bolup ol memâlik Sayın Hânğa musahhar bolup köp fütühât anğa yitkip çün taht-ı saltanatka karar taptı kardaşlaridin Şeybân Hânını mümtâz kılıp il ve u-lusu ve memleketdin anğa özgece birdi ve bigleridin tört Karaçin itba' bilen mülâzım kıldı ol törlük Kuşçı Nâyman Kârluk Boyrak bu cihet bilen Şeybân Hân anğa tâbi' bolup her kim Coçi Hân ulusidâ pādşâh boldı evlâdı tabi' irdiler. Bkz. Nasrullahî, *Zübdetü'l-Âsâr*, 5368 no'lu yazma, vr. 465-b, ve 608 no'lu yazma, vr. 208-b. Şeybanî Han'ın tasarrufuna giren illerden yukarıda bahsi geçen “Boyrak” olarak yazılan il kaynaklarda “Beyrek” olarak geçmektedir. Bkz. Kafalı, *a.g.e.*, s.46.

yazım farkı mevcuttur⁴⁰. Burada bahsedilen Coçi sülalesinin beşinci göbekten torunu olan Ming Timur Şeybanî ulusunun başına geçtikten sonra Özbek Han'ın idaresini kabul etmiştir⁴¹. Bu tarihten sonra Şeybanî ulusunu oluşturan topluluklar “Özbek” ismiyle anılmışlardır. “Özbek ifadesi” Özbek Han'ın iltifatına mazhar olan Şeybanî Han'a tâbi olan Doğu Deşti Kıpçak'taki unsurları için genel bir ad olmakla birlikte Doğu Deşti Kıpçak'ın kuzeyindeki Kazak ili ve Mangıt-Nogay İli Özbek değillerdi⁴². Özbek Han ve halefi Cani Beg Han'ın vefatından sonra Altın Orda devletinde taht kavgaları baş göstermiştir. Berdi Bek'in ölümünden sonra Altın Orda Devleti'nin başında Hızır Han'ın bulunduğu sırada Şeybanî Ulusu'nun başında Ming Timur'un oğlu Fulad bulunmuş ve Sultan Özbek Han'ın mirasını devralmıştır.

Bu tarihten sonra Şeybanî Ulusu'nun başına sırasıyla Kan Bay geçmiş ancak Togay Timur neslinden Toktamış Han'ın 1381 yılında Coçi Ulusu üzerinde hakimiyet kurmasıyla Kan Bay'ın yerini Arap-Şah'a vermiştir. Arap-Şah da kardeşi İbrahim Oğlan ile birlikte Şeybanî Ulusu'na hükmetmiştir. Sonra sırasıyla Hacı - Tuli, Timur -Şeyh Han ve Mahmudek Şeybanîler'in başına geçmiştir⁴³.

Timur'un Toktamış idaresindeki Altın Orda üzerine düzenlediği seferlerden sonuncusu 1395 yılında gerçekleşmiş ve bu savaş sadece Toktamış'ın değil Altın Orda Devleti'nin de geleceğini karartmıştır⁴⁴. Şeybanî ulusunda ise taht mücadeleleri yüzünden kısa süreli hakimiyet sürülmüş ve bu durum güçlü bir devletin oluşumunu ertelemiştir.

Bu ezberi bozan, XV. asrın ilk ve ikinci çeyreğine damgasını vuran Ebulhayr Han(1428-1469) olmuştur. Deşt-i Kıpçak bölgesinde mevcut konumunu güçlendirerek Mahmudek Hoca'yı tahttan indirip 1428-29 yılları arasında hanlığını

⁴⁰ Ebulhayr Han'ın soy ağacı, *Şecere-i Terakime*'de şu şekilde geçmektedir: “Şeyban Han neslinden Maveraünnehir'de Padişahlık edenler; Cengiz, oğlu Coçi, oğlu Şeybanî, oğlu Bahadır, oğlu Coçi Boga, oğlu Badakul, oğlu Ming Timur, oğlu Fulad, oğlu İbrahim Oğlan, oğlu Devlet Şeyh Oğlan, oğlu Ebulhayr Han. Bkz. Ebu'l Gazi Bahadır Han, *Türk Şeceresi*, s. 190. Ele aldığımız nüshalarda “çün Şibân Hân vefat boldı Bahadır oğlan il arasıda valî boldı ve çün ol 'âlemdin bardı oğlu Coçi Boğa server boldı andın song Badavul andın song Ming Timur oğlan çün ol vefat boldı oğlu Fulad oğlan il arasıda ihtiyâr boldı andın song İbrahim Sultan çün ol deri'yet? hayât kıldı oğlu Devlet Şeyh oğlan şahıbsız yir boldı çün ol bu 'âlemdin rihlet kıldı oğlu Ebulhayr Hân ilge salar” şeklinde geçmektedir. Bkz. Nasrullahî, *Zübdetü'l-Âsâr*. 5368 no'lu yazma, vr. 465b ve 608 no'lu yazma, vr. 208b.

⁴¹ Gündoğdu, *a.g.t.*, s. 31.

⁴² Kafalı, *a.g.e.*, s.46.

⁴³ Omorlov Timurlan, “Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları”, *Tubav bilim dergisi*, C.V, S. 2, 2012, s. 10.

⁴⁴ Gürsoy Solmaz, “Timur ve Seferleri”, *Türkler*, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 540-553.

ilan etmiştir⁴⁵. Kılıç bu dönemi Özbeklerin esnek bir konfederasyon şeklinde Ebulhayr Han etrafında birleşmesi olarak tanımlar⁴⁶. Başlangıçta büyük kabile beylerinin de desteğini alan Ebulhayr Han'ın Deşt-i Kıpçak'taki saltanatı 40 yıl sürmü ve 1469 yılında vefatıyla son bulmuştur. Hakimiyeti müddetince Şeybanî konfederasyonuna katılan boylarla giderek güçlenen Ebulhayr Han yerleşik hayata alışkın olmayan tebasını Harezmi bölgesine taşıyarak yerleşik düzene geçme girişiminde bulunmuştur.

Esasen Ebulhayr Han'ın sefer güzergâhındaki bölgeler onun yerleşik hayata geçiş amacını en iyi yansıtan olgudur. Zira bu bölgelerin tarıma elverişli ve zengin kaynaklara sahip yerler olduğu bir hakikattir. 1430 kışında Ebulhayr Han Harezmi'yi, Harezmi'nin başkenti Ürgenç ve başkentten kuzeyindeki şehirlerin bir kısmını ele geçirmiştir. Ebulhayr Han bu başarısının ardından dönemin önemli Şeyhlerinden Hüseyin Harezmi'den Kaside-yi Bürde⁴⁷'ye Türkçe bir şerh(yorumlama) yazdırmış ve Harezmi bu şerhi Ebulhayr Han'a ithaf etmiştir⁴⁸. Ancak aynı yılın yazında Özbekler bu bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştır. Bu geri çekilmenin sebeplerden biri Harezmi'de ortaya çıkan veba salgınıdır. Diğerleri ise Hac-ı Tarhan'ın iki büyük hükümdarı Ahmed Han ve Mahmud Han'ın Ebulhayr Han'ı Ordu-Bazar bölgesinde mağlup etmesi olarak belirtilmektedir⁴⁹. 1440 yılına gelindiğinde Özbekler Esterabad'a baskın düzenlemişlerdir⁵⁰.

Ebulhayr Han'ın sürdürdüğü politikaları yakından takip etme fırsatı bulan ve babasının vefatı nedeniyle dedesinin yanında büyüyen Muhammed Şeybanî Han bu dönemde edindiği tecrübelerini Hanlığı sürecinde de bilfiil tatbik etmiştir. Mesela Ebulhayr Han'ın ele geçirdiği bölgelerde şehir halkı ile temasları, ulema ve şeyhleri bir araya getirmesi⁵¹ gelecekte Muhammed Şeybanî Han'ın Buhara'da kuracağı ilişkilerle doğru orantılıdır. Muhakkak ki Ebulhayr Han sürdürdüğü başarılı

⁴⁵ Gündoğdu, *a.g.t.*, s. 33.

⁴⁶ Kılıç, *a.g.t.* s. 59.

⁴⁷ Kaside-i Bürde 'ler Hz. Peygamber'i methetmek amacıyla yazılan müstakil eserlerdir. Bkz. Vesile Albayrak Sak, "Şemseddin Sivasî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/3, 2014, Ankara, s.93.

⁴⁸ "Mevlânâ a'zîm-i ekrem fazîlet-i şî'âr Mevlânâ Kemâleddin Hüseyin Hârezmi şerh-i kaşide-i bürde Türki til bilen te'lîf kılp ol hân-ı 'âlîşân ismige mevsum kıldı". Bkz. Zübdetü'l- Âsâr, 5368 no'lu yazma, vr. 466a ve 608 no'lu yazma, vr. 209a.

⁴⁹ Yuri Bregel, "Uzbeks, Qazags and Turkmens" *The Cambridge History of Inner Asia The Chinggisid Age*, Cambridge Publishing, 2009,s.222.

⁵⁰ Bregel, *a.g.m.*, s.223.

⁵¹ Kılıç, *a.g.t.*, s.63.

politikalarla 40 yıllık iktidar sürecinde Özbeklere en parlak dönemlerinden birini yaşatmıştır. Mukminova ve Mukhtarov'un ifadeleri üzere "Bozkır imparatorluğunun bilinen en güçlü hükümdarı" Ebulhayr Han'ın döneminde ülke toprakları Sir derya boyunca Sıgnak, Suzak, Arkuk, Uzkend, Yesi gibi şehirleri de içine almaktadır⁵². Ticari açıdan öneme haiz bu bölgeler 1446 yılında Ebulhayr Han'ın tasarrufuna geçmiştir⁵³. Bu başarılarına rağmen Özbeklerin kırılğan yapısı Özbek birliğinin dağılmasına neden olmuştur. Netice itibariyle çatışmalarında baş gösterdiği bir dönem aralanmıştır. Devletin kaderini değiştirecek yeni tehditler ortaya çıkmış ve bunlar sonraki yüzyıllarda da varlığını göstermiştir.

Bu tehditlerden en büyüğü kanatimizce Oyrat (Kalmuk) ve Kazak⁵⁴ unsurudur. 1456-1457 yıllarında Özbekler Oyrat istilasını ile karşılaşmışlardır. 1457 tarihinde Oyratlar'ın tayşisi ile Ebulhayr Han arasında çatışma çıkmış ve Oyratlar'ın tayşisi Ebulhayr Han'ın büyük bir servet topladığını belirtilip bunu ele geçirmek için kumandanlarına emir vermiştir. Bunun sonucunda harekete geçen Oyratların baskını karşısında Özbekeler ağır bir darbe almış ve Taşkent, Yesi, Şahruhiye şehirlerini yağmalamışlardır. Ebulhayr Han Oyratların hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır⁵⁵

Bundan başka Kazak bahsi üzerinde durmak gerekirse; Ebulhayr Han büyük uğraşlardan sonra ele geçirdiği tahtı ve kurduğu otoriteyi muhafaza etmek için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında isyancı unsurları yani Kazak Hanlarını ülkeden uzaklaştırmak önemli bir yer tutmaktadır⁵⁶. Gürbüz'un ifade ettiği üzere bu

⁵² Mukminova ve Mukhtarov, *a.g.m.*, s.35.

⁵³ Bregel, *a.g.m.*,s.223.

⁵⁴Kazak kavramı; bağlı olduğu siyasal kuruluştan koparak bağımsız hareket eden ve ayrıldığı boy ya da devlete karşı haklarından vazgeçmeyerek sürekli savaş açan topluluğa verilen isimdir. Bkz. Barthold, *a.g.e.*, s.22. Kazak ve Özbek terimi iki rakip ulusun kullandığı müşterek bir politik terim olmasının yanı sıra kademeli olarak etnik bir anlam kazanarak yapısı ve yönetimi itibariyle iki farklı kültürün yansıtıldığı iki ayrı kavramdır.Özbek kelimesi etnolojik bir terim olmayıp, "kendi başına hakim" anlamına gelmesinin yanı sıra daha sonra kavim ismi olarak Çağatay kelimesine karşılık geldiği belirtilmektedir. Bkz. Timurlan, *a.g.m.*, s. 8. İl ve ulusunu islama sokması sebebiyle Özbek Han'dan itibaren bütün Coçi iline Özbek ili dendiği belirtilmektedir. Bkz. Gündoğdu,a.g.e.,s. 34. Ayrıca Altın-orda sonrası göçebeler içerisinde kendi hükümetinden ayrılıp savaş haline giren zümrelerden ötürü ilk zamanlar Özbek-Kazak deyiimi kullanılmıştır. Bkz.V.V. Barthold, *a.g.e.*, s.196. Ayrıca Tarih-i Reşidî'de "onlar öncelikle halklarının ana kitlesinden ayrıldıkları ve bir zaman fakir ve avare halde dolaştıkları için Kazak adını aldılar. Sonraları bu isim onlara yapışıp kaldı" şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidî:Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi , Çev:Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s.447. Huncî'nin ifadesiyle Kazak kuvvet ve dayanıklılıkta dünyanın meşhurdur. Bkz. Fazlullah bin Ruzbehan-ı Huncî, *Mihmânnâme-i Buhara (Târih-i Pâdişâhi Muhammed Şibânî)*, Yay. Haz. Menuçehr Stude, İntişarat-ı İlmî ve Ferhangî, Tahran 1341, s. 41-42.

⁵⁴ Timurlan, *a.g.m.*, s.8.

⁵⁵ Mehmet Alpargu, *Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları*, Türk Dünyası Üzerine Araştırmalar, Ankara, 1995, s.12.

⁵⁶Kazak topluluğundaki sürekli isyan eğilimi, başka bir topluluğun hakimiyetini kabul etmeme isteğinden ileri gelmektedir. Öyle ki bu durum kendi içlerinde de bir hakim gücün boyunduruğu altında olmayı dahi red ederek

kaos ortamından kurtulmak için Ebulhayr Han'ın asıl amacı Hazar denizinin kuzeyinden güneyine göç etmek ve beraberinde getirdiği kabileler üzerinde otorite oluşturmaktır⁵⁷.

Ebulhayr Han'ın "gücü tekrardan oluşturma ve bir hanedan kurma" planı karşısında rahatsız olan iki kabile Giray ve Cani Beg Hanlar(Kazak Hanları)orduda belli bir güç ve otorite sahibi olup, sık sık Ebulhayr Han'a karşı gelmiş ve Maveräünnehir'e göç ve merkezileşme hareketinin karşısında yer almışlardır. Bu yüzden 1459-1460 yıllarında yerleşik ve yarı yerleşik grupları birleştirip batı Yedisu bölgesine gitmişlerdir⁵⁸.Bu durum Tarih-i Reşidi'de şu şekilde aktarılmaktadır.

Ebulhayr Han Deşt-i Kıpçak'ın efendisi haline geldiğinde kendilerinde fesatçı tasarıların belirtilerini gördüğü Coçi soylu sultanlardan bir kaçını temizlemek istemiştir. Ebulhayr Han'ın niyetini sezen Giray Han ve Cani Beg Han, diğer birkaç Coçi sultanıyla birlikte Moğolistan'a kaçtılar. Bu memleket o sıralar İsen Buga Han'ın idaresindeydi. İsen Buga, onları himmetle kabul etti ve Moğolistan'ın bir köşesini yaşamak için onlara tahsis etti. Burada barış içinde oturdular⁵⁹.

İsen Buga'nın bu iki Kazak beyini topraklarına kabul etmesinin altında yatan sebep İsen Buga'nın Ebulhayr Han'a ve Timurlulara karşı Kazak gücünden istifade etme arzusudur. İsen Buga Giray ve Cani Beg ile işbirliği yaparak kendi ulusuna siyasi güç kazandırmak istemiştir. Bu sebeple onları müstakil bir ulus olarak tanımış ve ilerleyen süreçte ilişkiler gelişip akrabalık bağına dönmüştür.

Ebulhayr Han'ın sert politikası ve yönetiminden memnun olmayan, taht mücadeleleri ve iç ve dış savaşılarından yorulan halkın bir bölümü bu göç hareketine katılmış ve başta 200 bin olan sayı ilerleyen süreçte hızla artmıştır. Kazaklar bu tarihten sonra Özbekleri adeta baş düşmanları ilan edip her fırsatta Özbekler üzerine baskınlar düzenlemişlerdir. Ebulhayr Han döneminde Özbek-Kazak mücadeleleri Moğol ve Kazaklar'ı yakınlaştırmıştır. Moğol müttefiklerinin desteği ile güçlenen Kazaklar, Özbeklere taciz akınlarında bulunmaya devam etmişlerdir⁶⁰.

Esasen Kazak ve Özbek terimleri XV. yüzyılın ikinci yarısında iki rakip ulusa verilen isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bregel'e göre bu isimler etnik köken

kendini göstermiştir. İlerleyen süreçte Cani Beg Han'ın oğlu Kasım'ın, Giray Han'ın oğlu Burunduk karşısında sivrilmesi ve başta itaat etse bile daha sonra Burunduk'u yok sayması bunun bir kanıtıdır. Duğlat, *a.g.e.*, s.447.

⁵⁷ Yunus Emre Gürbüz, "One Migration, Two Different Historiographies: the Migration of the Uzbeks and Kazakhs in the 15th Century", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, C. VIII, Sayı:5, 2013, s. 324.

⁵⁸Gürbüz, *a.g.m.*, s. 324.

⁵⁹ Duğlat, *a.g.e.*, s.447.

⁶⁰ Mansura Haidar, *Central Asia in the sixteenth Century*, Manahor Publishings, New Delhi, 2002, s.83.

bildirmekten ziyade siyasi içerik taşıyan kavramlardır ve kademeli olarak etnik bir anlam kazanmıştır⁶¹.

Bu siyasi ayrılığı güçlendirmek isteyen Ebulhayr Han Deşt-i Kıpçak'taki isyanlarla baş edemeyince Sir derya havzasına yönelmiş ve bu sahayı Özbek istihkamına açmıştır⁶². Sıgnak şehrini merkez olarak belirleyen Ebulhayr Han bölgenin güneyinde Timurlular ile karşılaşmış ve taraflar arasında bir takım münasebetler gelişmiştir. Ebulhayr Han zaman zaman Timurlular taht mücadelelerinde taraf olmuş doğrudan ya da dolaylı olarak müdahalelerde bulunmuştur⁶³. Öyleki Timurlu sultanların Özbek desteğine başvurma isteği Ebulhayr Han'ın bu coğrafyada kısa süre zarfında etkin bir unsur olduğunu göstermektedir. Timurlu Ebu Said Mirza devlet yönetimi Ebulhayr Han'ın desteği ile ele geçirmiştir (1451)⁶⁴.

Ebu Said'in, rakibi Abdullah Sultan'a karşı Ebulhayr Han'dan yardım istemesi ve bunun sonucunda Ebulhayr Han'ın Abdullah Sultan'ı mağlup etmesine değinen müellif bu anlaşmanın şartlarına ayrıntılı bir şekilde yer vermemiştir. Ancak Nasrullahî'nin izah ettiği üzere Ebulhayr Han'ın Uluğ Bey'in dördüncü kızı Rabia Sultan Begüm ile evlendirilmiş olmasından⁶⁵ hareketle vaatler arasında tarafların akraba bağıyla ilişkilerinin güçlendirilmesi maddesinden söz edilebilir. Yuri Bregel ise bu akdi ve Ebulhayr Han'a sunulan değerli hediyeleri Ebu Said'in ittifak anlaşmasına dayalı vaatlerini yerine getirmemesi hasebiyle zararın tazmini olarak yansıtmıştır. Ayrıca yazar Ebu Said'in Özbeklerle ittifak karşılığında Ebulhayr Han'a Semerkand şehrini vaat ettiğini ve Abdullah'ın yenilgisinden sonra bu vaadi yerine getirmediğini belirtmektedir. Bunun üzerine Ebulhayr Han Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüştür⁶⁶. Ebulhayr Han bundan sonraki süreçte Özbek siyasi yapısında daha

⁶¹ Bregel *a.g.m.* s.228.

⁶² Kılıç, *a.g.t.* s.65.

⁶³ Gündoğdu, *a.g.t.*, s.25

⁶⁴ Kılıç, *a.g.t.*, s.66

⁶⁵“Sultān Ebū Sa‘id Mirzāki Timur big neslidindür ‘Ubeydullah Mirzādın mütehezzim bolup yitiğe? kilip cün ma‘lum kıldı kim ‘Ubeydullah Mirzāning def’ üçün müteveccihdür Ebulhayr Hān dergāhıga penāh iletip ol Hān çerik tartıp Maverāün-nehr memletiğe ‘āzim boldı cün Şirāzga yitti ki andın Semerkantka digenc tört yigac yoldur ‘Abdullah Mirzā utru kilip uruş bolup ‘ākıbet-i feth yılı Ebulhayr Hān perçem-i rā‘iyetiğe alıp ‘Abdullah Mirzā maqtül bolup Maverāün-nehr memleketi musahhar boldı ve ol Hān-ı ‘ālīşān memleketni Sultān Ebū Sa‘id Mirzāga müsellemler tutup mühr-ü ‘ulyā ‘Asumeddin(ismeddin)? Rābi‘a Sultān Begimni ki Uluğ Big Mirzāning⁶⁵ törtüncü kızudur ve hākān-ı a‘zimning vālidesi ‘ağd bağladı”.Bkz.Nasrullahî, *Zübdetü'l- Āsār*, 5368 no'lu yazma, v.466a ve 608 no'lu yzma, vr. 209a.

⁶⁶ Bregel *a.g.m.*, s. 223

büyük kırılmalara tanık olmuştur. Ebulhayr Han'dan ayrılan Özbek boyları Deşt-i Kıpçak'ta merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuştur.

Ebulhayr Han bozulan istikrara bir son vermek ve kopmaları engellemek için Moğolistan'a bir sefer düzenlemiştir. Ancak hava muhalefeti nedeniyle önce Akkıştak bölgesinde bir süre ikamet etmiş ve bu sırada rahatsızlanarak vefat etmiştir(H.874/M.1469)⁶⁷. Ebulhayr Han'ın ölümü ile Özbek ulusu içinde büyük bir kaos meydana gelmiştir. Emniyet ve güvenlik adına Özbek ana külesinden ayrılan bir kitle Giray ve Cani Beg Han'a katılınca bu iki han büyük bir güce kavuşmuştur. Ebulhayr Han nesli ise uzun süre taht mücadeleleriyle meşgul olmuş ve her biri bir tarafa dağılmıştır⁶⁸. Nasrullahî, Ebulhayr Han'ın ölümüne müteakip yaşanan hadiseleri muhaliflerin başkaldırdığı, düşmanların her taraftan saldırıya geçtiği hatta Ebulhayr Han'ın evlatları arasında çıkan ihtilaf dolayısıyla kardeşlerin birbirinden koştukları şeklinde ifade etmektedir⁶⁹. Huncî ise Özbek Hanlarının mülkünde yaşanan karışıklık ve kargaşa esnasında hanlık vazifesinin Şeybanî Ulusundan Şeyh Haydar Han'a geçtiğini, Kazak ulusu tarafından ise bu göreve layık sultanların“hanlıklarını” ilan ettiğini beyan etmektedir⁷⁰.

Ebulhayr Han'dan sonra Özbekler farklı hanedan mensupları tarafından dağınık bir halde idare edilmişlerdir. Nitekim bu süreç 1470-1500 yılları arasında 30 yıl kadar sürmüştür⁷¹. Bu süreç zarfında Özbeklerin büyük bir kısmı Deşt-i Kıpçak'ta bir kısmı da Semirek'te ikamet etmişlerdir⁷².

Bu kopma ve yeniden vücut bulma sürecine müteakip oluşan topluluğa “Kazak” adı verilmiştir. Ebulhayr Han'ın ölümünden sonra devlet erkanının ittifakı ile Şeyh Haydar Hanlık tahtına oturmuştur⁷³. Başa geçen Şeyh Haydar Han'ın istikrarsız yönetiminden ötürü kendisinden rahatsız olan halk ile ondan uzaklaşan sultan ve emirler de Giray ve Cani Beg Hanlara katılmışlardır. Deşt-i Kıpçak

⁶⁷D.N. Moldabaeva, “Kazak Hanlığının Kuruluşu”, *Türkler*, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1118., Haidar, *a.g.e.*, s. 68; Ancak Ebulhayr Han'ın vefatı ile ilgili Abdullah Gündoğdu farklı bir bilgi vermektedir. Gündoğdu Ebulhayr Han'ın Çağatay Han'ı Yunus Han'dan yardım gören Özbek-Kazaklar karşısında mağlup olduğunu ve savaş sırasında aldığı yaralar neticesinde 1468 yılında öldüğünü aktarır. Bkz. Gündoğdu, *a.g.t.* s.42.

⁶⁸ Mirza Haydar Duğlat, *a.g.e.*, s. 336.

⁶⁹ Nasrullahî, *Zübdetü'l-Âsâr*, vr. 466a.

⁷⁰ Huncî, *a.g.e.*, s. 148.

⁷¹ Haidar, *a.g.e.*, s.72.

⁷² Bregel, *a.g.m.*, s.226-227.

⁷³ Molla Binâ'î Kemaleddin Ali, *Şeybânîname*, Tashih Kazuyuki Kubo, Kyoto/Japonya 1997, s.11.

yönetiminden ayrılan grupların Kazaklarına sığınmaları ortak geçmişleri göz önüne alındığında tabî bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Nitekim sayısal çoğunluğa ulaştıklarında Giray ve Cani Beg Hanlar Deşt-i Kıpçak'a geri dönmüşler ve Şeyh Haydar ile savaşmışlardır. Mücadeleyi kazanan Hanlar devlet idaresini ele geçirmişler ve Altın Orda ile Ak Orda'nun mirasçısı olarak bölgede hakimiyet kurmayı başarmışlardır(1470)⁷⁴.

Ebulhayr Han'dan ayrılan Özbek kabileleri ilk olarak "Kazak olan Özbekler" veya "Kazak hanlarının takipçisi olan Özbekler" anlamında "Özbek-Kazak" şeklinde adlandırılmışlardır. Giray ve Cani Beg Hanlar'ın Yedisu civarında Kazak Hanlığını tesis etmesiyle 16. yüzyılın başlarında Özbeklerin nihai olarak Maverâünnehir'e taşınmaları üzerine "Özbek-Kazak" terimi yerini Kazak ifadesine bırakmıştır.

XV. yüzyılın sonlarında Maverâünnehir'de⁷⁵ yarı bağımsız ve bağımsız Sultanlarca beylerin büyük bir bölümü Timurlu gücünden ayrılmaya başlamıştır⁷⁶. Bu dağılmalardan sonra Timur hanedanından yalnızca Hüseyin Baykara Horasan'da kalmayı başarabilmiştir. XV. yüzyılın sonlarında Deşt-i Kıpçak'ın doğusu göçebe ve yarı göçebe Türkler tarafından işgal edilmiştir⁷⁷. Timurluların güçlü hükümdarları Maverâünnehir coğrafyasında başarılı bir iktidarı temsil etmekle birlikte ilerleyen süreç ve değişen güç dengeleri siyasi tabloyu değiştirmiştir. Vambéry'nin ifadesine göre; egemenlik lütfu Cengizilerde 200 yıl sürerken Timurlular Cengiziler'den aldıkları bu mirası 100 yıl koruyabilmişlerdir⁷⁸. İşte böyle bir atmosferde Deşt-i Kıpçak'tan uzanan Özbek gücü yükselmeye başlamış ve sonraki yüzyılı etkisi altına almıştır.

⁷⁴Moldobaeva, a.g.m., s.1120.

⁷⁵ Doğusunda Hind ülkesi, batısında Hazar Denizine kadar uzanan Harezmi bölgesi, kuzeyinde Sir derya güneyinde ise Amuderya ile çevrilidir. Maverâünnehir: Batısı Taraz'dan itibaren yay şeklinde batıya doğru uzanarak Farab, Biskend, Soğd, Semerkand, Buhara'dan Harezmi gölüne kadar uzanır. Bkz. Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.163. Buhara ile Semerkand, Şehr-i Sebz, Karşi, Hisar, Hisar-ı Şadman ve Kermine'yi içine almaktadır. Bkz. Gülay Karadağ Çınar; *Safevi Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2011, s. 10, 11.

⁷⁶ R.G. Mukminova ve A. Mukhtarov "The Khanate Of Bukhara", *History of Civilization Centrai Asia*, Ed:C. Adle ve Unesco Publishings, Paris, 2003, s.35-63.

⁷⁷ Mukminova ve Mukhtarov, a.g.m., s.35.

⁷⁸ Arminius Vambéry, *History of Bokhara from the earliest period down to the present*, Henry S. King & Co. Press, London 1873, s. 212

4. MAVERAÜNNEHİR'DE ÖZBEK HANLIĞI'NIN YÜKSELİŞİ

Ebulhayr Han'ın torunu, Şah Budak'ın oğlu olan Muhammed Şeybanî Han Buhara Özbek Hanlığı'nın kurucusu sıfatıyla Batı Türkistan tarihinde yerini almıştır. 1451 yılında dünyaya gelmiştir⁷⁹. Dedesi Ebulhayr Han ona Şah Baht lakabını vermiştir⁸⁰. Yönetim tecrübesini çocukluk ve gençlik yıllarını yanında geçirdiği dedesi Ebulhayr Han vasıtasıyla edinmiştir. Şeybanî Han onun yanında iyi bir eğitim almıştır. 1469 yılına kadar devam eden bu birliktelik Şeybanî Han'ın siyasi ve askeri becerilerinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Ebulhayr Han'ın ölümü ile kendisini sıkıntılı ve mücadelelerle dolu bir ortamda bulan Han içinde bulunduğu atmosferi değiştirmek hevesine kapılmıştır. Şeybanî Han'ın başlattığı bu değişim; belli bir gruptan ayrılarak yeni bir topluluk yaratma süreci ve mücadelesidir. Bu durum Nurten Kılıç tarafından “Kazaklık Devri” olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Kılıç, kazaklık devri ile siyasi oluşum dönemini birbiri ile paralel süreçler olarak değerlendirmiştir⁸¹. Bu süreç Han'ı Maverainnehir coğrafyasına doğru yavaş yavaş itmiştir ve bu zorunlu Maverainnehir göçü mevcut iktidarların himayesi ile mümkün olmuştur. Esasen Maverainnehir bölgesi bu tarihlerde Şeybanî Han'a yabancı olmayan kültürlerin (Timurlular, Moğollar) nüfuzu altındadır.

İlk olarak Ebulhayr Han hayatta iken destek veren ve yakınlık gösteren Karaçi Beyleri, onun ölümünden sonra Şeybanî Han ve kardeşini himaye etmişlerdir⁸². Şeybanî Han ve kardeşi politik mücadelelerin hüküm sürdüğü Deşt-i Kıpçak sahasında belirli peryotlarla zorunlu olarak yer değiştirmiştir. Akabinde Deşt-i Kıpçak'tan ayrılarak ilk Hacı Tarhan yöneticisi Kasım Han'a sığınmıştır. Ancak Sibir hanı İbak'ın Hacı Tarhan'ı kuşatması üzerine Şeybanî Han ve kardeşi Mahmud iki ay kadar kaldıkları Hacı Tarhan bölgesinden çıkmak zorunda kalmışlardır⁸³. Bu bölgeden ayrıldıktan sonra çeşitli şehirlerden gelen insanlar Şeybanî Han çevresinde toplanmış ve kısa zamanda sayıları 150'yi bulmuştur. Daha sonra Şeybanî Han Ahmed Han'a karşı bir mücadeleye girişerek Han'ın kuvvetlerine karşı üstünlük

⁷⁹ Mehmeti Alpargu, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler*, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.958.

⁸⁰ Bina'i, *Şeybanîname*, s.7.

⁸¹ Kılıç, *a.g.t.*, s. 86.

⁸² Kılıç, *a.g.t.*, s. 90.

⁸³ Alpargu, *a.g.e.*, s.15.

sağlamıştır. Deşt-i Kıpçak'ta tutunamayacağını anlayınca buradan uzaklaşarak Sir derya (Bu bölgenin Türkistan Tarafı) bölgesine hareket etmiştir. Bu bölgeye geldiğinde kendisine amcası Süyünç Hacı, Bahtiyar Sultan'ın oğulları Alike, Mehdi ve Hamza Sultanlar da katılmıştır. Böylece bu coğrafya Muhammed Şeybanî Han'ın gelecekteki siyasi gücünün temellerini attığı bir örgütlenmenin başlangıcı olmuştur.

Bu bölgede Şeybanî Han XV. yüzyılın sonlarında Timurlu beylerin politik mücadelelerine aktif bir şekilde dahil olmuş⁸⁴ ve bu vesileyle Timurlulardan Ahmed Mirza'ya tabi Emir Muhammed Mezid Tarhan'ın himayesine girmiştir⁸⁵. Muhammed Mezid Tarhan Muhammed Şeybanî Han ve maiyetindekilere kışlak olarak Karakol Bölgesini vermiştir⁸⁶.

Ancak bu süreç uzun vadeli olmamış ve bu bölgede Kazak Sultanların baskısıyla Muhammed Mezid Tarhan'ın Şeybanî Han idaresindeki Özbek himayesi son bulmuştur. Muhammed Mezid Tarhan, Şeybanî Han'ın Semerkand'a gitmesi önerisinde bulunmuşsa da Şeybanî Han Buhara'ya gitmek zorunda kalmıştır. Çünkü Semerkand'a giderken Sabran yakınlarında Kazak sultanlarından Cani Beg'in oğlu İrançi tarafından yenilgiye uğramış ve yanında bulunan bazı kişilerin Şeybanî Han'dan ayrılmaları üzerine Han, rotasını Buhara'ya çevirmiş ve burada Buhara emiri Abdülali Tarhan tarafından misafir edilmiştir⁸⁷.

Buhara dönemi Şeybanî Han için irdelenmesi gereken mühim bir süreçtir. Bu şehir onun entelektüel kişiliğinin gelişmesinde büyük bir fırsat olmuştur. Burada kaldığı süre içinde zamanı iyi değerlendirmiş, Fars kültürünü ve Timurluların savaş sanatlarına dair yöntem ve metotlarını yakından tanımıştır⁸⁸. Ayrıca Buhara'daki medreselerde iyi bir eğitim almış ve Buhara'nın önde gelen ulema ve sufileriyle yakın ilişkiler tesis etmiştir. Özellikle devrin ileri gelenlerinden Mevlana Muhammed Hitayi'den Kıraat dersleri alması din eğitiminde güçlü simaların izinin olduğuna dair manidar bir örnektir. Nitekim Şeybanî Han Buhara'da toplamda iki yıl geçirmiştir⁸⁹. Buradan ayrıldıktan sonra Deşt-i Kıpçak'a yönelerek Arkuk kalesine ulaşmış ve

⁸⁴ Mukminova ve Mukhtarov, *a.g.m.*, s.36.

⁸⁵ Kılıç, *a.g.t.*, s. 92.

⁸⁶ Kılıç, *a.g.t.*, s. 92.

⁸⁷ Binâ'î *Şeybânînâme*, s.16-18; Gündoğdu, *a.g.t.*, s.44; Henry Hoyl Howorth, *History of the Mongols From The 9th to The 19th Century*, V.II/D.2, London, 1880, s.692; Kılıç Kazaklar karşısındaki mağlubiyetten söz eder ancak Kazak tarafının İrançi idaresindeki birlikten oluştuğu detayına değinmez. Kılıç, *a.g.t.*, s. 93-94.

⁸⁸ Haidar, *a.g.e.*, s.77.

⁸⁹ Kılıç, *a.g.t.*, s. 96.

kaleyi ele geçirmiştir. Ardından Sıġnak kalesini ele geçirmiş ve kendisine merkez olarak bu bölgeyi tayin etmiştir.

Nasrullahî, Otrar, Arkuk ve Türkistan kalelerinin Muhammed Şeybanî Han ve maiyetindekilerce zapt edildiğini ve Türkistan hakimi olan Muhammed Mezid Tarhan'ın kızını Şah Baht Han'a evlilik akdi ile verdiğini belirtir⁹⁰.

Daha sonra seyreden süreçte karşılıklı çıkarların yarıştığı ittifaklar zinciri karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Kazak Hanları Burunduk ve Kasım sultanlara karşı Mangıt Vakkas Bi'in oğlu Musa Bi ile karşılığında hanlık tahtına oturma şartıyla ittifak kurmuş ancak söz verilen hanlık gerçekleşmemiştir. Esasen bunun sebebini emirler arasındaki muhalefetten çok Musa Mirza'nın kendi kararı olduğunu ifade eden Nurten Kılıç Mangıt umerasının bu hanlığın Şeybanî Han'a verilmesini olumlu karşıladığını da belirtirken, Mehmet Alpargu emirlerin Şeybanî Han konusunda isteksiz bir tavır sergilediklerini aktarmaktadır⁹¹. Musa Bi ile ittifakı ve Burunduk'a vurulan ağır darbe Şeybanî Han'ın gözle görülür ilk zaferiydi ve her ne kadar Musa Bi sözünde durmasa da bu zafere istinaden Şeybanî Han'a şükran belirtisi olarak kızlarından birisini evlendirmek üzere vermiştir⁹². Fakat yine de siyasi arenada yavaş yavaş boy göstermeye başlayan Şeybanî Han kendisine katılanların desteği ile güçlenmiştir.

Kışı Sıġnak'ta geçiren Şeybanî Han, Kazaklar'dan Cani Beg Sultan'ın oğlu Mahmud Sultan'ı Sıġnak ile Suzak arasında mağlubiyete uğratmıştır. Bunun yanı sıra Burunduk Han ve Mahmud Han'ın kuvvetlerine karşı giriştiği Suġunluk Savaşında direnmiştir⁹³. Bundan sonra Timurlu emirlerin ittifak arayışlarının odak noktasında olan Şeybanî Han için bu ittifak talebi ilerleyebilmek için iyi bir fırsat olarak karşısında belirmiştir. Bu cihetle Timurlu Ahmed Mirza'nın idaresi altındaki Taşkent topraklarına Moġollar tarafından yapılan yağma hareketleri karşısında durmak için Ahmed Mirza'ya destek vermeyi kabul etmiştir. Ancak bu ittifaka sadık kalmayan Şeybanî Han Moġollar üzerine harekete geçmekten vazgeçerek Ahmed Mirza'yı terk etmiştir. Bunun üzerine Moġol hanı Mahmud Han ile iyi ilişkiler kurmuş ve Ahmed Mirza ile olan ilişkilerini koparmıştır. İlerleyen süreçte Şeybanî Han, Timurluların iç

⁹⁰ Narullahî, *Zübdetü'l-Âsâr*, 466b.

⁹¹ Kılıç, *a.g.t.*, s.105; Alpargu, *a.g.e.*, s.19.

⁹² Haidar, *a.g.e.*, s. 78.

⁹³ Alpargu, *a.g.e.*, s. 20.

çekişmelerinden istifade ederek yönünü Timurlu topraklarına çevirmiştir. Şeybanî Han Buhara'yı ele geçirme sürecine kadar asker sayısını takriben 60 bine kadar çıkarmıştır⁹⁴.

1500'lü yıllara gelindiğinde Özbek nüfusunun yerleşik hayata adaptasyon süreci başlamıştır. Çünkü Özbekleri teşkilatlandırarak bir kuvvet haline getiren Şeybanî Hanın liderliğinde binlerce göçebe Özbek Türkistan'a yerleşmeye başlamıştır⁹⁵. Başlangıçta en azından iki düzine kadar olan sayı Şeybanî Han'ın mücadelesine katılmış (Bunlar Deşt-i Kıpçak Özbekleri ile Yadigar ulusundan bazı Özbek grupları) ve büyük fetihlerin neferleri olmuşlardır⁹⁶.1500 yılında Buhara'yı ele geçiren Şeybanî Han şehir halkı tarafından çabuk kabul görmüştür.

Buhara seferi ile ilgili müellif Nasrullahî, Şeybanî Han'ın Türkistan'dan sonra Sogd vilayetine doğru harekete geçtiklerini belirtir. Ardından Baki Tarhan'ın otuz bin kişi ile üzerlerine doğru harekete geçtiğini öğrenince Özbek Hanları Semerkand tarafından geri döndürülmüş ve Debusi Kalesine sığınmışlardır. Şah Baht Han'ın ertesi gün top yekün harekete geçme isteği karşısında amcası Süyünc Hâce'nin bu kararı doğru bulmadığını belirten müellif, Baki Tarhan üzerine aniden harekete geçildiğini ve Baki Tarhan firara mecbur kaldığını kaydeder. Bundan sonra ise Özbek Hanları aralarındaki iştişare sonucu Buhara'ya gitmiş ve bölgeyi feth etmişlerdir. Son olarak müellif Buhara'nın feth tarihi H.906/M.1501 olarak not düşer⁹⁷.

Fetih hareketlerine girişği her bölgede halka olan çağrısında Tanrının rızasını gözettiğini ve bunun İslami bir fetih olduğunu vurgulayan Şeybanî Han'ın İslam ekolü Sünni coğrafyalarda kabul görmeyi başarmıştır. Bu ilk başarısı ve şehrin onu çabuk kabullenışı bir sonraki seferi olan Semerkand için aynı nitelikte olmamıştır. Çünkü Semerkand Timurluların yıllarca merkezi olan ve Timurlu iktidarı ve

⁹⁴ Duğlat, *a.g.e.*, s.337

⁹⁵ Timurlan, *a.g.m.*, s.11.

⁹⁶ Bregel, *a.g.m.*, s.227-228.

⁹⁷ “çün Türkistāndın Soğd vilāyetige yittiler haber taptılar kim Bāki Tarhān otrur otuz ming kişi bilen çıkıp muqātele ve müdāfa'a için 'āzimdür hānlar burdan aning def' için Semerkand sarıdın yanıp anğa müteveccih bolup çün kal'a-i Dabusiga yittiler ol çerikini yasap öng ve solnu tutup turup irdi Şāh Baht Hān didi kiç bolup tob yükün mevkuף kılıp tangla görür şanı bu sözni hākān-ı a'zim yahşılamay didi uşbu kün yürümen kirek ki ol azdır köp merni? ma'lum kılmaydur ol yüz bilen bahādırlar at yükürtüp bir lahzada Bāki Tarhān çerikini basıp perişān itip özi kaçıp Dabusi Kal'asıga kirdi ve humül zamān hākān-ı a'zim ve selātin kengeşi bilen Şāh Baht Hān Buḥārağa barıp ekābir-ü eşraf utru çıkıp Buḥārāni teslim kılıp katl ve esirdin sālim kaldılar bu feth-i 'āzim tāriḥ toḡuz yüz altıda hicretdin vāki' boldi “. Zübde'tü'l- Āsār, 5368 no'lu yazma, vr. 467a ve 608 no'lu yazma, vr. 209b.

meşruyetinin varlık gösterdiği bir arenadır. Bu şehri iki kere ele geçiren Şeybanî Han ile Babür arasında çetin mücadeleler geçmiş ve bu kuşatmalar esnasında her iki tarafın sergilediği politika birbirinin aksi yönde olmuştur. Babür'ün bu şehrin halkından destek görmek isterken öne sürdüğü gerekçe; şehrin atalarının mirası olduğu ve Timurlu meşruyetinin gerekliliği şeklinde olurken, Şeyban Han İslami bir politika izleyerek bunu Tanrı'nın bir isteği olarak gördüğünü ve bu çerçevede onun rızasını kazanmak adına şehir halkına ihsan ve lütufta bulunacağını belirtmiştir⁹⁸. Şeybanî Han Semerkand'ı ele geçirmiş fakat bu başarısı kısa süreli olmuştur. Daha sonra şehir Babür ve askerleri tarafından Şeybanî Han'dan geri alınmıştır. Bu kaybın ardından hiç vakit kaybetmeyen Şeybanî Han Sarı-köl yakınında Babürü büyük bir yenilgiye uğratmış, şehri kuşatmış ve halkın direncini kırıp şehri 1501 yılında teslim almıştır. Babür Taşkent'e kaçmayı başarmış ve dayısının yanına sığınmıştır.

Semerkand fethi ile ilgili Buhara'nın aksine daha ayrıntılı bilgi veren Nasrullahî Özbek Hanları'nın Buhara fethinin ardından Semerkand için yöneldiklerini ifade eder. Şehri fethettikten sonra Timurluların her taraftan hücum ettiklerini belirtir. Sefer sürecini şöyle özetler: Sultan Kalihcak'ın Ceyhun'dan çıkıp Karşı ve Hazar bölgelerine girmiş, buradaki kaleleri teslim almıştır. Baki Tarhan'ın elinden çıkmış olan Taşkent ona geri verilmiştir. Debbusi kalesini ele geçiren Timurlulara karşı Buhara muhafazası için kardeşi Mahmud'u gönderen Şeybanî Han, Hamza ve Mehdi Sultanları da Kuffin ve Kermine zaptı için göndermiştir. Şeybanî Han askerleri ile birlikte Hacı Divar denen bölgeye İbrahim Tarhan'ı uzaklaştırmak için gelmiş ve Fazıl Tarhan'ı da Semerkand muhafazası için burada bırakmıştır. Ancak Babür gece şehre ansızın girip Fazıl Tarhan'ı öldürmüştü ve Belh'te bulunan Bediüzzaman'ın desteği ile Semerkand şehrini ele geçirmiştir. Bu mücadelede Moğol Hanlarının da desteğini alan Babür'ün hareketi başarı ile neticelenmiş ancak pek çok Timurlu askeri ve yardıma gelen Moğol Hanlarından Kasım Göhbör ve İbrahim Tarhan ölmüştür.

Daha sonraki süreçte ise Özbek Hanları'nın birleşip iyice yorgun düşmüş olan Babür üzerine harekete geçtiğini kaydeden müellif Babür ve askerlerinin acze düştüğünü sulhe mecbur kaldığını ifade eder. Ayrıca Babür'ün sulh adına kız

⁹⁸ Kılıç, *a.g.t.*, s.127-128-130.

kardeşini Şeybanî Han'a evlilik akdi ile verdiği de kayda geçmiştir⁹⁹. Semerkand'dan ayrıldıktan sonra akrabaları olan Moğol hanları Ahmed (Alaca Han) ve Mahmud hanları Andikan vilayeti üzerine bir sefer yapmaları konusunda ikna eder¹⁰⁰ Şeybanî Han bir zamanlar desteğini ve yardımını gördüğü bağılı olduğu Moğol hanı Mahmud ve onun kardeşi Ahmed Han'ı ve Babür'ün kuvvetlerini bertaraf ederek Taşkent ve Şahruhiye şehirlerini işgal etmiştir. 1503 tarihinde gerçekleşen Ahsi Savaşında eski hamisi Sultan Mahmud'u karşısına alan Şeybanî Han'ın artık bağımsız hareket ettiği görülmektedir¹⁰¹. Bu olayın ardından Bediüzzaman Mirza idaresindeki Belh'i kuşatmıştır. Kıpçak Sultan'ı Hüsrev Şah'ın kaçmasına neden olmuş son durağı Fergana'ya da girerek Maverainnehir coğrafyasını hakimiyeti altına almıştır. Buraya kadar ki süreci Nasrullahî şu şekilde izah eder. Babür Taşkent ve Şahruhiye'de bulunan Moğol Hanları Sultan Ahmed Han ve Mahmud Han'a gidip onlarla ittifak yapmıştır. Ardından Moğol Hanları ile birlikte Andikan vilayetinde bağımsız mücadelesine girişen Sultan Ahmed Tenbel üzerine yürümüştür. Bunun üzerine Ahmed Tenbel Şeybanî Han'dan yardım almıştır. Şeybanî Han Taşkent'i ele geçirip Moğol Hanları'nı bağışlamış ve Issık Göl'e göndermiştir. Cani Beg Sultan'ı burada hakim kılmıştır.

Ardından Semerkand'a yöneldiği sırada Sitam Tarhan gelmiş ve Baki Tarhan'ın Endehod'u sağlamlaştırıp, Timurlu Sultanlarla muhalefete düştüğünü haber vermiştir. Belh üzerine yürümek için bunun iyi bir fırsat olduğunu belirten

⁹⁹ Sultân Kalihcâk Hôrâsân Bigleridin Ceyhündin ötüp Karşi ili ittifakı bilen Karşi ve Hâzârğa kilip kal'alarını alıp üç ay turup andın song vilâyetni Bâki Tarhânga birip özi Hôrâsânğa⁹⁹ Tarhân Şîrâzğa kirip mütehaşşın boldı ve tâng yaruk ili Dabusi kal'asında yağı bolup kal'anı mazbut kıldılar bu cihetlerdin Şâh Baht Hân Mahmud Hânı Buğârâ muhafazatı için yiberip Hamza Sultân Mehdi Sultânı Kuffin ve Kermine zabtı için yiberdi ve Hân özi Hâce Divârğa öz havassı bilen İbrahim Tarhân def' için barıp ikâmet kıldı ve çün Fâzıl Tarhânı öz kişi bilen Semerkanda hânlar koyup irdiler şehri ili Bâbür Mirzâ ibn 'Ömer Şeyh Mirzânı tilep ol gâfil yaşurun kilip şehri ili kice bilen anı şehri koyurup Fâzıl Tarhân maqtül boldı ve Şâh Baht Hân maşlahat-ı dikkat-i iktizâsı bilen Buğârâ barıp selahtin barçe koşulup Karşiğe barıp Bâki Tarhânı ki a'zim-i ümera-i Semerkand irdi kâbâb? çün kıbâlmüddeti yitmedi ve Bâbür Mirzâ ili her tarafka taaruz kıla başladılar ve b'azı hâlât yüzlengen cihetidin Bâki Tarhân bilen şulh küne kılıp mürâca'ât kılıp yandılar ve Tarhân mülk ümâldın könkül köterip Belhka Bedi'üz-zamân Mirzâ mülâzemetge bardılar ve hânlar Buğârâdın Semerkand sarı 'azimet-i inâyetnima'atuf kılıp çün Debusi kal'asığa yittiler Sultân uruş salıp bāvücd ol kim ol kal'adur gâyet istihkâmda uruş bilen feth kılıp katl-i'âmm vâki' boldı çün Bâbür Mirzâ şehri ili merdi bilen Semerkandnı aldı Çâğatay Bigleri yığılıp perişân bolgan ili cem' bolup nihayetsiz çerik anıng 'asâkiride yığıldılar Bâbür Mirzâ yüz muhannet bilen ol deryâ-yı bilâdın özini sâhil-i selâmetka yitkürüp Semerkantka kirip mütehaşşın boldı çün hânlarğa bu feth nâmurâd müyesser bolup tengri te'âla 'inâyetige bir ifrâz boldılar ittifak bilen Semerkantğa yürüp etrâf ve cevânbidin kâbâb? endek fırsatda Semerkand ili muzik-i cür'etge kalıp kuvvetsizlikdin alarğa kuvvet-i muharebe kalmadı Bâbür Mirzâ ıztırâb yüzidin muşâlahâğatâleb bolup ikacısın cenâb-ı Şâh Baht Hânğa akd baglap ol kice kim ol muhaddere-i ismetni şehrdin çıkarıp hân mülâzemetige yiberdi. Zübdetü'l- Âsar, 5368 no'lu yazma, vr.467b 468a ve 608 no'lu yazma, vr.210a, 210b.

¹⁰⁰ Khwandamir, *Habibu's-siyar Tome Three, The Region of the Mongol and Turk, Part Two: Shahrukh Mirza – Shah İsmail*, Translated and Edited by W. M. Thackston, Harvard University, 1994, s.504; Alpargu, *a.g.e.*, s.34.

¹⁰¹ M. Bilal Çelik, *Yarkend Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yay, İstanbul, 2013, s.105.

Sitam Tarhanın sözleri üzerine harekete geçen Şeybanî Han Belh'i üç ay boyunca kuşatmıştır. Belh muhafazası ise Bediüzzaman Mirza tarafından Sultan Kıpçak'a verilmiştir. Şehrin kalesi sağlam ve dayanıklı olduğu için uzun süre kuşatmaya dayanmıştır. Bu kuşatma esnasında Sultan Ahmet Tenbel'in Taşkent üzerine taaruza geçtiği haberi gelmiş ve Belh seferinden geri dönmüştür. Özbek sultanları Seyhun ve ardından Erhenek'ten çıkıp Hüsrev Şah'ın vilayetlerini yağmalayıp Semerkand'a dönmüşlerdir. Bu taarruz karşısında duramayan Hüsrev Şah mukavemet gösterememiştir. Bu olayın tarihini H.909/M.1503 olarak kaydeden müellif tamamlanamayan Belh seferinden sonra geri dönen Özbek sultanlarının kışı Buhara ve Semerkand'da geçirdiğini belirtir.

Timurlulardan Zahirüddin Muhammed Babür'ün kaleme aldığı Babürname'de H.910/M.1504 senesinde Şeybanî Han'ın Andikan Hisar ve Kunduz vilayetlerine doğru ilerlediği belirtilir¹⁰². Andikan'ı ele geçirdiğinde Şeybanî Han şehri müdafa eden Sultan Tenbel'i idam ettirmiştir. Andikan ve Taşkent vilayetlerini ele geçiren Şeybanî Han Hisar üzerine yürümüş, Babür'ü buradan uzaklaştırarak Kabil'e gitmeye mecbur bırakmıştır. Bu sırada Hüsrev Şah, Babür ile birlikteydi. Böylece Şeybanî Han Toharistan Kalesinden Kabil hududuna kadar olan bölgeleri ele geçirmiştir. Kunduz'u kadesi Mahmud'a, Hisar'ı ise Hamza ve Mehdi Sultan'ın idaresine vermiştir. Mahmud Sultan'ın Kunduz'da vefat ettiğini ifade eden müellif vefat sebebi hakkında bir bilgi vermemiştir. Mahmud Sultan'ın defin işleminden sonra Buhara'yı Ubeydullah Sultan'a verip onu Seyyid Aşık ve Nayman Kabzbig ile birlikte Kunduz'a göndermiştir. Devletin başkentini Timurlulardan Sultan Ali Mirza'nın hakimiyetinden çıkardığı Semerkand olarak belirleyen Şeybanî Han diğer şehirlere de idareci olarak en yakınlarını tayin etmiştir. Timurluların pek çok şehrini ele geçiren Şeybanî Han onlar için çok önemli olan Herat'ı ele geçirmek istemiştir. Fakat burayı ele geçirmeden önce kendisine her bakımdan tehdit oluşturmakta olan Harezmi almak zorunda kalmıştır. Şubat 1505'te Sultan Bediüzzaman Mirza Özbeklere karşı harekete geçmiş ve Mirza Muzaffer Hüseyin ve Emir Muhammed Burunduk ona katılmıştır¹⁰³. Esasen bu mücadelede düşmanları savaşçı Türkmenler, Deşt-i Kıpçak'ta birbirleriyle savaşmakta olan kabileler ve Harezmi'nin idaresi elinde

¹⁰² *Baburnâme (Babur'un Hâtıratı II)*, hzl. Reşit Rahmeti Arat, MEB. Yay., İstanbul 1970, s. 189.

¹⁰³ Haidar, *a.g.e.*, s.106.

olan Hüseyin Baykara idi. Harezmi, İtil (Volga) nehri üzerinden Rusya'ya, İran'a ve Hindistan'a açılan önemli bir güzergahı¹⁰⁴.

Ticari ve siyasi açıdan büyük bir önem arz eden Harezmi'ye akınlarda bulunarak fetih hareketlerine devam Şeybanî Han'ın ekonomik durumunu güçlendirmek istemiştir. Harezmi'nin merkezi ve Çin Sufi'nin müdafası altında¹⁰⁵ olan Ürgenç uzun süreli mukavemet gösterse de ele geçirilmiştir. Bu muhasara ele aldığımız nüshalarda on bir ay şeklinde geçerken Gündoğdu bu süreyi on ay olarak belirtmiştir¹⁰⁶. Bu mücadelenin sonunda şehre yardıma gelen Hüseyin Şah ve Yedi yüz askeri de öldürülmüştür. Hüseyin Şah'ın asker sayısı ile ilgili olarak Nasrullahî 3-4 bin kişi şeklinde bir bilgi verir. Müellifin aktardığına göre; bu haberi alan Seyyid Aşık durumu Kanber ve Hamza Sultan'a haber verir. Hamza Sultan oğlu Muttalib Sultan'ı göndermiş ve Hüseyin Şah'ı mağlup etmişlerdir. Hüseyin Şah'ın kesilen başı Harezmi'ye gönderilmiş ve Şeybanî Han Harezmi idaresine Sufi'nin yerine Kîçik-Bî (yahut Köpek –Bî) daruga¹⁰⁷ tayin etmiştir¹⁰⁸. Bu isim mevcut nüshalarda Köpek Kuşçısı şeklinde geçer. Şeybanî Han'ın bu başarılarının karşısında ciddi bir hareket göstermeyen Timurluların en güçlü hükümdarı Hüseyin Baykara, Babür'ün de tesiri ve ikna çabalarıyla faaliyete geçer. 1506 yılında Horasan'a doğru harekete geçen Şeybanî Han'ın Herat'a yürüme ihtimalini tehdit olarak gören Hüseyin Baykara, Zahirüddin Muhammed Babür'ü ve tüm Timurluları yardıma çağırır. Beklediği bu fırsat karşısında Babür'ün tepkisi “Herkes ayakla giderse bizim başla gitmemiz gerek şeklinde olmuştur”¹⁰⁹. Fakat Hüseyin Mirza'nın ani ölümü (1506) bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır.

Hüseyin Mirza, Şeybanî Han'ın Belh üzerine harekete geçtiği sırada vefat etmiştir. Daha önce de belirttiğimiz üzere Muhammed Şeybanî Han'ın Belh'e yürüdüğü haberi Belh valisi Kuluncak'a geldiğinde saldırıyı haber vermek üzere

¹⁰⁴ Gündoğdu, *a.g.t.*, s.47.

¹⁰⁵ “ o maħalde Çin Sufi Harezmi'de hakim iridi ol Çağatay Ulusu arasında bahadırılık ve pehlivānlıkka¹⁰⁵ maruf meşhur iridi”. Bkz. Zübdetü'l- Āsār, 5368 no'lu yazma vr:470a ve 608 no'lu yazma, vr. 212a.

¹⁰⁶ “ çün Şah Baht Hân Harezmi'ni muħāsara kıldı ı on bir ay”. Bkz. Zübdetü'l- Āsār, 5368 no'lu yazma, vr.470a ve 608 no'lu yazma, vr. 212a, Gündoğdu, *a.g.t.*, s.47.

¹⁰⁷Kelime anlamı olarak; “şef, idareci,yönetici,vali” anlamına gelen daruga Timurlular döneminde bir şehir veya bölgenin idari ve askeri işlerini yürüten kişilere verilen ünvanıdır .Bkz. Zuhal Kargı Ölmez, *Şecere-i Terakkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*, Simurg Yayınları, Ankara, 1996, s.362. Ayrıca “Türkistan'da bir rütbe ismi, hükümetten harman ve zahayir muhafızı, emlakdar,müşrif, öşr-ü haraç istifsan edici, gemehci, melah” şeklinde Şeyh Süleyman Efendi'nin sözlüğünde geçmektedir.Bkz.Şeyh Süleyman Efendi, Çağatayca-Osmanlıca Sözlük,Türk Dilleri Araştırmaları Yayınları,Tıpkı Basım, C. XIII, İstanbul, 2003, s.168.

¹⁰⁸ Nasrullahî, *Zübdetü'l- Āsār*, 5368 no'lu yazma, vr.470a-b

¹⁰⁹ Gündoğdu, *a.g.t.*, s.47.

müellif Nasrullahî'yi Herat'a göndermiştir. Belh üzerine hareketi sırasında rahatsızlanarak vefat etmiş ve bunun üzerine oğulları Bediüzzaman ve Muzaffer Mirza Herat'a dönmüş ve ikisi birlikte iktidara geçmiştir¹¹⁰. İktidar hevesi ile hareket eden mirzalar Belh üzerine asker göndermemiş ve bunun sonucunda 4 ay sonra Belh Özbekler'in eline geçmiştir. Belh seferinin komutanı Timur Sultan Belh'tekileri bağışlayıp kaleyi teslim almıştır. Şeybanî Han Belh idarecesi olarak Kanber Mirza'yı buraya tayin etmiştir. Şeybanî Han Harezmi'den sonra Belh'i ve nihayet Herat'ı ele geçirmiştir. Bu başarılı fetihler Timurlular karşısında Şeybanî Han'ın giderek güçlendiğinin en bariz kanıtı olmuştur. Ayrıca Maverâünnehir'de Özbek Hanlığı'nı kurarak (1500) dedesinin Deşt-i Kıpçak'tan çıkma hayalini gerçekleştirmeye de muvaffak olmuştur.

Bununla birlikte Şeybanî Han'ın tek rakibi Timurlular değildi. Özbeklerin Deşt-i Kıpçak'taki boşluğunu fırsat bilen Kazaklar her daim saldırmış ve Kasım Han Şeybanî Han için sürekli tehdit oluşturmuştur. Bu saldırılardan rahatsız olan Özbek Sultanları Kazak sorununun bertarafı için harekete geçmiştir.

Güneydeki komşuları Safeviler nedeniyle kuzeyde çok duramayan Şeybanî Han'ın seferi yarım kalmış ve Türkistan'a dönmüştür. Ordusunun bir kısmına yurtlarına dönmeleri için izin veren Şeybanî Han geriye kalan ordusu ile 1509 yılında Horasan'a yönelmiştir.

Şeybanî Han Belh fethinden sonra kışın geçmesini beklemiş ve yaza doğru Horasan üzerine yürümüştür. Nasrullahî bu dönemde Hüseyin Mirza'nın oğullarının herhangi bir yerde bağımsızlık mücadelesine girişmediklerini ve birlikte hareket edemediklerini aktarır. Ardından Şeybanî Han'ın Endehod ve Murgab kalelerini ele geçirdiği bilgisini verir. Bu mücadeleler sırasında Zünnun Bey öldürülmüş, Bediüzzaman Mirza Kandahar'a, Muzaffer Mirza Terşiz tarafına gitmişler; bu durumu fırsat bilen Şeybanî Han kaleyi abluka altına almıştır. Daha sonra kaledekiler aman talep etmiş ve kalenin kilidini Şeybanî Han'a teslim etmişlerdir. Sultan Hüseyin Mirza'nın kız çocukları, haremi, beyleri, hatunları ve tüm hazinesi Şeybanî Han'ın

¹¹⁰ Sultan Hüseyin Baykara'nın ölüm tarihini H. 11 Zilhicce 911/M. 5 Mayıs 1506 şeklinde aktaran Handemir, bu ölüm hadisesini ilahi kader tarafından gerçekleşen bir tutulma olarak değerlendirir ve günün sonunda vefat ettiğini belirtir. Bkz. Khwandamir, *a.g.e.*, s.411.

eline geçmiştir¹¹¹. Şeybanî Han 27 Mayıs 1507'dededeşi Ebulhayr Han adına bir hutbe okutmuştur¹¹². Daha sonra Horasan'ın diğer şehirlerini de ele geçirmiştir. Şeybanî Han'ın Orta Asya fetihlerini yağma hareketleri de takip etmiştir¹¹³.

Muzaffer Mirza'nın hastalanması ve burada vefatı üzerine Bediüzzaman Mirza Azerbaycan'a kaçıp Safeviler'e sığınmıştır. Çaldıran zaferi ile Tebriz'e giren Sultan Yavuz Sultan Selim'in maiyetiyle İstanbul'a giden Bediüzzaman Mirza vefatına değin İstanbul'da kalmıştır. Şeybanî Han'ın Deşt-i Kıpçak'tan uzaklaşması Kazak devletinin güçlenmesine neden olmuştur¹¹⁴.

1508 yılına gelindiğinde Şeybanî Han Babür'e büyük bir darbe vurmak istemiştir. Nitekim Babür Timuruların son temsilcisiydi. Bu noktadan hareketle Babür'ün bulunduğu topraklara ulaşmak üzere Afganistan'da faaliyetlerde bulunan Şeybanî Han Kandahar'ı almak üzereyken Kazaklar onun yokluğunda yine harekete geçmişler ve Semerkand ve Buhara, Kazak sultanları tarafından yağmalanmaya başlanmıştır. Kasım Han Han'ın boşluğundan istifade ederek Ural ırmağına kadar olan bölgeyi işgal etmiştir.

Her fırsatta saldırıya geçen Kazaklar, Şeybanî Han için büyük sıkıntı oluşturmuş ve artık bu duruma bir nihayet vermek isteyen Şeybanî Han Horasan seferinden iki yıl altı ay sonra Kazak seferine çıkmıştır¹¹⁵. Bu süreyi Mansura Haidar 24 Ocak 1509 olarak vermiştir. Bu tarihte Şeybanî Han'ın Kazaklara karşı kutsal bir

¹¹¹“çün Şāh Baht Hān Belhni feth kılıp yandı kış anda bolup yaz bolğaç Horāsānga ‘azimet kıldı ve Sultān Hüseyn Mirzā evlādi herkaysı bir vilāyetde istiklāldin dem urup aślā birbirige müttefik bolmadılar ve Şāh Baht Hān dağdağa-sız yürüp Endeħod ve Murgāb kal’asını alıp Bedi’üz-zamān Mirzā Muzaffer Hüseyn Mirzā Bādğisde oturup irdiler ve gāflet ol törlük alarnı gāfil kılıp irdi kim b’azı il ki haber üçün barıp irdiler yaralık bolup kıldiler ki hān çeriki yitip kiledür aślā bāver kılmadı-lar tā ol kim Özbek karaulı ordu yaķasığa yitti ve çün mirzālar atlandılar mutlak alarğa kişi yıgılmay her kişi her tarafğa hezimet kıldı ve mirzālar hem yanıp Herāt sarı müteveccih boldı-lar Zünnün Big bir niçe kişi bilen uruşka turup humul zamān maķtül boldı ve hān çeriki yitip heva-i deştin yazısında ekser biglerini tüşürüp anca māl u olça tüşti kim hesābını muħāsib ve hem fehm kıla almas ve mirzālar yüz muħannet bilen özlerini şehrgē tikürüp ve hem alarnı andaķ müstevli kıldı kim şehrdē tura almay kiçe bilen çıkıp Bed’üz-zamān Mirzā Kanda-hārğa ve Muzaffer Mirzā Terşiz sarı bardılar çün bu haber Şāh Baht Hānga yitti fi’l-hāl şehir üstigeYürüp çün şehrdē şāhib-i vücud serdār yok irdi ekābir vü eşrāf utru çıkıp şehri teslim kıldılar ve ol maħalde Herāt şehri andaķ m’amur irdi ki şerh bilen anı dise bolmas el kıssa şehri irdi kenc ve maldın memlubı ol kim mücādele ve muķātele bolup kişige azāri tikgey anıng dik şehri musaħħar boldı ve çün b’azılār erkni müstāħkem kılıp irdiler hān hüküm kıldı ki nakbçılar kal’āğa nakb salsunlar nakb bilen bir bureni uçurdılar irse kal’adakiler emān tilep kal’anıngkilidini tapşurup Sultān Hüseyn Mirzāning kız evlādi ve mirzālar haremli bigleri hātunlarve Sultān Hüseyn Mirzā Bed’üz-zamān Mirzā ve özge selātin ve biglerning ħazānesi Şāh Baht Hānga müyesser boldı”. Zübdetü'l- Āsār, 5368 no’lu yazma, vr.471a –b ve 608 no’lu yazma vr.213a-b.

¹¹² Haidar, *a.g.e.*, s. 113-114.

¹¹³ Haidar, *a.g.e.*, s.133.

¹¹⁴ Gündoğdu, *a.g.t.*, s. 49.

¹¹⁵“ çün Horāsān fethidin iki yıl altı ay öti Kazāk üstige barıp anda çeşm-i zaħmı ki Şāh Baht Hān ‘asākiriğe yüz körküzdi ”. Zübdetü'l- Āsār, 5368 no’lu envanter vr:472a ve 608 no’lu yazma, vr.213b.

savaş ilan edip Caniş Sultan'ın karargahı olan Kara Abdal'a ulaştığını belirtir¹¹⁶. Bu sefere çıkmadan önce Buharaya dönen Şeybanî Han 1509 yılında Ebulhayr Han'ın torunlarının oluşturduğu tüm Özbek sultanlarını gaza amacına yönelik bir mecliste toplamıştır¹¹⁷. Bu kurultaya emrindeki tüm sultanları ve şehzadeleri çağırıştır. Bu toplantıda görüşülen mesele Kazak sorunudur. Şeybanî Han soydaşları olan Kazak sultanları üzerine yürümek için Buhara ulemasından fetva almıştır¹¹⁸. Ancak Şeybanî Han için bu sefer kararı diğerlerinden farklıdır. Çünkü bu defa düşmanları uzun yıllar birlikte yaşadıkları Kazaklar'dır. Muhtemel Kazak seferini meşru hale getirmek isteyen Şeybanî Han Özbek Sultanlarına Kazakların İslam memleketleri olan Buhara ve Semerkand'a saldırmış olduklarını ve bu sebeple onlara saldırmanın caiz olduğunu söylemiştir¹¹⁹. Ancak Kazakların Müslüman olması bu seferinin önünde bir engel teşkil etmektedir. Kazak seferini şer'en meşru kılacak gerekçe Kazaklar'ın İslamiyet öncesi inançlarını İslamiyet çerçevesinde devam ettirmeleridir. Huncî'nin aktardığı üzere Kazakların İslamla ve İslamî kanunlarla bağdaşmayan gelenekleri puta ya da güneşe secde etmeleri, "Kelime-i şehadet" ve "kurban" amellerini terk etmeleri ve Müslümanların köleleştirilmesini helal kabul etmeleridir. Bunların dışında vurgulanması gereken bir diğer unsur da o zamanın İmamına yani "Hazret-i Halifetü'l-Rahman Muhammedü'l-Şeybanî Han"a bu taifenin biat etmemiş olmasıdır. Hatta Kazaklar sadece biat etmemekle yetinmemiş Özbek ülkesini yağmalamış, Müslüman Özbek halkını esir almış ve onları pazarlarda satmıştır. Şu durumda Kazaklar bu davranışlarını idame ettirdikleri müddetçe onlarla savaşılması hem farz hem de vaciptir. Böylece planlanan bu savaş "gaza ve cihad" kavramlarıyla daha da anlamlandırılmıştır¹²⁰. Bu sebeple katledilmeleri vacip olmuştur. Şeybanî Han'ın Kazaklara karşı takındığı sert tutumunu yansıtmaya bakımından önemli olan bu kurultay ve fetva hakkında Nasrullahî herhangi bir bilgi vermemektedir.

Bu fetvaya müteakip sefer hazırlığına girişen Muhammed Şeybanî Han bu dönemde iktidarının en parlak devrinde, gücünün en doruk noktasındadır. Şeybanî

¹¹⁶ Haidar, *a.g.e.*, s. 120.

¹¹⁷ Haidar *a.g.e.*, s. 119.

¹¹⁸ Gündoğdu, *a.g.t.*, s. 54.

¹¹⁹ Kılıç, *a.g.t.*, s. 160.

¹²⁰ Huncî, *a.g.e.*, s. 180-183; Kılıç, *a.g.t.*, s.163.

Han Horasan fethinden iki yıl altı ay sonra¹²¹ Kazak üzerine yürümek için harekete geçmiştir. Deşt-i Kıpçak'ı hakimiyeti altına almak için büyük bir ordu ile bu bölgeye girmiştir. Akabinde tüm ordu Sığnak'tan Kazak ülkesine doğru harekete geçmiş¹²² ve H. Evasıt-ı Zilkade 914/M. Mart 1509 yılında Kazak ülkesinin merkezinde yer alan Kara Abdal mevziisine ulaşmıştır. Şeybanî Han ordugahın burada kurulmasını ve akabinde Özbek Sultanların mahiyetleri ile birlikte Caniş Sultan üzerine hareket etmelerini emretmiştir¹²³. Han'ın emri doğrultusunda Ubeydullah Sultan, Sevinç Hacı Sultan, Kücüm Sultan ve Hamza Sultan Kara Abdal'dan hareket edip 10 gün sonra Kazak Sultan'ı Caniş'in ülkesine ulaşmışlardır¹²⁴.

Caniş Sultan bu arada gerekli hazırlıkları yapmış ve 30 binden fazla sayıdaki ordusunu Kazak ülkesini müdafaa etmek üzere ileri sevk etmiştir¹²⁵. Özbek ordusu ise Ubeydullah Sultan ve Timur Sultan idaresinde iki safaya ayrılmıştır. İlk olarak Ubeydullah Sultan ve maiyetindeki Özbekler Kazaklarla mücadeleye girişmişlerdir. Her iki taraf da tüm güçleriyle savaşmış ve bu sırada Ubeydullah Sultan atından düşmüştür. Huncî Ubeydullah Sultan'ın bu vahim hadiseye rağmen ayağa kalktığını, savaşa kılıç ve hançeriyle devam ettiğini belirtmektedir¹²⁶. Bu durum Özbeklerin doğrudan zafere odaklanarak Kazak seferine çıktıklarını ve tüm güçleriyle savaştıklarını gösteren önemli bir ayrıntıdır. Sonuç itibariyle Caniş Sultan ve beraberindeki Kazaklar hezimete uğramıştır. Kazak ordusunda saflar birbirine karışmış ve Burunduk Han'ın bu yenilgiden dolayı kaygıları artmıştır¹²⁷. Nitekim bu mağlubiyetin ardından Caniş Sultan ve Kazak askerleri kaçtılar. Caniş Sultan'ın oğlu aynı zamanda M.1507 Maverâünnahir seferinin komutanı olan Kazak Sultanlarından Ahmed Sultan öldürülmüştür. Savaşın galibi Özbekler hızla Kazak ülkesini yağmalamışlardır. Şeybanî Han'ın bu galibiyetin ardından hedefi bu defa Burunduk Han ve kardeşi Kasım Sultan'ın ülkesine kadar ilerleyebilmektir. Ancak hem ağır kış şartları devam etmekte hem de Özbek ordugahının bulunduğu Kara Abdal mevkiisi

¹²¹ “çün Horāsān fethidin iki yıl altı ay öti Kāzāk üstige barıp”. Nasrullahî, *Zübdetü'l-Âsâr*, 5368 no'lu yazma , vr. 472a ve 608 no'lu yazma vr.213b . Bu sefer tarihi ile ilgili Mansur Haydar 24 Ocak 1509 tarihini vermektedir. Muhtemelen bu tarih kurultayın toplanma tarihidir. Bkz. Haidar, *a.g.e.* ,s. 120.

¹²²Huncî, *a.g.e.*, s. 199.

¹²³Huncî, *a.g.e.*, s. 207,208.

¹²⁴Huncî, *a.g.e.*, s. 209.

¹²⁵Huncî sadece asker sayısının 30 binden fazla olduğunu aslında her bir askerin sahip olduğu hizmetkârlarla sayının 100 bine ulaştığını beyan etmektedir. Huncî, *a.g.e.*, s. 211.

¹²⁶Huncî, *a.g.e.*, s. 214-217.

¹²⁷Huncî, *a.g.e.*, s. 220.

ile Burunduk Han'ın kışlağı arasında 50 günlük bir mesafe bulunmaktadır. Ancak tüm zor şartlara rağmen Muhammed Şeybanî Han Kazak ulusunuyok etmeden Türkistan'a dönülmesine rıza göstermemiştir¹²⁸. Sultanlar Şeybanî Han'ın sefer kararlılığını görmüşler ve hücum fikrini kabul edip Burunduk Han ve Kasım Han'ın kışlağına doğru harekete geçmişlerdir¹²⁹. İlk olarak Taniş Sultan'ın kışlağına ulaşmışlardır. Taniş Sultan bir süre askerleri ve halkıyla Özbeklere karşı koymak için çabalamış, ancak Özbek gücü ve kudreti karşısında mukavemet gösteremeyince Taniş Sultan'ın ulusu kaçmaya karar vermiştir. Burunduk Han ve Kasım Sultan ise Özbek ordusunun ilerleyişinden haberdar olup Deşt-i Kıpçak tarafına çekildi. Kazak Sultanların geri çekildiğini gören Özbekler seferi sonlandırdılar ve Sıgnak vilayetine doğru ilerleyerek Kazak vilayetinden ayrıldılar¹³⁰. Bu sefer Nasrullahî ve Duğlat tarafından ayrıntılı olarak izah edilmemiştir. Mesela Ahmed Sultan, Caniş Sultan ve Taniş Sultan ile olan mücadelelere hiç yer verilmemiştir. Kazak seferinin gidişatı kaynaklarda farklı aktarılırken savaşın sonucu da farklı bir şekilde aktarılmaktadır

Nasrullahî'nin aktardığına göre; Şeybanî Han, Deşt-i Kıpçak'a saldırırken tüm orduya Timur Sultan ve Ubeydullah Sultanlar komutanlık etmiştir. Onlar Kasım Han üzerine sürpriz bir saldırı gerçekleştirmişlerdir. Çok sayıda kayıp veren ve artık Özbeklere karşı direnecek gücü kalmayan Kasım Han tüm ordusu ve Ulu Dağ'daki tüm halkı ile sultanlara esir düşmüştür.

Müellif Özbek Sultanlarının tecrübesizlikleri dolayısıyla düşmanı zayıf ve güçsüz görerek zamanlarını kızlar ve kadınlarla neşeli geçirmeye başladıklarını ve büyük bir gaflete düştüklerini belirtir. Bu gaflet haberi Kasım Han'a ulaşınca, Boyunsuz¹³¹ Hasan'ı az sayıda kişiyle daha fazla bilgi edinmek için sultanların bulunduğu bölgeye göndermiştir. Boyunsuz Hasan bölgeyi gözetlemeye başlamış ve Özbek Sultanları'nın koruyucu kuvvetler bile koymadığını görmüştür. Bunun üzerine aniden harekete geçmiştir. Özbek Sultanlar'ı, Kazak birliklerini görünce geri çekilmişlerdir. Bu sırada pusuda bekleyen Kazak askerleri gizlendikleri yerden çıkıp çok sayıda Özbek askerini öldürmüşlerdir. Tarih-i Reşidî'de Özbekler üzerine yürüyen Boyunsuz Hasan'ın, Kasım Han'ın yaklaştığı habaerini yayması ve

¹²⁸ Huncî, *a.g.e.*, s. 227.

¹²⁹ Huncî, *a.g.e.*, s. 234.

¹³⁰ Huncî, *a.g.e.*, s. 242.

¹³¹ Bu isim Tarih-i Reşidî'de Boyun Pir Hasan şeklinde nekedilmiştir. Bkz. Duğlat, *a.g.e.*, s.404.

kendisini uzak mesafeden göstererek Özbek askerlerinin üzerine korku saldığı belirtilir. Bu haberi Şeybanî Han'a ulaştırdıklarında Şeybanî Han'ın kalkış borularını çaldırttığını kış sonununda Semerkand'a vardıklarını ve Şeybanî Han'ın baharı Horasan'da geçirdiğini nakleder¹³². Nasrullahî'ye göre Kazak askerleri Özbeklere nazaran az sayıdadır. Ancak Özbeklerin onlarla savaşmaya cesaretleri olmadığından kaçmayı tercih etmişlerdir. Bu savaşta Şeybanî Han'ın önde gelen beylerinden Belh hakimi Kanber Mirza öldürölmüş, çok sayıda Özbek askeri silahlarıyla birlikte ele geçirilmiştir¹³³.

Bu mağlubiyette ağır geçen kış şartları da etkindir. Hatta Özbek ordusunun geri çekilmesinde başlıca sebeptir. Ancak müellif şiddetli kış şartlarına metinde hiç değinmemiştir. *Zübdetü'l-Âsâr*'da verilen bilgilere göre Şeybanî Han bu seferde Özbek Sultanlarının gerekli çabayı göstermediğini düşünmektedir. Bu yüzden Şeybanî Han Sultanları cezalandırmak için yönetimde revizyona gitmiş ve Sultanların hakimiyet sahalarını değiştirmiştir. Akabinde Şeybanî Han, Ubeydullah Sultan, Hamza Sultan, Seyyid Aşık ve Küçüm Han'ın dahil olduğu ikinci Horasan seferini başlatmıştır¹³⁴.

Horasan seferi Özbekler ile Safeviler'i karşı karşıya getirmiş ve Özbek mağlubiyeti gerçekleşmiştir. Bu mağlubiyet Muhammed Şeybanî Han'ın ölümlüyle neticelendiği için büyük önem arz etmektedir. Mağlubiyetin altında yatan sebep ise kısa süre önce vuku bulmuş Kazak bozgunudur. Ayrıca bu bozgun dolayısıyla Özbek Sultanları'nın rencide edilmeleri de mühim yer tutmaktadır. Çünkü Kazak seferinin

¹³² Duğlat, *a.g.e.*, s. 404.

¹³³“Deşt-i Kıbçāk teshiri üçün kâlın çerik bilen ‘âzm boldı ve çün Deşt-i Kıbçākka kirdi tamâm-ı ‘asâkirini Timur Sultân ‘Ubeydullah Sultân bilen mütekalay(menkalay)? Yiberip alar Kâsım Hân üstige habersiz yitip ol muķâvemettin ‘âcz bolup muķâbele bola almay uluğ tağda tamâm-ı ordusu bile tamâm-ı il-i ulusu sultânlar ıolıga tüştiler andın ki tecrübesizlikleri irdi ya ol kim düşmanı ĥor ve zebun kördiler niçe kün Kâsım Hân ordusıdagölruĥ kızlar sim-i endâm-ı ĥâtonlar bilen ‘işretka meşğöl bolup düşmandın bit-tamâm gâfil kaldılar el kışsa sultânlar bigler ‘asâkir-i manşure bilen gâflet yüzidin ‘işretka meşğöl bolup Kâsım Hân çün alârning gâfletidin ĥaber taptı moyunsız ĥasan digenni ĥaber almak üçün az kişi bilen yiberip ol ordu yakasında kildi ve çün sultânlar ĥaraul koymaydur irdiler ol az kişining ĥarasın körüp ĥorkup birbirige bakmay barçe firârğa ĥâtrnı ĥarâr birip hiç kişiğe ol cir’ât bolmadı ki düşmanga mukâbil bola alğay lâcerm kemindin düşman çıkıp köp kişi ‘arşa-i helâk bolup ĥanber Mirzâ ki Şâĥ Baĥt Hânning uluğ bigi irdi ve Belĥni tevâbi’ bilen soyurğal birip irdi anda maķtül bolup tamâm-ı ‘asâkir-ning yedeği Kazâk ilikige tüşüp sultânlar aķbeĥ-i ĥâl bilen Şâĥ Baĥt Hânga ĥoşulup andın yanıp yağı kindin kilip m’arufırdın köp kişini zâyi’ kıldılar”. *Zübdetü'l-Âsâr*, 5368 nolu yazma vr.472a ve 608 no’lu yazma vr.213b, 214a 5368 no’lu yazma vr.472a.

¹³⁴ “âzim Şâĥ Baĥt Hânga vâķi’ bolup çün devlet-i kemâlğa yitip maĥalli zevâl irdi b’âzi kirekmes işler ol ĥân-ı ‘âlişândın vuķu’ taptı biri ol kim burun Küçüm Hândın Türkistânını alıp Seyyid ‘Aşıkka birdi ve çün ĥazâk yürüşidin yamân ĥâl bilen yandı Buĥârânı ‘Ubeydullah Sultândın Alıp Seyyid ‘Aşıkka birdi ve ĥisâr memleketini Hamza Sultân Mehdi Sultândın alıp ‘Ubeydullah Sultânını anda ĥâkim kıldı bu sebebdin sultânlar rencide ĥâtr boldılar çün ĥorasânga bardılar b’âzi biglerini yazğurup özü ĥazârening üstige bardı”.Nasrullahî, *Zübdetü'l-Âsâr*, 5368 no’lu yazma vr. 472a, 472b ve 608 no’lu yazma, vr. 214a.

hemen ertesinde beliren Safevi tehlikesi karşısında Şeybanî Han oğlu Timur Sultanve yeğeni Ubeydullah Han dışındaki diğer sultanların isteksizliğinin kurbanı olmuştur. Şeybanî Han'ın yönetimi sırasında Hanlığın sınırları batıda Hazar Denizi'nden doğuda Çin sınırına, güneyde Afganistan'ın içlerinden kuzeyde Sir derya kıyılarına kadar uzanmaktadır¹³⁵. Ancak savaş şartları oluşmuştur ve iki güçlü hükümdarın karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Şeybanî Han artık çok güçlüydü.

5. MUHAMMED ŞEYBANÎ HAN'IN ŞAH İSMAİL İLE MÜCADELESİ VE MAĞLUBİYETİ

XVI. yüzyılın başlarında Safevi Devleti'nin oluşumu İran tarihindeki en önemli gelişmelerden birisi olup modern İran siyasi kültürü ve toplumsal yaşamında yeni bir dönemin başlangıcıdır. 1501 yılında bugünkü Azerbaycan, İran, Ermenistan, Irak Afganistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin doğusundavarlığını 1736 yılına kadar sürdürmüş olan Safevi Devleti'nin resmi kurucusu İsmail Safevi, Tebriz'de Şah'lığını ilan etmiştir. Böylece Şii devletinin temelleri atılmış ve Şah İsmail İran içlerine yayılarak bir taraftan Osmanlı Devleti ile mücadele etmiş diğer taraftan da Hemedan, Şiraz, Kirman, Necef, Kerbela, Van, Bağdat gibi yerleri almış ve Horasan sınırına ulaşmıştır. Safevilerin zaferleri yeni kurulan Özbek Devleti için ciddi bir aksiliğe işaret etmiştir¹³⁶. Her ne kadar Şii mezhebinin kurucuları olsalar da esasen bir Türk Devleti olan Safevilerin başlangıçta Safeviye tarikatına mensup sufi bir tarikat olduğunu belirtmek gerek. Zamanla Bâtını hareketlerin etkisine girerek Şii inancını benimsemişlerdir.

Şah İsmail'in Şii inancı ve bu doğrultuda sürdürdüğü siyasi politikaları onun gücünü ekileyen en önemli unsur olmuştur. Safevi Devleti kurulduktan sonra kendilerine "halifetü'l- Hulefa"(Halifelerin Halifesi) ünvanını vererek devletin resmi mezhebini açıkça ortaya koymuşlardır¹³⁷. Kelimenin tam anlamıyla mezhep temelli bir siyasi politika sürdürmüştür. Safevilerin gelişmekte olanyeni gücünün yanında Şeybanî Han'ın gücü ortaya çıkmıştı¹³⁸. 1509 yılına gelindiğinde ise Şah İsmail, Şeybanî Han'ın karşısında duruyordu. Çünkü her iki hükümdarın topraklarının

¹³⁵ Haidar, *a.g.e.*, s. 118.

¹³⁶ Haidar, *a.g.e.*, s.132

¹³⁷ Bilal Dedeyev, "Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalara Dergisi, I/5, 2008, s. 217.

¹³⁸ Haidar, *a.g.e.*, s.122.

sınırları Horasan'da kesişmişti¹³⁹. Tamamen karşıt grupların temsilcileri olan Muhammed Şeybanî Han ve Şah İsmail fetih amacının yanı sıra artık iki farklı ilke adına da birbirlerinin karşısındayer almışlardır. Şeybanî Han'ın zaferleri Şah İsmail'i harekete geçirmiş inanç fanatizmi eksenli bir hareketle Şeybanî Han'a kılıcını çekmeye hazırlanmıştır¹⁴⁰.

Şeybanî Han, Şah İsmail'in büyük bir tehdit olarak varlık göstermesiyle beraber onu Sünni itikada davet eden mektuplar yazmıştır. Nitekim bu itikadın gereklerinden olan Mekke ve Medine'ye hizmet, şehrin onarımı ve düzenlenmesi Şeybanî Han'ın Şah İsmail'e sunduğu taleplerden birisini teşkil etmiştir. Ancak bu taleplerinin yanı sıra Şeybanî Han adına para bastırıp hutbe okutması isteği onun siyasi yönünün de açıkça bir göstergesi olmuştur.

Şeybanî Han ilk mektubunda bu toprakların atalarından kendisine kaldığını ve yeniden yapılandırılıp bölgede adaleti sağlamak istediğini belirtmiştir. Cevabi mektupta Şah İsmail Bediüzzaman Mirza'nın kendisine sığınmasından ötürü Mirza'nın hakimiyetindeki bölgelerin Safevi Devleti'ne geçtiğini, Allah ve peygamber yolunda hareket ettiğini ve ortak düşmanlar karşısında müşterek bir tavır sergilenmesi gerektiğini bildirmiştir¹⁴¹. Başlangıçta hiçbir saldırıya isaret vermeyen ancak üstü kapalı bir ultimatom gönderilen mektuplarda iki hükümdarda kendi mezheplerinin hak mezhebi olduğunu iddaa ederek davetlerde bulunmuşlardır. Örneğin Şah İsmail bir mektubunda Şia karşısında şüphesi olanların kendi din adamları ve alimlerini göndermelerini istediğini ve onların bu şüphesini yok edecek deliller sunulacağını belirtmiştir¹⁴². Fakat bunu söylemesine rağmen ilerleyen süreçte Şeybanî Han'ın iktidarına son verip Herat'a girdiğinde ona hak mezhebin şia olmadığını alimleriyle tartışarak bunu kanıtlayacağını dile getiren Sünni birimama karşı acımasızca davranarak veimamı işkence dolu bir ölüme terk ederek hayli tezat bir tavır sergilemiştir¹⁴³. Şeybanî Han, Şah İsmail'i hafife almış ve Horasan'ın güney taraflarında fetih hareketlerine başlamıştır. Bu girişimlerden rahatsız olduğunu belirten Şah İsmail' in şikayet mektuplarına cevaben alaycı bir mektup yazarak onu kendisinin iktidarını tanımaya ve atalarının yolu olan dervişliğe dönmeye davet etmiş

¹³⁹ Kılıç, *a.g.t.*, s.166.

¹⁴⁰ Haidar, *a.g.t.*, s.129.

¹⁴¹ Çınar, *a.g.t.*, s.27-29.

¹⁴² Çınar, *a.g.t.*, s.29.

¹⁴³ Duğlat, *a.g.e.*, s.409.

ve ona derviş kaşkülü ile asası göndermiştir. Mektupların karşılıklı gönderildiği bu tarihlerde Şah İsmail, Özbek birliğine büyük bir darbe vurmak için büyük bir hazırlığa girişmiştir¹⁴⁴.

Mektupların mahiyetinden bahsetmemiz gerekirse bu mektuplar iki hükümdar arasındaki diplomatik ilişkilerin sağlandığı bir vasıta olmuştur¹⁴⁵. Şah İsmail başlangıçta dostluk mesajları gönderdiği Şeybanî Han'ın isteklerinden kolay vezgeçmeyen hırslı bir hükümdar olduğu kanatine varınca tehdit dolu mektuplarla ona karşılık vermiştir¹⁴⁶. Esasen amacının yalnızca Mekke ve Medine'ye hizmet olduğunu Irak mülkine tamah etmediğini belirten ve bu amaçla Horasan eksenli bir rotası olduğunu belirten Şeybanî Han için gerçeğin bununla sınırlı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim Mansur Haidar da Şeybanî Han'ın amacının Şah İsmail'in topraklarını ele geçirmek olduğunu belirtmiştir¹⁴⁷. Bahsi geçen mektuplar hakkında herhangi bir bilgi vermeyen müellif Nasrullahî ilk olarakhadisenin gerçekleştiği tarihi 27 Haziran 1510¹⁴⁸ olarak kaydeder. Şah İsmail'i kovmak için çıkmış ancak şehadet şerbetini içmiştir. Kazak seferinin ardından Sultanlarına kızmış ancak daha sonra beliren Safevi tehlikesi karşısında onlara Maverâünnehir, Hisar, Andikan, Taşkent ve Türkistan'daki askerler ile Merv'e gelmeleri için haber göndermiştir. Kendisi de Herat'tan Merv'e yönelmiştir. Şah İsmail Meşhed tarafından gelip Merv kalesinin güney tarafında bir süre beklemiştir. Muhammed Şeybanî Han başlarda pek çok kızılbaşı öldürüp iyi bir seyir izlemiştirbununla birlikte Şah İsmail itibarlı beylerinden Dane Muhammed'i yanına getirtmiştir. Şah İsmail, Şeybanî Han'ın Divar Pest denen bölgede hiç hareket edemediğini görmüştür. Bu sırada Timur Sultan Semerkand'dan gelip Merv'e girmiş, diğer Sultanlar ise Merv'e doğru hareket etmişlerdir. Sultanlar Şeybanî Han'dan özür dilemek için bir elçi göndermişler ve onunla birlikte saf tuttıklarını belirtmişlerdir. Muhammed Şeybanî Han, Şah İsmail'in sessizliği karşısında harkete geçmek istemiş ancak beyleri ona sabırlı olması gerektiğini ve uygun zaman olmadığı belirtmiştir. Fakat bu sözleri

¹⁴⁴ Haidar ,a.g.e., s135.

¹⁴⁵ Çınar, a.g.t., s.27.

¹⁴⁶ Gülay Karadağ Çınar, “ İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybanî Han Arasındaki Söz Düellosu, International Journal Of History, s. 86.

¹⁴⁷ Haidar, a.g.e., s.173.

¹⁴⁸ “ bu hâl-i müeyyidi ve bu makâl-ı mısdağı Şâh Baht Hânınğ hâlidur ki târih tokuz yüz on altudâ Şa‘abân ayınıñ yikirmi yiticide cum‘a günü vâki‘ boldı”. Bkz. Nasrullahî, *Zübdetü'l-Âsâr*, 5368 no'lu yazma, vr.472b ve 608 no'lu yazma, vr. 214a.

Şeybanî Han'a mani olamamıştır. Özbek askerleri Şah İsmail'in kaçtığını zannedip kaleden çıkmışlar ve kızılbaşı takibe koyulmuşlardır. Ancak askeri tertibatın tam olmaması hasebiyle hezimete uğrayan Özbek askerleri neye uğradıklarını şaşırılmışlar. Bunun bir tuzak olduğunu anlamakta geç kalmışlardır. Şeybanî Han'ın asker sayısını 5-6 yüz kişi olarak belirten müellif Şeybanî Han'ın da bu mücadele sırasında öldürüldüğünü belirtir.

Şah İsmail tüm geçiş noktalarını tuttuğu için Şeybanî Han ve ordusu adeta ateş çemberi içinde kalmıştır. Bu hadisede Şeybanî Han ordusunun yarısından fazlasını kaybetmiştir. "Sultani Savaşı" ve Merv'in ele geçirilmesi esnasında öldürülen Özbek askerleri ile ilgili bir rakamı Nasrullahî vermemektedir. Şah İsmail, bu mücadelede yaşamını yitiren Şeybanî Han'ın kafatasını kase yapmış ve bu kaseden şarap içmiştir. Dahası bu kafatasının üzerine arapça bir şiir yazarak bir kutuya koymuş ve Mısır Sultanı Kansu Gavri'ye göndermiştir. Kansu Gavri, kafatasını Mısır'da gömdürmüştür¹⁴⁹

Şeybanî Han'ın ölümünden sonra Süyünç Hacı'nin bahsine geçen müellif konuya giriş yaparken Şeybanî Han'ın ölüm hadisesini ayetlerle özetleyerek Allah'ın takdiri ile gerçekleştiğini belirtir. Şeybanî Han'ın ölümü üzere Şah İsmail'in Horasan'a hareket ettiği haberi gelmiş onu uzaklaştırmak için harekete geçip Semerkand'a vardıkları sırada Şeybanî Han'ın ölüm haberini duymuşlardır. Bu sebeple Horasan vilayetinin muhafazasından daha önemli bir durum yani saltanattaki boşluğu doldurma ve Hanlığın başsız kalmaması durumu öncelikli olmuştur. Daha sonra Süyünç Hacı tahtın yeni varisi olmuş ve cuma günü Timur Bey Camisi'nde adına hutbe okutulmuştur. Süyünç Hoca 1500 yılının sonundan itibaren kısa bir süreliğine hanlığın başına geçmiştir¹⁵⁰. Tahtın yeni sahibi Süyünç Hacı, Hisar'ı Hamza ve Mehdi Sultanlar'ın idaresinde vermiş, Buhara'yı Ubeydullah Sultan'a, Keş, Nahşeb, Hazar ve Derbend'i Ceyhun'a kadar olan bölgeyi Timur Sultan idaresine bırakmıştır.

Bu taksimattan sonra müellif Timur Sultan'ın Şah İsmail ile barış görüşmeleri yapmak için harekete geçtiğini belirtir. Bu durum Süyünç Hacı'nin kulağına gitmiş ve bu duruma çok kızan Süyünç Hacı, Şah İsmail ile kanlı olduklarını ve bu

¹⁴⁹ Togan, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁵⁰ Alpargu, *a.g.e.*, s. 52.

durumun yakışmayacağını ifade etmiştir. Daha sonra Timur ile Süyünç Hacı birbirlerine muhalif olmuşlardır. Her taraftan düşman çıkmış Moğol, Timur ve Özbek beyleri dahi Babür Mirza'ya katılmışlar ve Şah İsmal'e hizmet etmişlerdir. Özbek Hanlığı'nın temsilcilere Şah İsmal'e hediyeler gönderip Maverâünnehir'e girmemesini rica etmişlerdir¹⁵¹. Şah İsmail'in ordusu ile birlikte Hisar üzerine harekete geçmiştir.

Bu hadiseden sonra Nasrullahî Hamza ve Mehdi Sultanlar'ın Babür ile savaşıp öldükleri bahsine geçer. Babür Mirza'nın Safevi askerleri ile Hisar'a geldiklerinde Süyünç Hacı Timur Sultan ile birlikte hareket etmişler, hatta bu muharebeye o sıralar küçük yaşta olan Keldi Muhammed de katılmıştır. Bu mücadelede Özbekler yenilgiye uğramıştır. Hamza ve Mehdi Sultanlar öldürülmüş ve Timur Sultan, Keldi Muhammed ile Süyünç Hacı'ye koşmuştur.

Daha sonraki süreçte müellif Babür'e katılan Timurlu ve Moğol Beylerinin Maverâünnehir'e yürüdüğünü aktarır. Bunun üzerine Ubeydullah Sultan, Derbend'i geçip Hazar ve Karşi şehirlerine yönelmiştir. Süyünç Hacı tüm Özbek Sultanları ve beylerine askeri destek için haber göndermiştir. Ancak beklediğinin aksine asker gelmemiş, firar etmişlerdi. Ubeydullah Sultan, Süyünç Hacı ve ona tabi olanlar bu mücadelelerde bir süre başarılı olsalar da daha sonra Türkistan'da kalmışlardır. Bundan sonraki süreçte Hanlığık tahtına Şeybanî Han'ın amcası Köçküncü Han gelmiş Timur Sultan'a Semerkand Ubeydullah Han'a Buhara, Cani Beg'e ise Karşi, Kurfin ve Kermine bölgesi verilmiştir.

¹⁵¹ Alpargu, *a.g.e.*, s. 50.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ZÜBDETÜ'L ASÂR'IN YAZMA NÜSHALARININ
TRANSKRİPSİYONU

1.5368 NUMARALI YAZMANIN, TRANSKRİPSİYONU VE 608 NUMARALI
YAZMA İLE KARŞILAŞTIRILMASI(NO:5368 VR: 461B/474B, NO:608
VR:205A/ 216B)

461b

Sultân Ebū Sa'îd Mirzâning 'Irâkka Teveccüh Kılğan sebebi ve ol Pâdşâh-ı 'Ali şâning Şehâdeti Zikride

çün Hüseyin Bigge ol feth-i 'azîm ki ğarâib-i 'âlemdindür dest birdi Cihân Şâh Mirzâ â'yân-ı devleti oĝlĝa¹⁵² çün Hüseyin 'Ali Mirzâni Pâdşâh köterdiler ve ol ebvâb-ı hazâinni açıp yüz seksen ming kişige 'ulûfe birdi ĝâlib oldur kim bu ma'nâ sâbık Pâdşâhlarga kem müyesser bolĝandur ve Hüseyin 'Alî Mirzâ Sultân Ebū Saîd Mirzâĝa¹⁵³

haber yiberdi

462-a

haber yiberdi ki bu bende ol hazretka mülâzımdur eger bu diyâr sarı kilip alar mülk ve mâl ve hazâin ve defâin ve belki bâş ve cân ol hazrettin¹⁵⁴ dirîĝ irmes çün bu aĝbâr sultân Ebū Sa'îd Mirzâĝa yitti kengeş anĝa karâr tâptı kim ki Şâh 'Irâkka¹⁵⁵ müteveccih bolĝaylar¹⁵⁶ anı bilmediler kim¹⁵⁷ öz katl-gahlarıĝa baradurlar hazret-i

¹⁵² oĝlı, 608 no'lu yazma, vr. 205a, st. 19.

¹⁵³ mirzâ, 608 no'lu yazma, vr. 205a, st. 21.

¹⁵⁴ hazretdin, 608 no'lu yazma, vr. 205a, st. 23.

¹⁵⁵ Ana metnimizde Irâkka kelimesinden sonra sarı (-e doğru, tarafa) kelimesi yer almaktadır. Ancak üzerinde iki çizgi mevcuttur aynı durum 608 nolu yazma vr. 205a st. 24'te de görülmektedir.

¹⁵⁶ bolĝay, 608 no'lu yazma, vr. 205a, st. 24.

¹⁵⁷ ki, 608 no'lu yazma, vr. 205a, st. 24.

h̄āce ‘Ubeydullahtın¹⁵⁸ icāzet tilep vaḳtı ki ḳamer-i ‘aḳabta irdi Cihāngīr Big aḡarr atıḡa? atlandı ḳūn Kālpuṣḳa yitti Irāk ve Fārs serdārı mūte‘āḳib yittiler ve Sultān Ebū Sa‘īd Mirzā Irāk ve Fārsḳa yitti daruḡalar yiberdi ol cūmledin h̄āce Şemseddin Muḡammed Divānnı İṣfehānḡa yiberdi ve Aḡmed ‘Ali Fārisīni Şirāzḡa ve Maḡmud Barlāsnı Kirmānḡa ve Seyyid Muḡammed Seyyid Murādnnı Ḳazvin¹⁵⁹ ve Sultāniyyeḡa bu ḡalde Hüseyn Big ilçileri kilip didiler ki min pādşāḡḳa bende-i mürüvvetdür min herḡiz Ḳara Yusuf evlādı bizḡe muvāfık bolmās Sultān Ebū Sa‘īd Mirzā Sultān ilçieḡe toy birip Hüseyn Big üçün külāhtur ve zī ve altun kemer şemşir yiberip didi ki biz ‘Irākḳa mūteveccih bolduḡ ki kilip bizḡe ḳoşul-sun bu ḡalde Seyyid Mezid Arḡunnı bigler bilen ḳaraul yiberip alar Ḳāsım Cihān Şāḡ bilen uruşup anı basıp ol ḳaçıp Hüseyn ‘Ali Mirzāḡa ḳoşulup uşanda maḡtul boldı ve Mezid Big Sultāniyyede turup özḡe bigler Tebrizḡe bardılar Hüseyn ‘Ali Mirzā Mervte? oturup irdi ba‘zı big-ler yitti Hüseyn Big üstige yiberip alar barça Hüseyn Bigge nöker boldılar bu cihettin¹⁶⁰ Hüseyn ‘Ali Mirzā bozulup ili ba‘zı Hüseyn Big ḳaşıḡa bardılar ve Berhi Sultān Ebū Sa‘īd Mirzāḡa ḳoşuldılar bu ḡalde Hüseyn Bigge tā ḡāyet her mektub ki Mezid Bigge yiberür irdi arkasıḡa mūhr basar irdi mektub bitip yūzige mūhr urup yiberdi ki Çaḡatay Bigleri Tebrizdin ḳıksunlar ki min ol memleketni oḡlum Muḡammedḳa birip min bigler ol mektubnnı ḡiss? ḳılıp yiberip Ebū Sa‘īd Mirzā Sultānıḡa mūteveccih bolup¹⁶¹ Hüseyn Big Ḳarābāḡḳa bardı Hüseyn ‘Ali Mirzā ve oḡlı Sultān ‘Ali ba‘zı terākeme bigleri ilik minḡe ḳişi bilen Sultān Ebū Sa‘īd Mirzāḡa ḳoşuldılar ve Mirzā barçanı ḡāyet bile seyr-i iḳrār ḳıldılar ve ḡasan Big mūte‘āḳib ḳişiler yiberip izḡār-ı itā ‘at

462-b

ḳıldılar ol cūmledin ḳardaşı Yusuf Bigni yiberip didi ki yūz yıl bardur ki atalarım bu ḡanedan-ḡa bendeliḳ ḳılır biz Fārs ve Irāk ve Azerbāycān ki yatlar alıp irdiler alardın alıp sizḡe müselleḡ tutdım her niçe iltimās ḳılırmin ki mini bu ḳış bu nişānda ḳoyunḡ ki ḳar köterilsün münāḳaşa ḳıla-sız Yusuf Bigni buyurdılar ki yitti nevbet yūkünüp mirzā bilen ḳörüştü ve ol sözlerni arz ḳılıp mirzā didi ki biz ol ḡarafḡa mūteveccih biz her maşlaḡat bolsa taḡdimḡa yiberdi Yusuf Bigni ri‘āyet ḳılıp icāzet

¹⁵⁸ ‘Ubeydullahtın, 608 no’lu yazma, vr. 205a, st. 24.

¹⁵⁹ Ḳazvinḡe, 608 no’lu yazma, vr. 205b, st. 4.

¹⁶⁰ cihettin, 608 no’lu yazma, vr. 205b, st. 10.

¹⁶¹ boldı, 608 no’lu yazma, vr. 205b, st. 15.

birip Mirzā Maḥmud ve hacelaknı? yiberdi ve anı hem buyurdılar ki niçe yirde yükünüp ol Yadgār Mirzā bilen song̃ Ḥasan Big bilen q̃örüşüp sözin dip Mirzā Maḥmudqa icāzet birdiler qışlak üçün Sultān Ebū Sa‘īd Mirzā kenġeşip anġa qarār taptı ki Qarabaġqa barıp Mirzā Maḥmutġa icāzet birip qoymadı **el qışsa** çün Sultān Ebū Sa‘īd çerikining̃ atları yemsizliktin za‘if irdiler ve Terakemening̃ atı semiz bu cihettin ki Terakeme ordu yaqasıġa kilip her kimni tapadur irdi-ler öldürür irdiler cemā‘at ordu yaqasıġa kilip Seyyid Mezd Big özge bigler bilen çıkıp alarnı bir cümle bilen perişān kıldı¹⁶² ve alar kinice barıp endek muşāfat ki qat‘ boldı Ḥasan ki iki üç miġ kişi bilen kindin çıkıp miġ beş yüz kişi mir-u mirzā ve bahādırların öldürdi ve Mezd Big giriftār boldı bu esnāda Sultān Ebū Sa‘īd Mirzā Seyyid Ğiyāseddin ve Seyyid İbrāhim kavmini özining̃ atası bilen muşālaḥa üçün yiberdi ve Seyyid Erdebil ki Ḥasan Big tarafıdn irdi kilip didi ki mutlak şulḥqa rāzi bolma ki Ḥorāsān ili özü bozulur çün Sultān Ebū Sa‘īd Mirzāning̃ atası ve Seyyid İbrāhim Ḥasan Big-din icāzet tilep mirzā ordusıġa yittiler Türkmenler ve daġdaġasız ordu üstige kilip Ḥorāsān bigleri müverihilerni qoyup Ḥasan Big ordusıġa bardılar ve çün mirzā kördi ki iş iliktin bardı hezimet üçün ‘azimet kılip Ḥasan Bigning̃ iki oġlı kāvup o ḥazretni tutup yarım kice Ḥasan Big ordusıġa kiltürdiler çün bārgāqa yitti Ḥasan Big utru çıkıp ta‘zim kılip şikāyet aġāz kıldı ve tiledi ki ol pādşāhnı taḥammül bilen öz diyārıġa yibergey ammā bigleri rāzi bolmay Yādġār Muḥammed

Mirzāġa

463-a

Mirzāġa tapşurdılar ki uluq anası Güherşad Bigim (Begüm) qışāsı üçün öldürdüġe?¹⁶³ ve Ḥasan Big tamām-ı ümera ve çerikge icāzet birip hiç kişini öldürmedi meken-i merg ‘Abdurrahim song̃a? bā‘iṣ nizā‘ irdi buyurduki terisin soyup samān toldurdılar ve Sultān Ebū Sa‘īd Mirzā-nıġ pādşāhlıġı on sekiz yıl Ḥorāsān ve Māvera‘ün-nehrde irdi ve andın on oġul qaldı Sultān Aḥmed Mirzā ki Semerqandta kırk yıl pādşāhlıq kıldı Sultān Maḥmud Şāhruḥ Uluġ Bigine ‘Ömer Şeyḥ Ebubekr Sultān Murād Sultān Ḥalil Sultān veled ve vallah ü a‘lem

¹⁶²kıldılar, 608 no’ lu yazma, vr. 206a, st. 6.

¹⁶³ öldirdi, 608 no’ lu yazma, vr. 206a, st. 17.

Sultān Hüseyn Mirzā¹⁶⁴ saltānatı zikride

bu rüzgār nāpāydārning hāssiyyeti oldur kim¹⁶⁵ bir adnı? taht yüzidin mezillet tofrāği-ğa salur ve bir adnı? tofrāğıdın köterür başını¹⁶⁶ efser ü tāt bilen mensuc kılıp taht üzere o-lturğuzur mü'eyyed bu maqāl oldur kim Sultān Hüseyn Mirzāning ahvālidur ki ol pādşāhı irdi gāyet übbehet ve celālde şecā'at ve saḥāvet ü leṭāfette 'adimü'l-miṣāl yaḥşı ahlākılık ve çüçük sözlüg pādşāh irdi anıng 'adālet ve siyāsetidin memāliki ma'mur ve ḥalāyık-ı müyesserdür müreffehü'l- hal¹⁶⁷ irdi-ler ol maqāl ol miqdār ehl-i fazl u kemāl u erbāb-ı hüner zamānıda¹⁶⁸ irdi ki hergiz hiç pādşāh devride yok irgendur bu maqāl-i keyfiyeti ol kim çün Sultān Ebū Sa'id Mirzā 'Irāqda maqtül boldı Sultān Hüseyn Mirzā Ḥorāsānda pādşāh boldı bu icmāl mufaşşılı ol kim Sultān Hüseyn Mirzā on altı yaşıda Bābür Mirzā körünişiğe??barıp yasavullar anğa māt'i boldılar ve ol maḥāldin bi-tākat bolup uşal-i zamān beş altı nökeri bilen Merv sarı müteveccih boldı anıng barğa-nıdın Bābür Mirzāğa haber birdiler mirzā didi anda ber- ü devleti bardur anğa mezāhim bolmanğ tengri te'alā murādını birgey ve Sultān Hüseyn Mirzā Mervge barıp Sencer Mirzā ki anda vāli irdi anıng yāresi de şefkat ve iḥsān kılıp kızını anğa 'aḳd baḡladı ki Bedi'ü'z-zamān Mirzā ol mülki 'aşırdın mütevellid boluptur **el kışşa** Mervde hem tura almadı b'azı bigler bilen uruşup on iki kişi bilen Deşt-i Kıpçāḳ sarı bardı ve özbeḡ ili arasında oturup müddet-i felāket bilen

463-b

ötkerip iḳacısı Bige Bigim (Begüm) ki Mirzādın başka ulluḳ¹⁶⁹ irdi b'azı Özbeg selātini 'aḳd baḡlap ahir 'Aḫmed Sultān Bigimni 'aḳd baḡlap andın iki oḡul boldı biri Seyyid Maḫmud Ḥān biri Bahādır Sultān ki ḫala oḡlanları Ḥācı Tarhanda pādşāhdurlar mütevellid boldılar ve andıḳ soḡ ki müddet-i medid riyāzatlar tāratnı Ḥarezm üstige kiliptür Sa'id Bigdin Ḥarezm ve Adak müstahlis kılıp nice müddetler Ḳazaḳ yusunluḳ on iki yıl evvel nevāhide Ḳazaḳ yürür irdi bu manini 'Ali Şerik-i nazm kılıptur iki nevbet Estrābād üstige barıp bir katle yayasız bigni öldürüp ḳalın cihād ve yirāk alevi atıyorlar ki Bābā Ḥasan Bigning tivelering zinciri altın ve

¹⁶⁴ mirzāning, 608 no' lu yazma, vr.206a, st.23.

¹⁶⁵ ol kim, 608 no' lu yazma, vr.206a, st.24.

¹⁶⁶ başını, 608 no' lu yazma, vr.206b, st.1.

¹⁶⁷ müreffeh (◌) ile yazılır ama burada (ح) ile yazılmıştır.

¹⁶⁸ cem'i irdi, 608 no' lu yazma, vr.206b, st.5.

¹⁶⁹ ulu kıraḳ, 608 no' lu yazma, vr.206b, st.14.

gümiş irgendür yana bir nevbet Estrābātka barıp Şeyh Hacı Bigni ki¹⁷⁰ Sultān Ebū Sa‘id Mirzā-ning ‘azim-i ümerasıdın irdi öldürüp Estrābātını feth kıldı Sultān Ebū Sa‘id Mirzā nihāyet-siz çerik bilen Sultān Hüseyn Mirzā üstige barıp ol táb-ı muqāvemmet kiltirmeye Adak sarı bardı ve ol maḥaldaki Sultān Ebū Sa‘id Mirzā Cuki Mirzā üstige barıp irdi Sultān Hüseyn Mirzā Herāt üstige yürüp niçe mahal qabl kıldı ve çün müddet-i mücādele ve muqātele kılıp feth dest birmey Sultān Ebū Sa‘id Mirzā hem Māvera’ün-nehrdin mürāca‘at kılğan üçün Sultān Hüseyn Mirzā yanıp Adak sarı bardı ve çün Sultān Ebū Sa‘id Mirzā ‘Irāqka barıp Hasan Big ilikide maqtül boldı Sultān Hüseyn Mirzā Ḥorāsānga kirip Sultān Maḥmud Mirzānı qāvup taht-ı saltānat-ka qarār taptı

Yādgār Muhammed Mirzā bilen Sultān Hüseyn Mirzāning uruşı Ḥabādan? Muhammed Mirzā-ning hezimet bolğanı zikride

çün Sultān Ebū Sa‘id Mirzā Hasan Big ilikide giriftār bolup alem-i bakiğa bardı Hasan Big Yādgār Muhammed Mirzāğa qalın çerik қоşup Ḥorāsān fethi üçün yiberdiler Sultān Hüseyn Mirzā utru barıp Ḥabādan? mevzide ol iki pādşāh muqābele bolup muḥārebe ve muqātele-ğa iştiğāl kıldılar anıñ dik uruş boldı ki bahādırlar kânıdın mu‘areke tofrāğı gülgün boldı ‘aқıbet Sultān Hüseyn Mirzā ḥazretka müşerref bolup Yādgār Muhammed Mirzā aқbeḥ-i vücud bilen hezimet bolup

464-a

bolup ‘Irāq sarı bardı ve çün Sultān Hüseyn Mirzā Ḥorāsānı taht-ı tasarrufka koyurdı yana nevbet Hasan Big inisi bile oğlını qalın çerik serdārlar bilen Yādgār Muhammed Mirzā-ğa қоşup Ḥorāsānga yiberdi Sultān Hüseyn Mirzā muqāvemmet kıla almay Murgāb suydın ötüp Meymenege Arlat bigleri arasığa bardı ve Yādgār Muhammed Mirzā ferāgat bilen dārü’-s-saltānat-ı Herātga kirip taht-ı saltānatga qarār taptı ve ‘ayş ü ‘işretka özi bilen çeriki andaқ meşğül boldılar ki güyā ki hiç tarafdın muḥālifi alarga yoқtur çün alar gāfletidin Sultān Hüseyn Mirzāğa ḥaber boldı Muzaffer Barlās ihtimāmı bilen kırk yigāc yoldın ilgāb andaқ bardı kim aşlā

¹⁷⁰Bigni ki öldürüp Astrābātını feth kıldı, 608 no’ lu yazma, vr. 206b, st.20.

muḥālifler ḥaberdār bolmadılar ve Sultān Ḥüseyn Mirzā yiti yüz kişi bilen Herātğa yitip Bāğ-ı Zāğān üstige tōkülüp Yādğār Muḥammed Mirzāni köşk üstide tutup tüşürüp fi'l-ḥāl bāşın kesip Bāğ-ı Zāğān dervāzesidin astılar çün bu ḥāldın Türkmenler ḥaber taptılar her cemā'at her yirde ki bar irdiler uşandı? 'Irāk sarı barıp Ḥorāsān mülki mirzāğa müseḥḥir boldı bu esnāda ḥaber yitti kim Sultān Maḥmud Mirzā Ceyḥundın 'ubur kılıp Belḥ ve Endeḥod ve Şirğazni feth kıldı Sultān Ḥüseyn Mirzā çerik bilen utruşığa barıp Endeḥodta ḥükmen digen mevz'ide ol iki çerik deryā-yı aḥzar dik cüşka kilip muḳābele yüz körgüzdi kim ol törlük uruş Rüstem ve İsfendiyār zamānında vāki' bolğandır ' āḳıbet-i nuşret-i nesimi Sultān Ḥüseyn Mirzā ve atığa esip feth vü zafer tapıp anga şāmil bolup Sultān Maḥmud Mirzā hezimet bolup Ceyḥun-dın ötüp Hişār vilāyetige bardı çün Sultān Ḥüseyn Mirzā Ḥorāsān vilāyetini muḥālif-lerdin şāfi kılıp memālik-i anğa müsellim boldı bir niçe maḥal ötüp Ebübekr Mirzā bin Sultān Ebū S'aid Mirzā Tirmizde Seyyid Mezid Argunni öldürüp Ḥorāsān vilāyetige kirip Endeḥodtın ötüp Merv vilāyetige kirdi Sultān Ḥüseyn Mirzā biglerini Bedi'üz-zamān mirzā bilen anıñ def' üçün yiberdi Mervde uruş bolup Ebübekr Mirzā

464-b

mirzaniñ bigleri maḳtül bolup özi hezimet bolup Semerḳand sarı bardı ve andın öz vilāyeti Bedeḥşānğa barıp Pir 'Ali Gür Beyrem Big ki aşl Türkmen irdiler¹⁷¹ anğa ḳoşulup Ḳābil ve Gurnı bilen Sistān ve Ferah üstige barıp bidādlıktın¹⁷² hiç daḳıka namer'î ḳoymadılar Sultān Ḥüseyn Mirzā alar def' üçün müteveccih bolup alar tün ve kayın bilen 'Esterābādkā barıp Sultān Ḥüseyn Mirzā alar kinice barıp Gürgān Suyı yaḳasında alarğa yitip Ebübekr Mirzā Türkmen bigleri bile giriftār bolup ḳatlı boldılar **el kışsa** tamām-ı memālik-i Ḥorāsānnı muḥāliflerdin şāff kılıp ferāğat bilen ve 'ayş-ı işretḳa meşğül boldı ve iki nevbet Hişār vilāyetige çerik tartıp ol vilāyetler feth bolmay şulḥ bilen mürāca'at kıldı ve Ḥorāsāndā fāriğü'l - bāl 'adālet-i ḫariḳin piş tutup ammā ḥasib ü devlet taḳdir bilen aḫir-i devletide ol pādşāh-ı 'ālīşānğa iki 'ayān-ı ḥālat yüz körgüzdi kim özge kişi anıñ devletidin mühre körmedi biri ol kim taḳris-i merezi anğa ḫari bolup ilik ayağı tutmas boldı ve yana bir ol kim 'Esterābāddın Bedi'üz-zamān Mirzāni tilep Belḥni anğa birdi ve Muḫaffer Ḥüseyn

¹⁷¹ irdi, 608 no lu yazma, vr.207b, st. 5.

¹⁷² bidādlıktın, 608 no'lu yazma vr. 207b, st. 6.

Mirzā talik oğlını ‘Esterābād üstige yiberdi ve bu cihettin Bedi’üz-zamān Mirzā mirzāğa yağı bolup Sultān Hüseyn Mirzā bilen muqābele bolup uruşup hezimet bolup Hüsrev Şāh Bigge қоşula bardı Muhammed Mü’min Mirzā¹⁷³ bin Bedi’üz-zamān Mirzā Muzaffer Mirzā bilen uruşup giriftār bolup Herātқа kiltürüp ihtiyārü’ d-dîn qal’asında maḥbus kıldılar ve ol pādşāh zade irdi gāyet hüsn ü melāhatda teb’-i hoş irdi **el kışsa** b’azı müfsidler igvāsı bilen golvā-yı mestlikte hüküm kıldı kim ol şāh-zāde Yusuf ve şanı? ecl yürüsü? ilikide giriftār kıldılar bu cihettin oğlanları ve bigler her vilāyet-te bar irdiler yağı bolup özge salṭanatğa samanı qalmadı niçe nevbet oğlanları anıḡ bilen uruşup ‘ākıbet-i şulḡ yüzidin vilāyetlerni oğlanlarığa birdiki Herāt ve tevābi’din özge qulıda qalmadı ve çün salṭanatıdın otuz altı yıl öti Şāh Baht Hān Belḡ üstige yürüdi

irse

465-a

irse Belḡ hākimi bu ġarib hāksārni ki bu kitāb müellifidür Sultān Hüseyn Mirzā qaşığa yiberdi kim Şāh Baht Hān Belḡ üstige müteveccih boldı ve Belḡte¹⁷⁴ zaḡire yoqtur bu ġarib tört künde Heratқа barıp Şāh Baht Hān ‘azimetini Belḡ üstige ‘arḡ kıldım cevābı ki didi bu irdi ki ‘ahir-i ‘ömrümdür Belḡқа barıp Şāh Baht Hān bilen görüşür minni taḡdir bolsa görgey min ve hem ol zamān Belḡni yikirmi tört küç yitip turlar Belḡ sarı köçti ve yitti kücde barıp Bābā Allahığa yitgende merz-i hāyil zāt-ı şerifiğa ‘āid bolup on altı kündin soḡ ruḡiniḡ quşı kafes-i¹⁷⁵ bedendin ‘ālem-i ‘ulvi sarı pervāz kıldı Bedi’üz-zamān Mirzā ve Muzaffer Mirzā ki orduda irdiler bigler ittifaḡı bilen¹⁷⁶ Mirzā Sivāgini?¹⁷⁷ alıp¹⁷⁸ Herātқа barıp şirket bilen salṭanatқа¹⁷⁹ iştiḡāl kıldılar¹⁸⁰ her niçe bu ġarip Belḡ hālını ‘arḡ kıldım aqlā pervā kılmadılar tā ol kim Şāh Baht Hān Belḡni fetḡ kıldı Sultān Hüseyn Mirzā suyu yaqasında cem’ bolup

¹⁷³ mirzā, 608 no’ lu yazma vr. 207b, st. 16.

¹⁷⁴ Belḡde, 608 no’ lu yazma, vr. 208a, st. 1.

¹⁷⁵ bekindin, 608 no’ lu yazma, vr. 208a, st. 5.

¹⁷⁶ Barthold’un “Otçet o Komandirovke v Turkestan” adlı çalışmasında bilen kelimesinden sonra “Hüseyn” kelimesi yer almaktadır. Bkz. Barthold, *a.g.m.*, s. 133.

¹⁷⁷ bir atқа, 608 no’ lu yazma, vr. 208a, st. 6.

¹⁷⁸ barıp, 608 no’ lu yazma, vr. 208a, st. 6.

¹⁷⁹ Bu kelime Barthold’un çalışmasında geçmemektedir. Bkz. Barthold, *a.g.m.*, s. 133.

¹⁸⁰ Bu kelimedenden sonra Barthold’un çalışmasında “ve” yer alırken ele aldığımız varakta geçmemektedir. Bkz. Barthold, *a.g.m.*, s. 133.

Bābūr Mirzāy bin‘Ömer Şeyh Mirzā alarga koşulup cem‘iyeti bolup Timur Bigdin song̃ hiç mahalda ol törlük cem‘iyet bolmaydur irdi bāvücdü bu hāl Şāh Baht Hān üstige bara almadılar ve Şāh Baht Hān Bellhni alıp Semerkantğa yandı irse mirzālar herkaysı öz vilāyetige bardılar ve çün bir yıl Sultān Hüseyn Mirzā vefātıdın öti Şāh Baht Hān Horāsān ü-stige yürüp suhulet bilen mirzālarını müste’sel kılıp¹⁸¹ Horāsān mülkiyeti musahhar kıldı Sultān Hüseyn¹⁸² Mirzā-nıng on dört oğlu bar irdi Bed’üz-zamān atadin song̃ bir yıl saltanat kılıp Şāh Baht Hān-dın münhezim bolup envā‘ riyāzat sergerdānlıkdın song̃ rumğa barıp vefāt boldı Ebu Turab Mirzā ‘Irākta¹⁸³ öldi Muhammed Hüseyn Mirzā niçe vaqt Şāh İsmā‘ıl¹⁸⁴ irdi andın kırtulup Estrebātka¹⁸⁵ kilip pādşāh bolup anda vefāt boldı Ebul Muhsin Mirzā Şāh Baht Hān ilikide maqtül boldı Ferruh Hüseyn Mirzā Muhammed Ma’süm Mirzā Şāh Karib Mirzā İbrahim Mirzā Haydar Muhammed Mirzā ataları zamānıda vefāt boldılar Feridun Hüseyn¹⁸⁶ ‘Ubeydullah Hān bilen uruşup maqtül boldı ve Muzaffer Hüseyn ibn-i Hüseyn Mirzā ‘Irākka öldiler Köpek Mirzā Şāh Baht Hān kolıda katılğa yitti Muhammed Kāsım Mirzā

465-b

şehrte Şāh Baht Hān ‘asākiri anı öldürdiler Timur Big¹⁸⁷ evlādı Horāsān ve Māverā’ün-nehrde qalmay vilāyet Şeybānî Hānlarğa müsellim boldı

Şeybānî Hān bin Coçi Hān evlādınınġ aḥvāli Muhammed Şeybānî ḥākān-i a‘zim Süyünç Hāceḥān ḥuruci zikride

selātin-i zevü’l-ıktidār asārınınġ vākf-ları ve te’alave aḥbār-ı muhbirleri ki yüz cevāhirini müstemi‘ler semi‘-yi şerifiğa yāre ve guşvar kıldılar andaq rivāyet kılıp turlar kim Coçi Hān atası Cengiz Hāndın altı ay yurdın vefāt boldı çün Cengiz Hān Ögedāy Hānnı öz yirige kāimmaḳām kılıp bu dünyā- dın veda‘ kıldı ol pādşāh cem cāh vasiyyeti bilen ihvān ve evlādı ve a‘vān ve erkān-ı devlet ve a‘yān ḥazret-i ittifāk bilen Ögedāy Hānnı tahtka olturguzdılar ve saltanat-ı cell ve aḳdı anıng zimām-ı ihtiyārığa boldı oġlan-lar ve bigler herkaysı il-ü ulusu arasında mertebesini tayin kıldı

¹⁸¹ kıldı, 608 no’ lu yazma, vr. 208a st. 12.

¹⁸² Hüseynning, 608 no’ lu yazma, vr. 208-a, st. 12.

¹⁸³ ‘Irākda, 608 no’ lu yazma, vr. 208a, st.14.

¹⁸⁴ bendide, 608 no’ lu yazma, vr. 208a, st.15.

¹⁸⁵ vefāt boldı, 608 no’ lu yazma, vr. 208a, st.15.

¹⁸⁶ Mirzā, 608 no’ lu yazma, vr. 208a, st. 17.

¹⁸⁷ bigning, 608 no’ lu yazma, vr. 208a, st. 19.

ol cümledin Batu Hân ki Coçi Hânning erşeddi evlâdudur ve Sayın Hânğa meşhurdur Coçi Hân ulusida pādşāhlık kıldı¹⁸⁸ öz evlâdı ve oğlanlar bigecilerini koşup buyurdu kim Urus ve Çerkes ve Bulgar ve Frenkge digenc zabtğa koyurgeyler ol yürüşde Şeybân¹⁸⁹ Hân ki a'kıl ve ayşhi? ihvan irdi merdane katlanıp anıng sa'i bilen muhalifler müste'sel bolup ol memâlik Sayın Hânğa musahhar bolup köp fütühât anğa yitkip¹⁹⁰ çün taht-ı salţanatka kararaptı kardaşlarıdın Şeybân¹⁹¹ Hânı mümtâz kılip il ve u-lusı ve memleketdin anğa özgece birdi ve bigleridin dört Karaçin itba'i bilen mülâzım kıldı ol törlük Kuşcı Nâyman Kârluk¹⁹² Boyrak bu cihet bilen Şeybân¹⁹³ Hân anğa tâbi' bolup her kim Coçi Hân ulusidâ pādşâh boldı evlâdı tabi' irdiler çün Şeybân¹⁹⁴ Hân vefât boldı oğlu Bahâdır oğlan il-i arasında vali boldı ve çün ol 'âlemdin bardı oğlu Coçi Boğa server boldı andın song Badavul andın song Ming Temur oğlan çün ol vefât boldı oğlu Fulad oğlan il arasında ihtiyâr boldı andın song İbrahim Sultân çün ol deri'yet? hayât kıldı oğlu Devlet Şeyh oğlan şâhıbsız yir boldı çün ol bu 'âlemdin rıhlet kıldı oğlu Ebu'l-hayr Hân ilge salar ve muqaddem

466-a

ve muqaddem boldı ama çün özide himmet kördi kişige tâbi' bolmadı

Ebu'l-hayr Hân salţanatı zikride

çün Ebu'l-hayr Hân ve ibtidâ-yi himmetde merkez irdi ve Deşt-i Kıpcak pādşāhığa tâbi' bolmay tevekkül itakın tutup istiklâldin dem urup kişi özi dikge tâbi' bolgay lâcerem hurûc kılip öz kişi bilen endek fırsatda il ve ulusını özige bakturup çerik tartıp Hârezm üstige barıp İbrahim Sultân bin Şâh Melik beydin Hârezmni mustahliş kılip taşarrufka kidürdi? ve Mevlânâ a'zim-i Ekrem fazilet-i şî'âr Mevlânâ Kemâleddin Hüseyin Hârezmi şerh-i kaşide-i bürde Türki til bilen te'lif kılip ol hân-ı 'âlîşân ismiğe mevsum kıldı ve Türkistândın ekşeri kal'alarını fetih kıldı ve çün ve

¹⁸⁸ kıldılar, 608 no' lu yazma, vr. 208b, st. 5.

¹⁸⁹ Şeybânî, 608 no' lu yazma, vr. 208b, st. 6.

¹⁹⁰ yitip, 608 no' lu yazma, vr. 208b, st. 8.

¹⁹¹ Şeybânî Hân, 608 no' lu yazma, vr. 208b, st. 9.

¹⁹² bin, 608 no' lu yazma, vr. 208b, st. 11.

¹⁹³ Şeybânî 608 no' lu yazma, vr. 208b, st. 11.

¹⁹⁴ Şeybânî 608 no' lu yazma, vr. 208b, st. 12.

ra'yyet-i¹⁹⁵ devleti gerdündin¹⁹⁶ irtifâ'ı taptı Sultân Ebû Sa'îd Mirzâki Timur Big neslidindür 'Ubeydullah Mirzâdın mütehezzim bolup yitiğe? kilip çün ma'lum kıldı kim 'Ubeydullah Mirzânınḡ def' için müteveccihdür Ebu'l-hayr Hân dergâhığa penâh iletip ol Hân çerik tartıp Maverâ'ün-nehr memletiğe 'âzim boldı çün Şirâzğa yitti ki andın Semerkantka digenc tört yigac yoldur 'Abdullah¹⁹⁷ Mirzâ utru kilip uruş bolup 'âkıbet-i feth yılı Ebu'l-hayr Hân¹⁹⁸ perçem-i râ'iyetiğe alıp 'Abdullah Mirzâ maqtül bolup Maverâ'ün-nehir memleketi musahhar boldı ve ol Hân-ı 'âlîşân memleketni Sultân Ebû Sa'îd Mirzâğa müsellemler tutup mühr-ü 'ulyâ 'Asumeddin(ismeddin)? Râbi'a Sultân Bigimni (Begüm) ki Uluğ Big Mirzânınḡ¹⁹⁹ törtüncü kızıdır ve hâkân-ı a'zımning vâlidesi 'ağd bağladı erbâb-ı 'ağulğa vâzih bolsun kim bu tarihte her yirde Şâh Baht Hân kilse kinâyet Muhammed Şeybânî Hândur ve her kâyda hâkân-ı a'zım mezkur bolur ğarâzdur²⁰⁰ Süyünç Hâce Hândur ve her Kağan? sultân-ı selâtin mesturdur Murâd Sultân Muhammed Sultândur kim bu tarih-i anınḡ ihtimâmı bilen ihtimâmğa yitip ismi şerifi müveşşeh boluptur²⁰¹ **el kışsa** çün niçe maḡal öz yurtıda ulus arasında istikbâl bilen saltanat kıldı "külli nefsin zâikâtü'l mevt"²⁰² mażmunı bilen ol hânı 'âlîşân sâkı ecl-i ilikdin cam eclini nüş itip muḡâlifler istilâ tapıp evlâdı arasında muḡâlefet bolup i'dâ her taraf-dın hücum kılip hânınḡ evlâdı mütteferriḡ boldı²⁰³ ol cümledin Muhammed Şeybânî Hân ki Şâh Bahtka ma'rufdur

466-b

hâkân-ı a'zım b'âzı evlâd bilen ve Mâverâ'ün-nehrge barıp Sultân Aḡmed Mirzâdın Ebu'l-hayr Hân yaḡşılığı için ki atası yareside? mer'î tutup irdi fi'l cümle ri'âyet-i alarğa mer'î tutup aḡirü'l-emir b'âzı müfsidler iğvâsı bilen ḡayâl kıldı ki 'avdet-i alarğa kılgay hânlar ferâset bilen ma'lum itip ḡor dert yüzidin ki hân-ı 'âziz

¹⁹⁵ râ'yyeti, 608'lu yazma, vr. 209a, st. 1.

¹⁹⁶ kündin künge, 608'lu yazma, vr. 209a, st. 1.

¹⁹⁷ kaynakların bir çoğunda Abdullah şeklinde geçen isimde yazma nüshanın aktarılması sırasında hatalı okumadan kaynaklı bir yazım yanlışlığı olması muhtemeldir.

¹⁹⁸ hânğa, 608'lu yazma, vr. 209a, st. 5.

¹⁹⁹ mirzâni, 608'lu yazma, vr.209a, st. 6.

²⁰⁰ ğarâz, 608'lu yazma, vr.209a, st. 8.

²⁰¹ bolupdur,608'lu yazma, vr.209a, st. 10.

²⁰² "her nefis ölümü tadacaktır" Kur'an-ı Kerim'de üç surede geçmektedir. Bkz. *Kur'an*, Âl-i İmran Suresi, Ayet 3, Enbiyâ Suresi, Ayet 21/35, Ankebut Suresi, Ayet 29/57/185.

²⁰³ boldılar, 608 no'lu yazma, vr.209a, st.13.

nimresedur “el karārı mālā yutāk”²⁰⁴ fi yutākını hātrda qarār birip Şāh Baht Hān otuz kırk kişi bilen Türkistān sarı barıp Arkuq qal‘asığa yitkende ol ilige sa‘ādet²⁰⁵ ve hücun? bolup fi‘l-māl qal‘asını tapşurup ve özleri muṭi’ münkād bolup²⁰⁶ uluğ devletqa bir ifrāz boldılar andın song Otrar vilāyeti meftuḥ bolup andın kişi üstige barıp Muḥammed Mezid Tarhan ki Türkistān hākimi irdi giriftār bolup kızını Şāh Baht Hān aqd bağladı **el kışsa** barçe Türkistān qala‘ı fetḥi bolup halkı mut‘i ve münkād boldılar

Şāh Baht Hāning Tāşkend üstige barıp Muḥammed Sulṭāning²⁰⁷ giriftār bolğanı zikride

çün Türkistān fetḥ boldı Qāzāq yusunluq hānlar her tarafqa çapkun iletip telāş-ı mülk kılādur irdiler Tāşkend üstige barıp etrāf ve cevānını tālāb b‘azı ilini köçürüp Türkistān yiberdiler mürāca‘at kılğan maḥaldā ki ‘asākir-i manşure her sarı perişān irdi-ler Maḥmud Sulṭān ki Şāh Baht Hān bilen bir toğuşkandır Sayramdın ötüp qal‘adın hākimi ğaflet mahalide çıkıp anı destgir kılıp Moğol Hānı Sulṭān Maḥmud Hān qaşığa iletip ol²⁰⁸ pādşāh ‘ākıbet-i endişlik yüzidin anıng kılığa ikdām kılmay niçe kündin song i‘zāz ve kiram bilen hānlar qaşığa yiberdi ‘ākıbet ol ğışılıq anğa fāyda kıldı **el kışsa** Moğol Hān Maḥmud Sulṭānı yiberdi fi‘l cümle hānlar arasında ittiḥādı bolup hātır bu tarafdın cem‘ bolup Māverā‘ün-nehr teşhiri üçün ‘āzim boldılar niçe nevbet-i vilāyetqa çapkun iletip Māverā‘ün-nehr selatın b‘azı maḥalda muḥālefetqa iştiğāl kıldılar ve b‘azı vakt ğaflet-i tariķin mer‘i tevakkiler alar arasında muḥālefet bolup bigleri serkeşlik kılıp pādşāhlarığa köp muṭ‘ irmes irdiler melik-i mülk ve mālda alarnı ihtiyādsız kılıp irdiler ve çün bu hālet hānlarğa vāzih boldı Māverā‘ün-nehr teşhiri üçün ‘azm -i cezm kıldılar²⁰⁹ **hānlar**

²⁰⁴ “Gücün yetemeyeceği, yerine getirilemeyecek bir emrin kararı” manasına gelmektedir. “mālā yutak” hususu ile ilgili Kur’an’ı Kerimde Bakara Suresi son ayette “Rabbena velā tuḥmilnā mālā tākatelena bih” “Rabbimiz! bize gücün yetemeyeceği şeyi yükleme” ayeti yer almaktadır. Bkz. *Kur’an*, Bakara Suresi, Ayet 286.

²⁰⁵ sa‘ādetde, 608 no ‘lu yazma, vr.209a, st.18.

²⁰⁶ boldılar, 608 no ‘lu yazma, vr.209a, st.19.

²⁰⁷ sultānı, 608 no ‘lu yazma, vr.209a, st.21.

²⁰⁸ Burada ol kelimesinde çift vav (ﻭ) kullanılmışken diğer nüshada tek vav (ﻭ) ile yazılmıştır. 608 no ‘lu yazma, vr.209b st.2.

²⁰⁹ ‘āzim boldılar, 608 no ‘lu yazma, vr.209b, st.9.

467-a

ning Māverā'ün-nehr üstige çerik tartıp Bāki Tarḥān bilen uruşup Buḥārā fethi bolğanı zikride

çün Türkistāndin Soğd vilāyetige yittiler haber taptılar kim Bāki Tarḥān otrur otuz miñ kişi bilen çıkıp muḳātele ve müdāfa'a üçün 'āzimdür ḥānlar burdan²¹⁰ aning def' üçün Semerḳand sarıdın yanıp anğa müteveccih bolup çün ḳal'a-i Debbusiğe yittiler ol çerikini yasap öng ve solnı tutup turup irdi Şāh Baht Ḥān didi kiç bolup tob yükün mevḳuf ḳılıp²¹¹ tangla görür şanı bu sözni ḥākān-ı a'zim yaḥşılamay didi uşbu kün yürümen kirek ki ol azdır köp merni? ma'lum ḳılmaydur ol yüz bilen bahādırlar at yükürtüp bir laḫzada Bāki Tarḥān çerikini basıp perişān itip özi ḳaçıp Debbusi Ḳal'asığa kirdi ve humül zamān ḥākān-ı a'zim ve selaṭin kengēşi bilen Şāh Baht Ḥān Buḥārağa barıp ekābir-ü eşraf utru çıkıp Buḥārānı teslim ḳılıp ḳatl ve esirdin sālīm ḳaldılar bu feth-i 'āzim tāriḫ *toḳuz yüz altıda* hicretdin vāki' boldı

Muḥammed Şeybānī Ḥān ve ḥākān-ı a'zim Süyünç Ḥāce Ḥān Şeybānī Sulṭānlarınınḡ Semerḳandḳa müteveccih ḳılıp²¹² Semerḳandning²¹³ feth bolğanı zikride

çün Buḥārā feth boldı ḥānlar Semerḳand fethi üçün yüzlendiler vilāyetler meftuh bolup Semerḳandḳa yitip Kankilde nüzul-i iclāl boldı ve ol fırsatda vāli Sulṭān 'Ali Mirzā bin Sulṭān Maḫmud Mirzā irdi ata bigler bilen şehir-i ekābiri andaḳ müstevli bolup irdiler ki salṭanatdın anğa bir nām irdi ve bes şāhib-i vuḳuf kişilerdin istima' boluptur ki ol şehzādege her künde penc sergeştde teba' ḳılığandurlar ve ol hem suhulet bilen mu'ayyen bolmas irgendür lācerem ol nev'i salṭanat-dın könküli tutulup bigler tesellütin ḥānga yitip irdi bu kün istidā-yi maḫallīde bir cemā'at bilen atlanıp firuze dervāzesidin çıkıp bag-ı meydānda Şāh Baht Ḥān mülāzemetige barıp humül zamān maktül boldı ve ḥānlar ve selaṭin ve beyler atlanıp dervāzege barıp miftah-i ebvāb taḳdiri bilen dervāzeni açıp şehir feth boldı

²¹⁰ Hüsrev ḥāning, 608 no'lu yazma, vr. 209b, st.11.

²¹¹ ḳılmik tangla uruşānı,608 no'lu yazma, vr.209b, st.13-14.

²¹² bolup,608 no'lu yazma, vr.209b st. 20.

²¹³ ning eki yoktur, 608 no'lu yazma, vr.209b, st. 20.

bey ol kim uruşı vāki‘ bolup çerikge külli? vāki‘ bolğay ve andın kişi ve etrāf ve cevanibka ‘asākir gerdun-ı me’sir çapkungā barıp memālikni

467-b

Hitaye? taşarrufka koyurdılar münazi‘siz²¹⁴

Bābūr Mirzā bilen Çağatay Biglerinin hücüm her taraf-dın

ve çün bu hāldın fırsat-ı munkaži boldı ve Çakatay Bigleri hareketü’l -mezidci kılıp etrāfdın hücüm kılıp ol cümledin Sultān Qalīhcāq Hōrāsān Bigleridin Ceyhūndın ötüp Qarşı ili ittifākı bilen Qarşı ve Hazārga kilip qal‘alarını alıp üç ay turup andın song vilāyetni Bāki Tarhānga birip özi Hōrāsānga²¹⁵ Tarhān Şirāzga kirip mütehaşşın boldı ve tāng yaruq ili Debbusi qal‘asında yağı bolup qal‘anı mażbuţ kıldılar bu cihetlerdin Şāh Baht Hān Mahmud Hānnı Buḥārā muḥāfazatı üçün yiberip Hamza Sultān Mehdi Sultānnı Quffin ve Kermine zabtı üçün yiberdi ve Hān özi Hāce Divārga öz havassı bilen İbrahim Tarhān def‘ üçün barıp ikāmet kıldı ve çün Fāzıl Tarhānnı öz kişi bilen Semerqanda hānlar qoyup irdiler şehri ili Bābūr Mirzā ibn ‘Ömer Şeyḥ Mirzānı tilep ol gāfil yaşurun kilip şehri ili kice bilen anı şehрге koyurup Fāzıl Tarhān maqtül boldı ve Şāh Baht Hān maşlahat-ı dikkat-i iktizāsı bilen Buḥārā barıp selaṭin barçe qoşulup Qarşıge barıp Bāki Tarhānnı ki a‘zim-i ümera-i Semerqand irdi qābāb? çün kıbāl müddeti yitmedi ve Bābūr Mirzā ili her tarafka taaruz kıla başladılar ve b‘azı hālāt yüzlengen cihetidin Bāki Tarhān bilen şulh küne kılıp mürāca‘āt kılıp yandılar ve Tarhān mülk ü maldın könkül köterip Belḥka Bedi‘üz-zamān Mirzā mülāzemetge bardılar ve hānlar Buḥārādın Semerqand sarı ‘azimet-i ‘ināyetni ma‘aṭuf kılıp çün Debbusi qal‘asıga yittiler Sultān uruş salıp bāvücut ol kim ol qal‘adur gāyet istiḥkāmda uruş bilen feth kılıp qatl-i‘āmm vāki‘ boldı

hānların Bābūr Mirzā bilen ser-i pol uruş bolup Bābūr Mirzāning hezimetide ve Çağatay Ulusuning b‘azı serdārlarının maqtül bolğanı zikride

çün Bābūr Mirzā şehri ili merdi bilen Semerqandnı aldı Çağatay Bigleri yığılıp perişān bolğan ili cem’ bolup nihayetsiz çerik aning ‘asākiride yıgladılar ve Moğol

²¹⁴ münāza‘at, 608 no’lu yazma, vr. 210a, st.7.

²¹⁵ barıp, 608 no’lu yazma, vr. 210a, st.11.

Hānlarıdın cemi kesir ānga k̄ān k̄ilip Q̄āsım Göhbör²¹⁶ İbrahim Tarhān koşulup
'azim-i çerik hasrū'n-nasdin? alıp hānlar utru sığa

468-a

-sığa yürüp bir ser-i polda mülākī²¹⁷ fariķin yüz körgüzüp iki tarafđın beranğar
civanğar kul tertib birip bahādırlar hidayetdin yürüp anıng dik muhārebe dest birdi
kim gerdūn gözi görmey merih(mirrih) kulağı ol törlük uruş işitmeydur irdi 'ākıbet-i
nesim feth isip nuşret yılı hānlarıning rā'iyeti²¹⁸ devletiğe "ve mān nasru illā min
indillāh"²¹⁹ mazmunı bilen vāķi' boldı anıng dik çerik bāvücut ol kim üç tört²²⁰
çağlık hānlar çerikice bar irdiler hezimet bolup İbrāhim Tarhān ve Q̄āsım Göhbör ki
Çağatay ulusu arasında Rüstem ve İsfendiyār irdiler maqtül bolup Bābūr Mirzā yüz
muhānet bilen ol deryā-yı bilādın özini sāhil-i selāmetka yitkürüp Semerqantka
kirip müteħhaşsin boldıçün hānlarğa bu feth nāmurād müyesser bolup tenğri te'āla
'ināyetiğe bir ifrāz boldılar ittifaķ bilen Semerqantka yürüp etrāf ve cevānibdin
k̄ābāb? endek fırsatda Semerqand ili muzik-i cür'etğa kalıp kuvvetsizlikdin alarğa
kuvvet-i muhārebe kalmadı Bābūr Mirzā ıztırāb yüzidin muşālaħağa tāleb bolup
ikacısını cenāb-ı Şāh Baht Hānga akd baglap ol kice kim ol muhādere-i ismetni
şehrdin çıkarıp hān mülāzemetiğe yiberdi özi özge dervāzedin çıkıp cānını ol verte-i
helaketdin selāmet vadisiğe yitkürdi ve yane kün şehr-i a'yānı yüz hecalet bilen
asitān-ı felek aşıyānğa aciz ve meskenet yüzidin tofraķka koyup hānlar alarğa
istimalet birip cān ve kānı başlıg biglerni şehr zabtı üçün yiberdiler kim çerik ta'aruz
ri'ayetni muhafazat kılğaylar ve b'azı müfsidler serkeşlik kılıp irdiler siyāset kılıcı
bilen 'adem sarı yüzlendiler çün Semerqand ve Soğd Kermine ve Buħārā müsahħar
bolup vilāyet-i muhālifleridin şāfi boldı 'asākır-i gerdūn me'sir kişi ve Q̄arşi ve
Hazarğa barıp kahlgece? feth kılıp hitte-i taşarrufka koyurdılar

Hānlarıng Hüsrev Şāh Big üstige yürüp ol her hezimet bolğanı zikride

bu esnāda haber yitti kim Hüsrev Şāh Big ilik miing çerik bilen ve H̄asr suyu
yaķasıda cemiyet kılıp Tarhānılar on miing kişi bilen Derbendin ötüp ilğab henüz ve

²¹⁶Göhvör, 608 no'lu yazma vr. 210b, st.2.

²¹⁷mülākāt, 608 no'lu yazma vr.210b, st.2.

²¹⁸rā 'iyetiğa, 608 no'lu yazma vr. 210b, st.5.

²¹⁹"Allah katından başka yardım ve nusret yoktur" Enfāl Suresi 10. Ayet, Âli İmrân, 126. Ayet.

²²⁰yiğac, 608 no'lu yazma vr.210b, st.6.

Hasr suyığa yitmeydur irdiler ki Hüsrev Şāh Big bāvüced ol kim ‘asākirleride ilik mīng kişi

468-b

bar irdi turuş birmey²²¹ hātrını firārğa birip çerikleri yüzülüp özleri Bed‘üz-zamān Mirzāğa penāh iletip Erhengde aᅇga koşuldılarve hānlar ve hasrga? yitip körüp yirāk ve māl ‘asākir gerdün me’sir qolıga tüşti ve Şāh Baht Hān anda bu beyitni didi ki

Hānlarınᅇ Sultān Aᅇmed Tenbel üstige barıp Moᅇol Hānları bilen uruşup feth bolᅇanı zikride

çün ol fırsatda Alācahān Sultān Maᅇmut Hānki Moᅇol pādşāhları irdiler ve Bābür Mirzā alarğa koşulup Tāşkend Şāhruhiyyede hamiyet kılıp irdiler Sultān Aᅇmed Tenbel Andikān vilāyetide istiqlāldin dem urup ol maşlahat üçün hānlar Hüsrev Şāhını qomamay vilāyetni cānib-i sālīm ve gānim Semerqandᅇa müraca‘at kıldılar ve Moᅇol Hānları Bābür Mirzā bilen Andikāᅇga barıp Sultān Aᅇmed Tenbel özide z‘aif kördi big tilepni Şāh Baht Hān mülāzemetige yiberip itā‘at ve inᅇıyād zāhir kılıp Şāh Baht Hān selaᅇin-i ittifaᅇı bilen Andikān sarı ‘azimet kılıp Ahsiketᅇe²²² yitip ol evanda ki Moᅇol Hānları Bābür Mirzā bilen Seyᅇun yaᅇasıda Kersgen mevzide irdiler Şāh Baht²²³ alar üstige yürüp baᅇr atadaki Ahsiket tavācı seyidindur mülāᅇi farikin bolup ‘azim-i uruş yüz kör-küzüp ‘ākıbet-i nusret ve feth Seybānī Hānlarᅇa şāmil bolup Sultān Maᅇmud Hān destgir boldı ve Bābür Mirzā ol vertedin hālaş boldı ve Şāh Baht Hān Moᅇol Hānlarını alıp Tāşkendᅇe barıp feth itip Moᅇol Hānlarını baᅇışlap silab ehl-i uyalları bilen Essiᅇ Kölᅇe ki Moᅇolnıᅇᅇ kadim yurᅇıdur yiberip Cāni Big Sultānını anda ᅇākım kılıp Semerqandᅇa yandılar

Bāᅇi Tarᅇhānning Şāh Baht Hāᅇga kilip hānlārnıᅇ²²⁴ Belᅇ üstige yürüᅇen²²⁵ burun nevbetde

bu eᅇnādā Bistām Tarᅇhān Bāᅇi Tarᅇhān qaşidin kilip ‘arz kıldı kim ol inᅇıyād vü itā‘at kılıp Endeᅇodnı berketip Çāᅇatay pādşāhlarıᅇa muᅇālefet kıldı dip hānlarını Belᅇ üstige yürür üçün tergib kıldı keyfiyet-i ol kim çün Bāᅇi Tarᅇhāndın münhezim bolup

²²¹ birmeni, 608 no ‘lu yazma, vr.210b, st.24

²²² Ahsiketᅇa, 608 no ‘lu yazma, vr.211a, st.8.

²²³ hān, 608 no ‘lu yazma, vr. 211a, st.11.

²²⁴ hānlar, 608 no ‘lu yazma, vr. 211a, st.16.

²²⁵ yürᅇeni, 608 no ‘lu yazma, vr. 211a, st.16.

memleket-de mevālını aldurup penāh Bed‘üz-zamān Mirzāğa ilette mirzā anġa envā‘
ri‘āiyyet ve terbiyet kılıp

envā‘

469-a

envā‘ nevāziş anıġ bāreside mer’î tutup öz bigleridin hürmetini öz turup Endeġod bilen Ĥāce Ĥayrān tümenini Soyurgal anġa müselleme tuttu andın ki anıġ haram nemekliġi irdi ol yaġşılıġnı nisyān taġıda koyup cem‘î biglerni özige bara yitip Şāh Baġt Ĥānġa Bistām Tarġānı yiberdi bu ġāldın Bed‘üz-zamān Mirzā vāġıf bolup Belġdeki biglerni ki anġa müvāfiġ irdiler tutup öldürdi ve çün Bāġi Tarġān Endeġodda irdi cem‘î biglerni hem anıġ üstige yiberip anġa yaġın yitkende ġāber taptılar ki Şāh Baġt Ĥān Ceyġundın ‘ubur kıldı ve Bāġi Tarġān barıp soyġāsıda ġānlarġa mülāzemet kıldı bigler yanıp ġānlar Belġ üstige yürüp Bed‘üz-zamān Mirzā Sultān Ķıbcāġnı Belġ ġal‘asında koyup özi Cezvan bardı ve Şāh Baġt Ĥān üç ay Belġni ġābāb bu müddetde muġātele ve mücādele irdi ve ġānlar çeriki ol miġdār esir ve māl Belġ nevaġiside²²⁶ aldılar ki muġāsib ve hem ġesābıdın ‘ācz boldı ²²⁷ nı Belġ ol maġalde ol törlük ma‘mur irdi ki tarif bilen rast kilme çün Belġniġ ol fırsatda fetġ bolmaġı mümkün irmes irdi ve Māverā‘ün-nehrdin hem ġāber kıldı kim Sultān Aġmed Tenbel itā‘atdın bāş uyurup?²²⁸ Tāşkend vilāyetige ta‘aruz kılıpdur dip lācerem ġānlar Ceyġun yaġāsıda barıp Ķunduz ve baġlanı cānib-i Erhenk-din ötüp Ĥüsrev Şāh vilāyetini talab köp emval ve ġülruh esirler çerik ġolıġa tüşüp Semerġandġa mu‘āveret kıldılar Ĥüsrev Şāh bāvücut ol kim ilik miġ çerik bar irdi muġālefet üçün cür’et kılmağı bu ġāl tāriġ *toġuz yüz toġuzda* vāġi‘ boldı ve Mevlānā şāġib-i dārā divānı Belġ tāriġde peydā kılıp irdi ġānlarınġ

Sultān Aġmed Tenbel üstige barıp Endicān ²²⁹ vilāyeti²³⁰ fetġ bolġanı zikride

çün ġānlar evvel yürüşdin yandılar ol ġış Semerġand ve Buġārāda ġışlak kıldılar yaz bolġac çerik yıġıp Andikānda yürüp Sultān Aġmed Tenbel niçe maġal ġal‘anı

²²⁶ nevaġisidin, 608 no’lu yazma, vr. 211b, st.4.

²²⁷ ve, 608 no’lu yazma, vr. 211b, st.5.

²²⁸ ökürip Ķunduz baġlanı çıġıp, 608 no’lu yazma, vr. 211b, st.7.

²²⁹ Andikān, 608 no’lu yazma, vr.211b, st.12. Vilāyet ismi sadece bu başlıkta Endicān şeklinde geçmekte olup metin içerisinde tekrardan Andikān olarak yazılmıştır.

²³⁰ vilāyet, 608 no’lu yazma, vr. 211b, st.12.

berketip çün qabl müddeti tımārı boldı yani köp boldı halāyıkning²³¹ kuvvetsizlikdin kuvvetleri qalmadı içgarıdın? ğarib Hüseyn Barlas

469-b

Cān Vefā Mirzāğa kişi yiberdi ki eker hānlar günāhımnı bağışlasalar kal‘anınġ²³² bir yanını bozup mülāzemetqa²³³ kilurmen hān-ı²³⁴ ‘ināyet yüzidin ‘ahdnāme yiberip ol kal‘adın çıkıp hānlar anġa enva’ tertib ve en‘am itip ser efrac ittiler çün bu hālnı kal‘a ili müşāhede kıldılar özlerini kal‘anınġ her tarafıdın taşlap tüşürtü seyidin(şirin)? orduğa müteveccih boldılar çün Sultān Aḥmed Tenbel bu vākı‘anı kördi ihtiyadsız bolup özini kal‘adın taşlap henüz hānlar mülāzemetiğe yitmey irdiki anı sākqa²³⁵ yitkürdiler ve kal‘a fetḥ bolup Tenbelning etbā‘ ve işba‘ esir boldı ol vilāyet aning ħubṣ vücudın hāfī boldı Andikānnı Cani Big Sultān bile ihvān ve evladığa müfevviz kılıp çün ol mahalda Kāsım Hān Kāzāk ve Mangıt ulusıda pādşāh zū şevket irdi ve nam-ı²³⁶ Deşt-i Kıpçāk aning fermānıda irdiler ve aning def‘ üçün ki hem mühümmāt irdi lācerem Tāşkend ve Seyrām ki Şaş Sihab ibaret andundur ḥazret-i hākān-ı ‘azimge müsellemler tutup Türkistānnı uluġ kardaşı Küçüm Hānğa birdi ve hākān-ı ‘azimge der-ḥ‘ast yüzidin didi ki eker serḥadda bolmasanġ hiç törlük Kāsım Hān tarafıdın ḥātır-ı cem bolmas lācerem ol ḥazret bu emir-i ‘azimni kābul kılıp Şāh Baḥt Hān Şeyh Kōnkül bilen darü’s-saltānat-ı Semerkāndğa mürāca‘at kıldı

Şāh Baḥt Hāning Hüsrev Şāh üstige barıp ve Kunduz Bedeḥşān Hoḡlān tevābi’ bilen fetḥ bolġanı zikride

çün Bābūr Mirzā Moġol Hānları vaki‘asıdın sonġ Kāzāk yusunluk yürür irdi bu sözlüg yürür irdi Sultān Aḥmed Tenbel maqtül bolup Andikān ve Tāşkend tevābi’ ve livācaḡ bilen Hānlarğa şafī boldı oltur almay Hişār vilāyeti sarı bardı Şāh Baḥt Hānğa bu ḥaber yitti didi andın borden ki ol Hüsrev Şāhğa қоşulgey aning def‘ni lāzım bilmek kirek lācerem Hişār vilāyetiğe ‘azim bolup Bābūr Mirzānı Bāki Çaġataynı alıp . Kābil sarı müteveccih boldı ve çün Kunduz Bāġlānğa yitti Hüsrev

²³¹halāyık, 608 no’lu yazma, vr.211b, st.15.

²³²kal‘anı, 608 no’lu yazma, vr.211b, st.16 .

²³³mülāzemetiğe, 608 no’lu yazma, vr.211b, st.16.

²³⁴hānlar, 608 no’lu yazma, vr.211b, st.17.

²³⁵sākğa, 608 no’lu yazma, vr.211b, st. 20.

²³⁶lācerem, 608 no’lu yazma, vr.211b, st.23.

Şāhning tamām-ı nökeri ayrılıp Bābür Mirzāğa қоşıldılar ve tamām-ı hezayinde mevālki anıng bilen irdi Bābür Mirzā alıp özi yüz baht bilen kötülüp Sultān Hüseyn Mirzā mülāzemetge

bardı

470-a

bardı ve Hışār memleketi bāvücut ol kim her qal'ada on yıl zahire bar irdi bey ol kim uruşı vāki' bolğay veyahut qal'alar muhāsara bolğay tamām-ı Tohāristān qal'adin Qābil serhāddıga-ca Şāh Baht Hān taşarrufıka kirip Qunduz ve Bāglān Bedehşān tevabi' ve livācak bilen qardaşı Maḥmut Sultānga birip Hışār-ı Cağānyān Hānza Sultān bile Mehdi Sultānga müfevviz kıldı çün ol vilāyet muhāliflerdin saffi boldı Semerqandğa müteveccih boldı bu hālda ki Maḥmut Sultān Qunduzda vefāt bolup sivagini Semerqand kiltürüp Şāh Baht Hān ihdās kılgan medresede medfün²³⁷ kıldılar ve ol pādşāhi irdi selimü'n-nefs 'ulemā ve fuzeलाga ri'ayet kılır irdi Şah Baht Hān Buḥārāni 'Ubeydullah Sultānga birip Seydi 'Āşık bilen Nayman Qanber Bigni Qunduzğa yiberdi

Şāh Baht Hāning Harezme barıp fetḥ kılganı zikride

çün Māverā'ün-nehr memāliki tamām ve kemāl Şāh Baht Hānga müselleme boldı Harezmeni özi üçün çerik tartıp müteveccih boldı ve o maḥalde Çin Sufi Harezme hakim irdi ol Çağatay Ulusu arasında bahādırluk ve pehlivānlıqqa²³⁸ maruf meşhur irdi çün Şah Baht Hān Harezmeni muhāsara kıldı on bir ay kıbāl bolup Çin Sufi bu müddette²³⁹ rezm-i muhārebedin hiç dakika-ı nāmer'i tutmadı ol törlük kim²⁴⁰ Şāh Baht Hān ve Özbek U-lusu anı müselleme tuttılar²⁴¹ akıbet-i nökerleri uruş ve qal'adarlıkdın tutkulup Şāh Hüseyn atlık çehresi habersiz ok bilen urup ol pehlivān yikıtni ayakdın tüşirdi 'asākır gerdur me'sir qal'anı her tarafdın yitişip qal'ağa kirip esir ve katldın zikür ve ināş-ı behre-siz qalmadı bir lahzada qal'a bilen ehl-i qal'a²⁴²

²³⁷ defn, 608 no'lu yazma, vr.212a, st.16.

²³⁸ pehlivānlıqğa, 608 no'lu yazma, vr. 212a, st.20.

²³⁹ müddette, 608 no'lu yazma, vr.212a, st.21.

²⁴⁰ ki, 608 no'lu yazma, vr.212a, st.22.

²⁴¹ tuttılar, 608 no'lu yazma, vr.212a, st.22.

²⁴² qal'anı, 608 no'lu yazma, vr. 212b, st.1.

“hebāi’ menşure”²⁴³ hükmi tuttu ama çün Şāh Baht Hāning Harezmda tevaḳḳufi imtidād taptı b’azı hālāt-ı memālikde yüz körgüzdi biri ol kim Hüsrev Şāh Sultān Hüseyn Mirzāğa penāh eyletip irdi fi-l cümle ri’ayet tapıp b’azı perişān bolgan ili anġa yığılıp andın song ki memleketi için muḳātele ve mücādele kılmadı bu fırsatta üç tört ming

470-b

kişi bilen memleket fethi için ‘azim boldı **el kışsa** cemi kesir bilen Künduz üstige kilip Seyyid’Āşık Kanber Hamza Sultānġa bu haberni yiberip Sultān oġlı Muttalib Sultānı kömekki yiberip Künduz eşikide uruş bolup Hüsrev Şāh mağlub bolup destgir boldı ve humul zamān anı öldü-rüp başını Harezimge yiberdiler yane²⁴⁴ bir²⁴⁵ ol kim b’azı müfsidler her vilāyette muhālefet zāhir kıldılar bu sebebdin ḥazret-i ḥākān-ı ‘azim Tāşkendin öz hevāşı bilen memālik arasında kirip Künduz ve Bāġlān barıp Kābil serhadıġaca her kapıda müfsidi bar irdi def’ kılıp Belḥ bilen yanıp tamām-ı vilāyetni muhāliflerdin saftı kılıp öz vilāyetige mürāca’at kıldı ve çün Şāh Baht Hān Harezimni feth kıldı ol memleketni Köpekni Kuşçıġa birip özü darūs’s-saltānat Semerḳantġa muavedet kıldı ve niçe maḥal çerikke ruḥşat birip Horāsān sarı yurtavul barıp tālān ve tārāc kıılır irdi-ler ve özi niçe nevbet ḥākān-ı azim ittifākı bilen Deşt-i Qıpçāq barıp muhāliflerni mağlub ve menḳub kıldılar

Şāh Baht Hāning Belḥ üstige barıp feth bolġanı zikride

çün Māverā’ün-nehr ve Hişār ve Harezim Kābil serhadıdın²⁴⁶ Kāşġar hududıġaca²⁴⁷ ḥānlara müsellemler boldı Şāh Baht Hān Belḥ üstige yürür için çerikke cār yiberdi kim ḥāzır bolsunlar çün bu haber Belḥ serdārıġa yitti bu ġarib ḥāksār müellif- i kitab Abdullahnı Sultān Hüseyn Mirzā mülāzemetige yiberdi²⁴⁸ kim ḥānlar Belḥ üstige kiledürler ḳal’ada zaḥire kalmaydur²⁴⁹ ġarib tört künde Belḥdin Herātġa barıp aḥbarnı ‘arzı kıldım mirzā cevāb²⁵⁰ ki birdi beraberdi kim²⁵¹ aḥiri ömrümdür Belḥ

²⁴³ “saçılmış bir toz zerresi” Furkan Suresi, 23. Ayet.

²⁴⁴yine, 608 no’lu yazma, vr.212b, st.8.

²⁴⁵biri, 608 no’lu yazma, vr.212b, st.8.

²⁴⁶ serḥaddın, 608 no’lu yazma, vr.212b, st.16.

²⁴⁷hududıġaca, 608 no’lu yazma, vr.212b, st.16.

²⁴⁸ki, 608 no’lu yazma, vr.212b, st.18.

²⁴⁹bu, 608 no’lu yazma, vr.212b, st.19.

²⁵⁰birdi ki, 608 no’lu yazma, vr.212b, st.20.

üstige Şāh Baht Hān bilen körüşürminni tākdir bolsa körgeymin ve humul zamān çerikge tavācılar çapdurup Belhni yikirmi tört küç yitip‘azimet kıldı yiti küç barıp Bābā Allahı digen yerde merzî anġa tārî bolup on altı kündin song vefat boldı Bed‘üz-zamān Mirzā Muzaffer Mirzā Sultān Hüseyin Mirzā süyagini alıp Herāt²⁵² yandılar saltanat-ı emriġe şirket bilen dahil kılıp her niçe bu ġarib hāksār Belh hālātını ‘arz kıldı ġaflet ol törlük alarġa müstevli bolup irdi ki ašlā pervā kılmadılar ve

ġarib

471-a

ġaribni hem mürāca‘at üçün ruħsat birmediler tā ol kim Şāh Baht Hān kilip Belhni muhāşara kıldı dört aydın song Belh ili kuvvetsizlikdin bizār bolup Belh serdarı Timur Sultānġa penāh iletip hān kānın baġıšlap kal‘anı teslim kıldı ve mirzālar Murgābda cem‘iyyet kılıp bāvücut olkim Bābūr Mirzā ġardaşları bilen kilip қоşıldı b‘azı uluġ çerik körġenler didi-ler kim altmış ming kiři ol törlük çerik bilen ilgeri yürüy almadılar tā Şāh Baht Hān Belh-ni fetħ kılıp Qanber Mirzānı anda қoyup özi Semerқandġa mürāca‘at kıldı mirzālar bu hālni ġanimet tutup öz vilāyetleriġe bardılar ve andaқ maġrur irdiler kim güyā herġiz alarġa düşman қаşд kıлмаġusıdur

Şāh Baht Hānning Hōrāsānġa yürüp bey ol kim mücādele ve mükātele bolġanı fetħ bolġanı tengri te‘ala ‘ināyeti bilen

çün Şāh Baht Hān Belhni fetħ kılıp yandı kış anda bolup yaz bolġaç Hōrāsānġa ‘azimet kıldı ve Sultān Hüseyin Mirzā evlādı herkaysı bir vilāyetde istiqlāldin dem urup ašlā birbirige müttefiқ bolmadılar ve Şāh Baht Hān daġdaġa-sız yürüp Endeħod ve Murgāb kal‘asını alıp Bedi‘üz-zamān Mirzā Muzaffer Hüseyin Mirzā Bādġisde olturup irdiler ve ġaflet ol törlük alarnı ġāfil kılıp irdi kim²⁵³ b‘azı il ki haber üçün barıp irdiler yaralık bolup kildiler ki hān çeriki yitip kıledür ašlā bāver kılmadı-lar tā ol kim Özbek қарауlı орду yaқasıġa yitti ve çün mirzālar atlandılar mutlaқ alarġa kiři yıġılmay²⁵⁴ her kiři her taraфġa²⁵⁵ hezimet kıldı ve mirzālar hem yanıp Herāt sarı

²⁵¹ 608 no‘lu yazma, vr. 212b, st.20‘de ‘‘beraberdi kim’’mevcut deġildir.

²⁵² Herātġa, 608 no‘lu yazma, vr.212-b, st.23.

²⁵³ ki, 608 no‘lu yazma, vr.213a, st.11.

²⁵⁴ yıġılmadı, 608 no‘lu yazma, vr.213a, st.13.

müteveccih boldı-lar Zünnün Big bir niçe kişi bilen uruşka turup humul zamān maqtül boldı ve hān çeriki yitip heva-i deştin yazısında ekser biglerini tüşürüp anca māl u olça tüşti kim hesābını muhāsib ve hem fehm kıla almas²⁵⁶ ve mirzālar yüz muhānnet bilen özlerini şehрге tikürüp ve hem alarnı andağ²⁵⁷ müstevli kıldı kim şehride tura almay kiçe bilen çıkıp Bed‘üz-zamān Mirzā Qanda-hārga ve Muzaffer Mirzā Terşiz sarı bardılar çün bu haber Şāh Baht Hānga yitti fi’l-hāl şehir üstige

471-b

yürüp çün şehirde şahib-i vücud serdār yok irdi ekābir vü eşrāf utru çıkıp şehri teslim kıldılar ve ol maħalde Herāt şehri andağ ma‘mur irdi ki şehir bilen²⁵⁸ anı dise bolmas **el kışsa** şehri irdi kenc ve maldın memlubı ol kim mücādele ve muqātele bolup kişige²⁵⁹ azarı tikgey anıñ dik şehri musahhar boldı ve çün b‘azılār erkni müstaħkem kılıp irdiler hān hükm kıldı ki naqbcılar kal‘ağa naqb salsunlar naqb bilen bir burcnı uçurdılar irse kal‘adakiler emān tilep kal‘anın²⁶⁰ kilidini tapşurup Sultān Hüseyin Mirzānıñ²⁶¹ kız evlādı ve mirzālar haremeleri bigleri hātunları ve Sultān Hüseyin Mirzā Bed‘üz-zamān Mirzā ve özge selātin ve biglerniñ hazānesi Şāh Baht Hānga müyesser boldı ança cevāhir ve altun ve gümüş ol kal‘adın çıktı ki muhāsibler hesābıdın ‘aciz boldılar ve hān terāzu bilen barmak ‘asākir-i gerdün ve me’sirge ulaştı ve barçe efrād ki ol çerikde irdiler maldın ğani boldılar çün Şāh Baht Hānga anıñ dik feth-i‘azim dest birdi Ĥorāsān vilāyetiniñ²⁶² teşhiri üçün ‘azm boldı

Timur Sultān ‘Ubeydullah Sultānı çerik bilen Ebūmuhsin Mirzā Köpek üstige yibereni zikride

çün Herāt işidin Hān fāriğ boldı Timur Sultān ‘Ubeydullah Sultānı ekser çerik bilen Meşhedge yiberip Ebu’l-Muhsin Mirzā Köpek Mirzā utru çıkıp ‘azim uruş vāki‘ bolup bahādırlar kânıdın meydān tofrāğı gülgün bolup ‘aķıbet-i feth ve nuşret sultānlarğa yüz körgüzip mirzālar mağlub bolup giriftār boldılar ve iki kün-din song

²⁵⁵tarafın, 608 no’lu yazma, vr.213a, st.13.

²⁵⁶irdi, 608 no’lu yazma, vr.213a, st.16.

²⁵⁷ andağ,608 no’lu yazma, vr.213a, st.17.

²⁵⁸ Barthold’un çalışmasında bu kelimden sonra gelen “anı” kelimesi yerine “ma’murlukını” kelimesi yer almaktadır. Bkz. Barthold, *a.g.m.*, s.135.

²⁵⁹kişi, 608 no’lu yazma, vr.213a, st.21.

²⁶⁰kal‘a, 608 no’lu yazma, vr.213a, st.24.

²⁶¹ mirzā ,608 no’lu yazma, vr.213a, st.24.

²⁶² vilāyetine, 608 no’lu yazma, vr.213b, st.4.

mirzâlar siyâset kılıcı vâsıtası²⁶³ bilen bu ‘âlem-i fânidin ‘âlem-i bâkiğa sefer kıldılar **el kışsa** sultânlarğa ol feth-i ‘âzim dest birip köp vilâyet Horâsândın²⁶⁴ musahhar boldı²⁶⁵ ve b‘âzı ev-lâd-ı Sultân Hüseyin Mirzâ ki etrâf-ı Horâsânda irdilerb‘âzı giriftâr²⁶⁶ bolup maqtül boldılar ve b‘âzı her tarafka barıp dâm-ı ecelge giriftâr boldılar endek fırşatta tamâm-ı Horâsân Şâh Baht Hânğa müsellemler bolup ol miqdâr mâl ve zer vü güher ‘asâkir-i manşurege²⁶⁷ tüşti ki barçe ğani boldılar ammâ andın kim dünyanıñ hâsiyyetidir Şâh Baht Hân bilen biglerin mülâzimleriğe nahvet ve tekebbür dimâğlarında

yol tâptı

472a

yol taptı çün Horâsân fethidin iki yıl altı ay öti Kazâk üstige barıp anda çeşm-i zahmı ki Şâh Baht Hân ‘asâkiriğe yüz körküzdi

Şâh Baht Hânın Ğâsım üstige barıp ğâlib bolğandın song b‘âzı selâtinin mağlub bolğanı²⁶⁸

çün Şâh Baht Hânğa Horâsân ve Mâverâ’ün-nehr Türkistân ve Toharistân ve Bedağşân ve Kandahâr ve Zabil ve Harezm ve Esterabâd ‘Irâkkaça müsellemler boldı Deşt-i Kıbçâk teshiri için kâlin çerik bilen ‘âzim boldı ve çün Deşt-i Kıbçâkka kirdi tamâm-ı ‘asâkirini Timur Sultân ‘Ubeydullah Sultân bilen Manglay? yiberip alar Ğâsım Hân üstige habersiz yitip ol muqâvemetdin ‘âcz bolup muqâbele bola almay uluğ tağda tamâm-ı ordusu bile tamâm-ı il-i ulusu sultânlar qolıga tüştiler andın ki tecribesizlikleri irdi ya ol kim düşmanı h‘or ve zebun kördiler niçe kün Ğâsım Hân ordusıda gülruğ kızlar sim-i endâm-ı hârunlar bilen ‘işretka meşğül bolup düşmandın bit-tamâm ğâfil kaldılar **el kışsa** sultânlar beyler ‘asâkir-i manşure bilen ğaflet yüzidin ‘işretka meşğül bolup Ğâsım Hân çün alârning ğâfletidin haber taptı Moyunsız Hasan digenni haber almaq için az kişi bilen yiberip ol ordu yakasıda²⁶⁹

²⁶³ Barthold’un çalışmasında “vasıta” şeklinde geçmektedir. Bkz Barthold, *a.g.m.*, s.135.

²⁶⁴ Horâsânı, 608 no’lu yazma, vr.213b, st.11.

²⁶⁵ kıldılar, 608 no’lu yazma, vr.213b, st.11.

²⁶⁶ b‘âzı, 608 no’lu yazma, vr.213b, st.12.

²⁶⁷ manşura, 608 no’lu yazma, vr.213b, st.14.

²⁶⁸ zikride, 608 no’lu yazma, vr.213b, st.18.

²⁶⁹ yakasığa, 608 no’lu yazma, vr.214a, st.3.

kildi ve çün sultānlar qaraul qoymaydur irdiler ol az kişining²⁷⁰ qarasin körüpdür²⁷¹ korqub birbirige bakmay barçe firārğa hātırnı qarār birip hiç kişige²⁷² ol cür'et bolmadı ki düşmāngā mukābil bola algay lācerem kemindin düşman çıkıp köp kişi 'arşa-i helāk bolup Qanber Mirzā ki Şāh Baht Hān-nıng²⁷³ uluğ bigi irdi ve Belhni tevābi' bilen soyurgal ber irdi²⁷⁴ anda maqtül bolup tamām-ı 'asākir-nıng yirağı Qazāx ilikige tüşüp sultānlar akbeḥ-i hāl bilen Şāh Baht Hānga qoşulup andın yanıp yağı kindin kilip ma'arufırdın köp kişini zāyi' kıldılar **el kışsa** şikest-i 'azim Şāh Baht Hānga vāki' bolup çün devlet-i kemālğa yitip maḥalli zevāl irdi b'azı kirekmes işler ol²⁷⁵ hān-ı 'ālīşāndin vuḳū' taptı biri ol kim burun Küçüm Hāndin Türkistānı alıp Seyyid 'Aşıkka birdi ve çün Qazāx yürüşidin yamān hāl bilen yandı Buḥārānı 'Ubeydullah Sultān

472-b

dın alıp Seyyid 'Aşıkka birdi ve Hişār memleketini Hamza Sultān Mehdi Sultāndın alıp 'Ubeydullah Sultānı anda ḥākim kıldı bu sebebdin sultānlar rencide hātır boldılar çün Ḥorāsāngā b'azı big-lerni yazğurup²⁷⁶ özü Ḥezārening²⁷⁷ üstige bardı çün alarınḡ turar yirleri berkdür alarğa zafer tapa almay Herātğa mürāca'at kıldı bu ešnāda ḥaber yitti ki Şāh İsmā'il 'Irāqdın çerik tartıp Ḥorāsān serḥadığa yakın kildi Şāh Baht Hān sultānlarğa tavācılar ça-pdurup ḥükm kıldı kim Māverā'ün-nehr Türkistān çeriki bilen Mervge yığıla kilsünler dip ve özi Mervge barıp Timur Sultān Semerqānddın kilip qoşulup henüz özge sultān-lar qoşulmaydur irdiler ki Şāh İsmā'il Merv nevāḥisiğe kildi

Şāh 'İsmā'ilning Şāh Baht Hān üstige kilip ḡālip bolup Şāh Baht Hānıng şehādet zikride

bu hāl-i müeyyidi ve bu maḳāl-ı mısdākı Şāh Baht Hānıng ḥālidur ki tāriḥ *toḳuz yüz on altıdā* Şa'abān ayınḡ yikirmi yiticide cum'a günü vāki' boldı ve ol pādşāh irdi

²⁷⁰kişi, 608 no'lu yazma, vr.214a, st.3.

²⁷¹ körüp,608 no'lu yazma, vr.214a, st.4.

²⁷²kişi, 608 no'lu yazma, vr.214a, st.4.

²⁷³hānı,608 no'lu yazma, vr.214a, st.6.

²⁷⁴ birip, 608 no'lu yazma, vr.214a, st.6

²⁷⁵o , 608 no'lu yazma, vr.214a, st.10.

²⁷⁶ Bu kelime gerek 608 no'lu yazma vr. 214a' da gerek 5368 no'lu yazma vr. 472b de nolu "yazğurup" şeklinde geçerken Barthold'un çalışmasında"barğurup" ve 82. Dipnotunda "S (tasviri) yazğurup"şeklinde geçmektedir. Bkz. *a.g.m.*, s.136.

²⁷⁷ Bu kelime 608 nolu yazma vr.214a st.15. satırda "Herat-ı Herāmi" şeklinde geçerken Barthold'un çalışmasında "Hazāre" ve 83. Dipnot "S(tasvir) Heratnıng" şeklinde geçmektedir.Bkz. Barthold, *a.g.m.*, s.136.

kemāl-i übbehet ve gāyet şevket ve miknetde ve şecā‘at ve cihān güşālıkda ‘adim’ül mişāl irdi ammā çün hiç tedbir-i taqdirğa müvāffaktüşmedi ol hān-ı ‘ālīşān hurrem-i tariķin mer‘i tutmadı Şāh İsmā‘ilni qavar üçün çıķıp şehādet taptı bu icmal mefşuli oldur²⁷⁸ kim çün Şāh Baht Hān Şāh ‘İsmā‘ilning haberini tapıp sultānlarğa kızgın bilen haber yiberdiki Māverā‘ün-nehr ve Hişār ve Andikan ve Tāşkend ve Türkistān çerikini bilen Mervge қоşula kilsünler ve özi Herātdın Mervge nüzül kıldı Şāh İsmā‘il hem Meşhed sarıdın kilip Merv qal‘asınınḡ kible sarısında tüşüp niçe kün Şāh Baht Hān ili Divār Bestdin çıķıp ekşer mu‘arekede Şāh ‘İsmā‘il ilige gālip bolup köp kızılıbaşnı maqtül kıldılar ve Dane Muhammed digen ki Şāh ‘İsmā‘ilning‘azim-i ümerāsıdın irdi tutup kiltürdiler ki tamām-ı eşlaḥa? ve kimeki ve atınıḡ ikarı altundın irdi bu hālni Şāh Baht Hān nuşret vü zaferğa haml kıldı çün Şāh Bahtnı Şāh İsmā‘il kördiki Divār Best arasında hiç iş kıla almas ve Timur Sultān

Semerqand

473-a

Semerqanddın kilip Mervge²⁷⁹ kirip özge Sultānlar hem müte‘ākib kiledürler Merv nevahisidin köçüp ilçi yiberip hāndın²⁸⁰ ‘özü-h‘āhlık kıldı ki kistāhlık yüzidin bu vilāyetge kildük imdi sizning bilen şafā kılip mürāca‘at kılduḡ bu sözni Şāh Baht Hān aning za‘afıḡa delālet kılip kinice qāvā çıkdı her niçe bigleri māni‘ boldılar kim bu yağınıḡ soḡince barmak oḡşāmās anca şabr kıliḡ kim sultānlar bilen çerik yitsun aning qavmaḡı qayan bar-ḡusıdur Şāh Baht Hānğa çün mahal yitip irdi ol sözlerge māni‘ bolmay didi mini sultānlar mıntıḡa salursız kim taḡla diḡeyler kim biz kilip kızılıbaşnı qaçurduk ve bu altun kümiş kim öz yaḡı bilen ‘İrāqdın kiliptür kulumdın çıkar **el kışsa** her niçe māni‘ boldılar müfid tüşmedi çerik ol mazanne bilen ki Şāh ‘İsmā‘il qaçtı dip Obruk Subru?²⁸¹ qal‘adın çıķıp atlarınıḡ yanında arḡamçiler baḡlap irdiler kim tā buçaḡ²⁸² at olça tutḡ-lar²⁸³ ve çün Şāh Baht Hān öḡ ve sol

²⁷⁸ki, 608 no‘lu yazma, vr.214b, st.3.

²⁷⁹ Merv, 608 no‘lu yazma, vr.214b, st.14.

²⁸⁰hānğa,608 no‘lu yazma, vr.214b, st.15.

²⁸¹Baskıdan kaynaklı mevcut görüntüde sayfanın son tarafında harfl eksikliği tespit edilmiştir. Kelimenin orjinalinin 608 no‘lu yazma, vr.214b, st. 23 de olduğu gibi “Subruk” olması muhtemeldir.

²⁸²bucāḡ, 608, no‘lu yazma, vr.214b, st.24.

²⁸³Baskıdan kaynaklı mevcut görüntüde sayfanın son tarafında harfl eksikliği tespit edilmiştir. Kelimenin orjinalinin 608 no‘lu yazma, vr.214b, st.24’ de olduğu gibi “tutkay” olması muhtemeldir.

tertip birmey kızılbaş kinice çıkıp maḥmudıḡa kim Merv²⁸⁴ anḡaca piş²⁸⁵ şer‘i yoldur yitti kızılbaş maşāf üçün müheyḡā yasap turup irdi çün kördi²⁸⁶ çerik cilavsız yitti ol yisal bilen cilav koyup çün öng sol muḡarrer yoḡ irdi lācerem hezim²⁸⁷ boldılar Şāh Baḡt Ḥān ḡevāşıdın beş altı yüz kişi kim bile irdiler tā ol zamān ki darmakları²⁸⁸ bar irdi kūşiş ve muḡārebedin taḡşir kılmadılar **el kışsa** ol cemā‘at tamām maḡtül bolup²⁸⁹ Şāh Baḡt Ḥān hem şehādet taptı çün ol ḡān-ı ‘ālīşānḡa ḡaseb-i taḡdir bilen törlük²⁹⁰ ḡāl vāki‘ boldı mu‘arekedin Timur Sultān b‘azı bigleri kiol deryā-ı bilādn sāḡil²⁹¹ yitip irdiler çün Mervḡe yittiler ‘Ubeydullah Sultān az kişi bilen Ḥişārdın kilip ḡoşuldı ve Merv ḡal‘asıda zamān-ı tevaḡḡuf kıldılar ki şāyed ḡaberi ḡāndın tapkaylar çün aṡārı peydā bolmas²⁹² kızılbaş suranı her ḡarafdn ḡulaḡḡa yite başladı ḡarūreten ol iki sultān cem‘i²⁹³ ḡal‘adın çıkıp çöl yolu bilen Ceyḡun yaḡasıḡa kilip ‘ubur kılıp Buḡārāḡa kildi²⁹⁴

473-b

‘Ubeydullah Sultān Buḡāradā turup Timur Sultān Semerḡanḡa bardı

ḡazret-i ḡāḡān-ı a‘ḡim cülüsü dārū’s-saltanat Semerḡanda ve vaḡāyi‘ī ki ol mābeynde ḡaseb-i taḡdir bilen zuḡurḡa kildi

çün kelime-i kerime “tenziül mülke mimmen teşāü²⁹⁵” muḡtezisi bilen “tüzillü men teşāü²⁹⁶” kar ḡānesiniḡ ferrāşları Şāh Baḡt Ḥāniḡ sāt-ı saltanatını yıḡışturdılar mālik ve memālik icād ve inşā’ divāniniḡ münşī-leri ve “Allah tü’til mülk men

²⁸⁴Baskıdan kaynaklı mevcut görüntüde sayfanın son tarafında harfl eksikliği tespit edilmiştir. Kelimenin orjinalinin 608 no’lu yazma, vr.215a, st.1’ de olduğu gibi “Mervdin” olması muhtemeldir.

²⁸⁵yiḡac, 608 no’lu yazma, vr. 215a, st.1.

²⁸⁶Baskıdan kaynaklı mevcut görüntüde sayfanın son tarafında harfl eksikliği tespit edilmiştir. Kelimenin orjinalinin 608 no’lu yazma, vr.215a, st.2’ de olduğu gibi “kördi ki” olması muhtemeldir.

²⁸⁷Baskıdan kaynaklı mevcut görüntüde sayfanın son tarafında harfl eksikliği tespit edilmiştir. Kelimenin orjinalinin 608 no’lu yazma, vr.215a, st.4’ de olduğu gibi “hezimet” olması muhtemeldir

²⁸⁸Baskıdan kaynaklı mevcut görüntüde sayfanın son tarafında harfl eksikliği tespit edilmiştir. Kelimenin orjinalinin 608 no’lu yazma, vr.215a, st.5’ de olduğu gibi “cāndārmakları” olması muhtemeldir. Barthold’un “Ötçet o Komendike Turkestone” s.138, 100. dipnotta kelime “tūvārmakları” şeklinde okunmuştur.

²⁸⁹boldılar, 608 no’lu yazma, vr.215a, st.6.

²⁹⁰Baskıdan kaynaklı mevcut görüntüde sayfanın son tarafında harfl eksikliği tespit edilmiştir. Kelimenin orjinalinin 608 no’lu yazma, vr.215a, st.7’ de olduğu gibi “ol törlük” olması muhtemeldir.

²⁹¹Görüntüde sahil kelimesinden sonra nun cim (ج) ve te (ت) harfleri görünmekte olup Kelimenin orjinalinin 608 no’lu yazma, vr.215a, st.8’ de olduğu gibi “necātḡa” olması muhtemeldir.

²⁹²bolmadı,608 no’lu yazma, vr.215a, st.11.

²⁹³608 no’lu yazma, vr.215a, st.12’de cem kelimesinden sonra bilen kelinesi yer almaktadır. Barthold’un çalışmasında 138. sayfa 103 ve 104 no’lu dipnotlarda” cem “kelimesinden sonra “beyler bilen ol “kelimeleri yer almaktadır.Bkz. Barthold, a.g.m., s.138.

²⁹⁴kıldılar,608 no’lu yazma, vr.215a, st.13.

²⁹⁵“dilediḡinden mülkü çekip alırsın”, Âli İmrān suresi 26. Ayet.

²⁹⁶“dilediḡini alçaltırsın”,Âli İmrān suresi 26. Ayet.

teşâü’’²⁹⁷ iktizâsı bilen menşur “innâ cealname fil ardi halifeten fâhkem beynen nâsi bil haqqını’’²⁹⁸ hazret-i hâkân-ı a’zîm mevli mülûk-ı ‘arab vel -acem Ebu’l-hayr Süyünç Hâce Hân atığa bitidiler bu söz beyâmı oldur kim çün Şâh Baht Hândın haber kildi kim Şâh ‘İsmâ’îl ‘Irâkdın Hôrâsânğa kiledür anıng def’ için teveccüh kılmak kirek hazreti hâkân-ı a’zîm ‘asâkir-i gerdün me’sir bilen müteveccih boldılar ve çün Seyhündin ötüp Semerkandğa yakın yittiler muvaħhiş haber yitti kim Şâh Baht Hân sultânlar için mevķuf bolmay cezm-i tariķin mer’i tutmay Şâh ‘İsmâ’îlni kava çıkıptur ve ol kemindin çıkıp gâlib bolur Şâh Baht Hân şehâdet tapıptur lâcerem mülk işi müste’sel bolmasun dip ekabir ve eşraf a’yân çıkıp devlet -i hâkân-ı a’zîmni istikbâl kılıp cum’a küni ol cenâbı şehrgе kirip Timur big mescid-i câm’ide hutbeni hâkân-ı a’zîm ismi şerifğa²⁹⁹ zib-i züynet birdiler ve ol hazret Ak Serâdâ nüzül kılıp selâtin ve beyler ve ekâbir ve eşraf tehniyet-i tariķin becâ kiltürüp nişarlar kılıp taht-ı ol hâkân-ı a’zîm vücudın yana ziver taptı ve ol hazret-i³⁰⁰ni sultânlarğa müsellem tuttu Hişâr memâlikini Hamza Sultân Mehdi Sultânğa³⁰¹ evlâdlarığa birdi ve Buħâranı ‘Ubeydullah sultânğa müfevviz kıldı ve Keş ve Nahşeb ve Hazâr ve Derbend tevâbi’ni Ceyhun yaķasığa digenc Timur Sultânğa müfevviz itti hıalayık barçe emin ve emânda boldılar ve çün bir niçe vakt bu hâldın öti Timur Sultân Şâh ‘İsmâ’îl bilen barış kiliş kılıp Şâh ‘İsmâ’îl Sindi Big bin kâdı ‘İsa h’ace Mahmud Serhni yiberip yaraş sözni ortağa saldı bu ma’ni hazret-i hâkân-ı a’zîmge muvâffak mizâc tüşmey didi ki kişi bizning bilen kânlık bolup

hem din

²⁹⁷ “ Allah dilediğine mülkü verir”, Âli İmrân suresi 26. Ayet.

²⁹⁸ Bu cümle Sâd Suresi 25. Ayette şu şekilde geçmektedir: “ İna cealname halifeten fil ardi fahkum beynen nâsi bil hakkı”. “ Biz seni yeryüzünde halife kıldık. O halde, insanlar arasında adaletle hükmet”. Bkz: Sâd Suresi 25. Ayet.

²⁹⁹ Bu kelime Barthold’un çalışmasında “şerif” şeklinde geçerken aynı sayfada 11. dipnotta “S(tasviri) şerifğa” şeklinde geçmektedir. Bkz. Barthold, *a.g.m.*, s.138.

³⁰⁰ “hazret” kelimesinden sonra görüntü net değildir. 608 no’lu yazma, vr.215b, st.7’de “memâlik” kelimesi yer almaktadır.

³⁰¹ Bu kelime Barthold’un çalışmasında “ Sultan bile” şeklinde yer alırken aynı sayfadaki 112. Dipnotta “S (tasviri) sultânğa” şeklinde geçmektedir. Bkz. *a.g.m.*, s.138.

474-a

hemdin düşmanı³⁰² bolğay niçük anıḡ bilen yaraşsa bolğay bu cihetdin Timur Sultān b‘azı maḡalde ḡilāf re’y ḡazret-i ḡākān-ı a‘zım ḡayālāt-ı fāsıd özige yol birdi lācerem etrafdın a‘dā-i devlet ḡuruc kıldılar ve Moḡol ve Çaḡatay ki Özbeg Sultānları bilen biglerge mülāzım irdiler barçe yüz uyurup Bābūr Mirzā sarı bardılar ve ol Şāḡ ‘İsmā‘ılge nöker bolup ḡalın kızılbaş³⁰³ belki ekşeri çerikini anḡa ḡoşup ol ḡişār üstige yürüdi

ḡamza Sultān ve Mehdi Sultān Bābūr Mirzā bilen uruşup ḡaseb-i taḡdir bilen şehādetḡa³⁰⁴ fāiz bolḡanları ve b‘azı ḡālāt-ı ḡaribe ki vuḡu‘ taptı mülkü mennān taḡdiri³⁰⁵

‘ākıbetü’l- emr beḡā kuyaşu ufuk-ı fenāḡa ḡurüb kıılır ve ḡayāt-ı mezre‘i memāt asī bilen urulur ve ḡiç serv-ḡaddnıḡ nihāyi ömr-i cuybarıda kadd tartmadı ki ḡarif aslı ḡarif nekbeti bilen anı münheni kıılmadı her kim aḡdāḡ-ı aḡdāḡnı müşşerreb-i muserret ve emānıdın nüş kıılır nāçār bu rüzḡār nāsāzḡār anḡa kā’in ye’indin ḡumum ve nāḡāmlıḡ şerābeti içürür³⁰⁶ bu makāl-i müeyyedi ve bu ḡāl-i müekkedı oldur kim çün Bābūr Mirzā kızılbaş merdi bilen ḡişār üstige yürüdi Moḡol ve Çaḡatay ki Özbeg ulusu arasında bar irdi barçe ḡuḡuk-ı n‘imetni nisyān taḡıda ḡoyup yaḡı bolup Bābūr Mirzāḡa ḡoşuldılar ve çün ‘avāmü’n-nāsdin anḡa nihāyetsiz yıḡıldı sultānlar ki ḡişārda irdiler bu ḡaberni yiberip ḡākān-ı a‘zım Timur Sultān bilen ḡazret-i sultān-ı selāḡinni bāvücut şıḡar- sinn alarḡa meded yiberip ol iki çerik deryā -i³⁰⁷ aḡzar dik cüşḡa kilip birbirige muḡābil bolup andaḡ uruş boldı³⁰⁸ kim yer besāḡı³⁰⁹ mübārizler ḡānıdın ḡülgün bolup başları tob kibi meydānda yumalanıp at ayaḡlarınḡ çögeni ḡarbidın uşaldı ve felek-i ḡunriz bāvücut bir hemliḡ mu‘areke ölüklere üçün şefiḡdin ḡān yıḡıladı ve çün devlet ḡuyaşḡa³¹⁰ endek kosūfi bar irdi andın ki felek

³⁰²düşman, vr.215b, st.13.

³⁰³ Barthold’un çalışmasında 130. sayfada “kıızılbaşnı” ve aynı sayfada 116. Dipnotta “S(tasviri) kıızılbaş” şeklinde geçmektedir. Bkz. *a.g.m.*, s.139.

³⁰⁴ şehādetḡa, 608 no’lu yazma, vr.215b, st.19.

³⁰⁵bilen, 608 no’lu yazma, vr.215b, st.20.

³⁰⁶ “ ‘ākıbetü’l- emr ”kelimesinden başlayarak “içürür” kelimesine kadar mevcut satırlar Barthold’un çalışmasında yer almamıştır. Bkz. Barthold, *a.g.m.*, s.139.

³⁰⁷deryā-yı, 608 no’lu yazma, vr.216a, st.5.

³⁰⁸ki, 608 no’lu yazma, vr.216a, st.6.

³⁰⁹yeryüzi, 608 no’lu yazma, vr.216a, st.6.

³¹⁰müennes tasavvuru, 608 no’lu yazma, vr.216a, st.9.

munḳalibning inḳılāb ‘ādetidur sultānlar maḡlub bolup muḡāliflerge nuṣret-i muvāffaḳ boldı ve Timur Sultān ve ḡazret sultan-ı selātin herḳaysı yoldın

474b

yanıp ḡāḳān-ı a‘zımge ḳoşıldılar ve Ḥamza Sultān ve Mehdi Sultān sāḳi-yi ecel ilikidin şerbet-i şehādet içip ‘ālemi beḳāğa sitem ḳılıcı vāsıtası bilen bardılar **el ḳıṣṣa** çün sultānlarğa ol törlük-ı ḡālāt vāḳi‘ boldı Bābūr Mirzā ḳızılbaş merdi bilen ve ol kim tamām-ı il ve ulusu Moḡol ve Çāḡataydın tamām anḡa ḳoşıldılar ḳuvvet tapıp Māverā’ün-nehrge yürüdi ve ol maḡaldeki ‘Ubeydullah Sultān Ḳarşıda irdi çün ol Derbenddin ötüp Hazār ve Ḳarşığa yitti ḡāḳān-ı a‘zım öz ḡevāş bilen Semerḳanddın yāmğa yitip her niçe sultānlar ve biglerge ḳişi yiberdi aṣlā‘asākir kilmediler ne ol fırsatdā ve Şāh Baḡt Ḥān bilen sultānlarınḡ şehādet tapḳanıdın vahime barçeḡe istilā tapıp irdi ve barçe yirlik sipāhi ve ra‘iyyet-i muḡālif bolup irdiler Özbeg ili firārnı özlerige ḳarār birip irdiler ve çün Bābūr Mirzā Ḳarşığa yitti ‘Ubeydullah Sultān ḳal‘āğa kirip ol Buḡārā sarı yürüdi irse ‘Ubeydullah Sultān ḳal‘adın çıkıp çöl yolu bilen Türkistān sarı bardı ve özge sultānlar ve beyler Soḡddin ve her yirdeki bar irdiler Türkistān sarı müteveccih boldılar ve b‘azı il-i ḡāḳān-ı a‘zım çerikidin ayrılıp bardı-lar lācerem ḡazret-i ḡāḳān-ı a‘zım zamir-i münirige öti kim bir nice vakt uruşnı mevḳuf itip³¹¹ ḡükmi bilen ‘amel ḳılmaḳ kirek ve ol mevz‘idin yanıp Semerḳanddın müte‘al³¹² Türkistānda sāḳin bolup bir niçe maḡal-i zamāna sāzlıḳnı ş‘iār ḳıldı³¹³ anda yığılıp muntazır irdiler kim ḡaybdinni zāhir bolḡay dip³¹⁴ vilāyetḳa³¹⁵ kirip memālikge mutaşarrıf boldı ammā ḡaflet yüzidin özi ve çeriki andak³¹⁶ ḳa meşḡül boldılar ol törlük ki bāvücad ol kim özi irtikāb ḡamrğa mürteḳib bolmas irdi memālik-i meftuḡ ḳıldı dip ḡamrğa içmekge iştiḡāl ḳılıp³¹⁷ bigleri bilen ḡevāşları belki tamām-ı nökerleri ‘ayş-ı temāşāğa köngül ḳoyup ḳavm-i luṡ ş‘iārını şer ḳıldı-lar ve andın ḡāfil ḳāldı kim mülk igeleri ḳulāḳ yānıda sālīm turup turlar bāvücad ol kim bir nevbet³¹⁸ hanlar

³¹¹ el emrū merhunete bav kaiteha?, 608 no’lu yazma, vr.216b, st.2.

³¹²lıklarını Seyḡundın ötüp, 608 no’lu yazma, vr.216b, st.4.

³¹³ ḳıldılar ve tamāmı ḡāḳān-ı selāti , 608 no’lu yazma, vr.216b, st.5

³¹⁴bu ḡarafdın Bābūr Mirzā, 608 no’lu yazma, vr.216b, st.6

³¹⁵vilāyetge, 608 no’lu yazma, vr.216b, st.7

³¹⁶ andak ‘ayş ü ‘işretḡa, 608 no’lu yazma, vr.216b, st.8

³¹⁷ Bartol’un ḡalışmasında bu kelime “ḳıldım” şeklinde yer alırken aynı sayfada 125. dipnotta “S (tasviri)ḳıldı” şeklinde geçmektedir. Bkz. *a.g.m.*, s.140.

³¹⁸töhmet, 608 no’lu yazma, vr.216b, st.12.

2.SÖZLÜK ÇALIŞMASI

Çağatay Türkçesi Arap alfabesi ile yazılmakta olup aşağıdaki tabloda Latin alfabesinde hangi harflere denk geldiği belirtilmiştir. Buradaki Latin harfleri aldığı bazı nokta ve çizgi işaretlerine göre Arap alfabesinde mevcut harfe işaret ettiğinden oluşturduğumuz sözlükte Arap harflerine yer vermemiş bulunmaktayız. Hazırlamış olduğumuz bu sözlük Çağatay ses bilgisi kuralları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Arapça dil bilgisi kuralına göre elif (ا) a okunmaktadır. Ancak Türkçe kökenli kelimelerde elif (ا) harfi e okunmalıdır. Örneğin göndermek anlamına gelen “بيار” yiber(-mek) kelimesinde b (ب) sesinden sonra gelen elif (ا) e okunur. Metnin tamamında kullanılan transkripsiyon alfabesi aşağıdaki şekildedir:

ا (آ)	a, ā	ر	r	ق	Ḳ
ا (أ)	a,e,i,i,u,ü	ز	Z	ك	k,g,(ṅ)
ب	b, p	ژ	J	ل	L
پ	P	س	s	م	M
ت	T	ش	ş	ن	N
ث	ṯ	ص	ş	و	v,u,ū,ü,o,ö
ج	c,ç	ض	z, ḍ	ه	h,a,e
چ	Ç	ط	Ṭ	لا	la, lā
ح	ḥ	ظ	Z	ی	y,i,i,ī
خ	ḫ	ع	‘	ء	’
د	D	غ	g		
ذ	z	ف	F		

“Elhamdulillahil-lezi el-temenni-i kitabta fi sene elf ve selase-1 mai ve erbain ve sitte fi yevmüs- sani men muharemü'l-haram fi yevmü'l- cuma Ali bin Abdul- zaif el- hayf Ahmed Asi be-hafi Hocendi veled Haci Sengik merhumi”, 608 no’lu yazma, vr.216b, st.13,14,15.

A/Ā/‘A/‘Ā

‘**Acem**: Arap olmayan İranlı.

‘**ācz**: **1.** beceriksizlik. **2.** düz yazıda bir fıkranın son cümlesi. **3.** manzumede beytin ikinci dizesinin son yarısı.

a‘dā: düşmanlar, yağılar.

‘**adālet**: **1.** hakka riâyetkârlık, hak tanırılık, haklılık, doğruluk. **2.** kadın adı.

‘**adim**: yok olan.

ağarr: **1.** kendini çok beğenmiş. **2.** beyaz. **3.** alnında beyaz beneği, akıtması olan(at). **4.** asil, alicenap. **5.** çok sıcak (gün).

ağāz: başlama.

aḥbār: **1.** haber, ortada dönen söylentiler. **2.** Yahudi bilginleri, hahamları. **3.** meserretler; iyilikler, **4.** yazi mürekkepleri.

‘**ahd-nāme**: anlaşma şartlarını ve iki tarafın imzasını taşıyan kağıt.

‘**ahir**: son, sonraki, en sonra, nihayet, son olarak.

aḥlāk: **1.** insanda bulunan rûhî ve zihnî haller. **2.** iyilik etmek vefenalıktan çekinmek için takibilazım gelen usul ve kaideleri öğreten ilim.

aḥvāl: oluşlar, bulunuşlar, durumlar.

aḥz: alma, kabul etme.

aḥzār: endişeler, ihtiyadlar.

‘**aid**: **1.** ilgili, ilişkili, dolaylı. **2.** geri dönen. **3.** bir hastayı ziyaret eden.

‘**aḥār**: para getiren mülk.

‘**aḥd**: **1.** bağ, bağlama, düğümlenme, bağlanma, düğümlenme. **2.** sözleşme, kararlaştırma. **3.** kurma, düzme. **4.** nikah. **5.** nesri nazma çevirme.

aḥbeḥ: en kabîh, çok veya en yakışsız, pek çirkin.

‘**aḥıbet**: nihayet, son.

akdaḥ: kadehler, bardaklar, kupalar.

alar: onlar demektir.

a‘lem: en bilgili, en iyi bilen

‘ālī-şān:1. şan ve şerefi büyük olan. 2. meşhur bir çeşit lale.

amma: ama.

andak: o kadar, onca; öyle, bu tarzda.

anġa: ona.

anı: onu.

anınġ: onun.

‘Arab: Irak, Şam, Ceziret-ül-Arab, Hicaz, Yemen ile Mısır’da ve Afrika’nın şimalinde bulunan semitik kavmin umumi adı.

arġamġi: ip, urgan, halat.

‘arşa: yer, toprak.

‘arz: bir büyüġe sunma, gösterme, bildirme, önüne koyma.

‘asākir: erler.

aşār:1. izler, nişaneler, alametler. 2. abideleler. 3. hikayeler; an’aneler, gelenekler.

āsī: mahzun, kederli.

asib: felaket, zarar, bela.

asitān: eşik.

aşk: lazım olmak, lüzümlü olmak.

asl:1. asıl, kök, dip, kütük, temel, esas, kaide, kural, hakikat;soy, nesep; bir

şeyin belli başlı kısmı; başlangıç; baş yer sıhhat. 2. hakiki, esaslı, halis, safı. 3. esasen, zaten, başlıca, en ziyade, alelhusus, hakikaten.

aşlā: hiç bir vakit.

‘aşr: yüzyıl.

āşiyān: yuva, mesken, ev.

ata: baba, ata.

atlan - : ata binmek.

atlık: atlı.

‘avām: herkes, kaba ve cahil halk, ayak takımı.

‘avān: yardım edenler, yardımcıları, yordaklar

‘avdet: varmak.

ayaġ: ayak.

‘ayān: belli, açık, meydanda.

a‘yān:1. gözler. 2. Bir memleketin ileri gelenleri. 3. senato üyesi.

‘ayş: yaşama.

‘ayş-ü işret: yiyip içme.

‘ayş-ü temāşā: yiyip gezme.

az: aç gözlülük, hırs, tamah.

azār:1. incitme 2. inciten.

‘azım: büyük, ulu, iri.

‘azimet: gitme, gidiş.

B

bā‘is: 1. sebep olan. 2. gönderen. 3. icap et tiren.

ba‘zı: birazı, bir kısmı; kimi.

bahādır: cesur, yiğit.

baht: talih, kader, kismet.

bāki: 1. Tanrı. 2. daimi, kalıcı. 3. alt taraf. 4. artık, artan, fazla geri kalan; bundan başka.

barat - : arayıp sorma, sorup soruşturma.

barça: bütün, hep.

bare:1. kez, defa. 2. kale. 3.hakkında.

bārgāh: girmek için izin almak lazım gelen, girilebilecek yer, çadır, yüksek divan.

barğan: varan demektir.

bāriş: gidiş demektir, gitmek manasındadır.

bar - : gitmek.

başlıg: reis, amir, serkerde.

bāver: 1.tasdik, inanma. 2. sağlam; pek doğru.

bāvücut ki: böyle iken, bununla beraber.

bat: çabuk.

becā: yerinde uygun.

beden: gövde, vücut, cisim, ten.

behre: kismet, pay, hisse, nasip.

beķā: devam, sebat, evvelki hal üzere kalmak, bakilik.

belki: ihtimal, umulur, olabilir, ne bilirsin hatta.

bende: köle, esir, bağlanmış olan hizmetçi, hizmetkar, kul.

ber: 1. fayda. 2. yan, taraf.

berād: nişan, rütbe, imtiyaz ve taltif için verilen resmi kağıt.

beranğar: ordunun sağ cenahı.

berh:1. parça, az şey, hisse, nasip. 2. su birikintisi. 3. şimşek. 4. yaş odunun yanarken çıkardığı yaşlık. 5. balık.

berk: sıkı, sağlam

bes: sonra

besāt: 1. düz yeri. 2.kazan, tencere gibi yayvan kap.

beyān: 1. anlatma, açık söyleme, bildirme. 2. belagât ilminin, hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiâre gibi bahislerini öğreten kısmı.

beyt: beyit.

bidād: zalimlik, zulüm, işkence, adaletsizlik.

big: bey

bigec: muhtereme hatun, hanım.

bilād: ülkeler.

bilen: beraber, ile.

bin: oğul

birgey: verecek demektir.

bir - : vermek.

bi-ṭāḳat: tâkatsiz, güçsüz.

biti - :1. yazmak. 2. peyda olmak.

bi-t-tamām: tamamıyla.

bīzār: isteksiz.

bol - : olmak demektir.

borden: götürmek.

bucāḳ: köşe, her taraf.

burc: kale, hisar çıkıntısı, kule.

burun: önce

C/Ç

cām‘i: içinde namaz kılınan ibadet yeri; içinde Cuma namazı kılınan mescit.

cān: 1. ruh. 2. can. 3.sevgili.

cāndārmaḳ: koruyucu, muhafız.

cānib: 1. taraf, cihet, yan. 2.erkek adı.

cār:komşu, yardımcı.

celāl:1. büyüklük, ululuk. 2. hışım, kırgınlık. 3. erkek adı.

cell: büyük, ulu

cem-cāh: yeryüzünün padişahı.

cem‘iyyet: 1. topluluk. 2. kurum, dernek. 3. düğün dernek. 4.gerek ‘tenasübü’, gerek ‘tezd’ dolayısıyla birbirine uygun, yahut karşı bulunan kelimeleri bir arada bulundurma.

cemā‘at: 1. insan topluluğu. 2. imamın arkasında namaz kılanlar.

cenāb:1. şeref, onur, büyüklük terimi olarak kullanılır, hazret 2. huzur. 3. erkek adı. 4. avlu.

cevāb: sorulan şeye verilen karşılık .

cevāhir: 1. cevherler, elmaslar, kıymetli taşlar. 2. mayalar, özler

cevān: taraflar.

cezm: 1. kesin karar , niyet. 2. bir kelimenin sonundaki harf veya harekeyi düşürme.

cılav: at yuları, dizgin, seyis, yem.

cihān: dünya, alem.

cihān-güşā: fatih.

cihet: 1. yön, taraf. 2. bakım, nokta. 3. sebep.

civanğar: ordunun sol cenahı.

çögen: ucu eğri baston, değnek, bir çeşit cirit oyunu.

cüşka kil - : coşmak manasındadır.

cuybar: 1. akarsu, nehir, dere, çay, ırmak. 2. ırmak kenarı.

cülūs: 1. oturma. 2. tahta çıkma.

cümle: 1. bütün, tüm. 2. tümce.

cür'et: cesaret, atılganlık, yiğitlik.

çapdur - : koşturmak, yağmalatmak

çapuk: 1. acil, çabuk.

çapkun: baskın.

çehre: 1. yüz, surat. 2. surat asma. 3. şekil.

çerik: asker, ordu.

çeşm-i zahm: nazar değme.

çüçük: tatlı demektir.

çün: 1. gibi. 2. nasıl, nice. 3. çünkü, madem ki.

D/Đ

dağdağa: gürültü, patırdı, beyhude telaş ve ıztırap.

dağıka: 1. bir saatlik zamanın altmışta biri. 2. ince düşünce.

dām: tuzak, ağ.

dane: 1. tane, tohum. 2. çekirdek. 3. kurşun, gülle.

dārā: sahip, malik, yüce.

darb: dövme, vurma, güç, kuvvet.

daruga: 1. vali, şef, hakim. 2.

Türkistan'da bir rütbe ismidir.

darü's-salṭanat: Saltanat yeri.

def: 1. öteye itme, savma, savulma. 2. verme, ortadan kaldırma. 3. giderme 4. bir davayı müdafaa için açılan başka bir dava.

defain: altın ve saire gibi gömülmüş kıymetli şeyler, gömüler.

defn: gömme, gömülme.

delālet: 1. gösterme, yol gösterme, kılavuzluk, alamet olma. 2.iz,işaret.

dem: 1. soluk, nefes. 2. içki. 3. an, vakit, saat, zaman.

dergāh: 1. tekke. 2. kapı yeri, kapı önü.

der-h̄ast: istek, dilek.

dervaz(e): şehir kapısı, kale kapısı.

dest: 1. el, 2. fayda, menfaat. 3.zafer, galebe, üstünlük. 4. yüksek yer, mevki. 5. güç, kuvvet. 6. tarz, üslûp..

destgir: elinden tutan, yardımcı.

deşt: 1. kır. 2.ova. 3.çöl.

digen: gaye manasındadır ki filana deyin demektir.

digenc: deyince demektir.

dik: gibi demektir.

digey: diye demektir.

dimāğ:1. beyin. 2. akıl, şuur.

di - : demek, söylemek.

dip: deyip demektir.

dirîğ : esirgeme, önleme, men etme.

divān: 1. büyük meclis. 2. bir şairin şiirlerini kafiyelerine göre alfabe sırasıyla içine alan mecmua.

diyār: ülke, topraklar, memleket.

dünyā: 1. içinde yaşadığım alem, yer yuvarlağı. 2. küre. 3. elgün, herkes.

E

ebvāb: 1.kapılar. 2.bölümler. 3.bâblar.

ecdād: atalar, cedler.

ecl: sebebiyle ‘öyle olduğundan’, yada “için” anlamında kullanılır.

ecel: muayyen olan vade, ömrün sonu, hayatın son demi.

edak-adak: 1. adanılan şey, ödeme işi. 2. ayak

efrād: 1. tek olanlar, birler. 2. askerler, erler.

efraz: kaldıran, yükselten.

efser: tac.

eger: eyer.

ehemmiyet: 1. pek mühim olma, değerlilik, önem 2. dikkat nazarını çekiş. 3. kıymet, değer.

ehl: 1. sahip, malik, mutasarrıf olan 2. maharetli usta, kabiliyetli, becerikli. 3. bir yerde oturan. 4. karıkocadan herbiri

ekābir: rütbece, görgü ve faziletçe büyük olanlar, devlet ricali.

eker: eğer.

ekrem: 1. daha (en,pek) kerim; çok şeref sahibi, pek cömert, çok eli açık. 2. erkek adı.

ekser: en çok, daha ziyade.

el kışşa: hülasa, hasılı, sözün kısası, sözden anlaşıldığına göre.

emān: 1. eminlik, korkusuzluk. 2. bağış, bağışlama.

emin: 1. emniyet sahibi, korkusuz; birine emniyet eden, güvenen; şüphe etmeyen; kendisine güvenilen. 2. emniyetli, korkusuz. 3. Hz. Muhammed'in lakabı. 4. erkek adı.

emval: mülkler, para ile alınan şeyler.

en'ām: 1. at deve, koyun, sığır gibi hayvanlar. 2. hayvan gibi kimseler. 3. Kur'an-ı Kerim'de bir surenin adı. 4. Bazı ayet ve sureleri de ihtiva eden dini dua kitabı.

endam: vücut, beden, insanın âzâsı, biçim; boy, boy bos; cisim.

endek: 1. az. 2. biraz. 3. kısa.

endîş: düşünen, ölçülü davranan.

envā': çeşitler, türler.

erbāb: 1. sahipler, malikler. 2. ehil, muktedir, becerikli; layık.

erkān: 1. istekle, destekler, direkler, sütunlar. 2. Reisler.

erk: saray, kale, iç kale, kasr, erike(taht).

erşed: her hal ve hareketi daha doğru ve makbul olan.

esir: 1. savaşta düşman eline düşen kimse, tutsak. 2. kul, köle. 3. düşkün vurgun.

eşlah: daha salih, en iyi, en doğru.

esnā: ara, aralık, vakit, sıra.

eşik: giriş.

eşrāf: şeref ve itibar sahibi kimseler, ileri gelenler.

etbā': tabi olanlar.

evān: zaman, vakit, çağ.

evlād: 1. çocuklar. 2. soy.

F

fāiz: 1. fevz bulan, muradına ulaşan, bir başarı kazanan. 2. Erkek ve kadın adı. 3. Ödünç verilen paraya karşılık

alınan kâr. **3.** bolluk, çokluk, taşkınlık.
4. feyezan eden, taşan.

fāni: **1.** ölümlü. **2.** muvakkat, geçici.
3. ihtiyar, yaşlı.

fariğ: **1.** vazgeçmiş, çekilmiş. **2.**
asude. **3.** işsiz.

fāriğü'l-bāl: gönlü rahat, içi rahat,
huzurlu.

fāsīd-fāsīde: **1.** kötü, fena; yanlış,
bozuk. **2.** münafık, fesat çıkarıcı.

fāyda: yarar.

fazilet: **1.** İnsanda iyilik etmeye ve
fenalıktan çekinmeye olan devamlı ve
dğişmez istidat, güzel vasıf, insanın
yaradılışındaki iyilik, iyi huy, erdem.
2. kadın adı.

fazl: **1.** fazla, ziyade, artık, baki. **2.**
fazlalık, üstünlük. **3.** iyilik, fazilet,
erdem, lûtufluk. **4.** İki sayının birbirinden
olan farkları.

feh̄m: anlama, anlayış.

felâket: **1.** musibet, bela. **2.** bahtsızlık.

felek: **1.** gökyüzü, sema. **2.** alem,
dünya. **3.** talih, baht, kader. **4.** askeri
müzikte bir zilli alet. **5.** eskilerin
inanişına göre her gezegene mahsus

bir gök tabakası. **6.** yuvarlak kütük,
kızak.

ferāğat: **1.** vazgeçme, el çekme. **2.**
istirahat, dinlenme. **3.** vazgeçecek
kadar zengin olma.

ferāset: **1.** anlayışlılık çabuk seziş. **2.**
binicilik.

ferrāş: **1.** döşeyen, döşemeci. **2.**
hizmetçi. **3.** Kābeyi süpüren.

ferih: sevinçli, neşeli.

ferik: **1.** askeri kolordu kumandanı,
tümgeneral, korgeneral. **2.** insan
topluluğu, cemaat.

fermān: emir, buyruk, ; padişah
tarafından verilen yazılı emir, berat,
buyrultu.

feth: **1.** açma, açılma.

fırşat: **1.** uygun zaman, elverişli
durum, faydalanma sırası, elden
kaçırılmayacak faydalı vakit, hal ve
münasebet. **2.** nöbet.

fi'l -cümle: nihayette, sonunda.

fi'l -hāl: bu anda, hemen, şimdi.

firār: kaçma, savuşma, izinsiz veya
nizamsız olarak ortadan kaybolma.

firuze: 1. Nişabur'da çıkan açık mavi renkli ve değerli bir yüzük taşı.

fuzela: faziletler, fazıllar.

fütühât: zaferler, , fethedilen, zaptedilen memleketler.

G/Ġ

ġāfil: gaflette bulunan, ihmal eden, ilerisini iyi düşünmeyen,, dikkatsiz, ihtiyatsız, dalgın, tembel.

ġaflet:1. gafillik, boş bulunma, dalgınlık, dikkatsizlik, htiyatsızlık. 2.ihmal, endişesizlik.

ġālib:1. galebe eden, galebe çalan, üstün gelen, yenen. 2. daha kuvvetli.

ġani:1. Zengin, varlıklı, bol, doygun. 2. Allah'ın adlarından biridir. 3. erkek adı.

ġānim: ganimet olan.

ġanimet: 1. çalışmaksızın elde edilen şey, emeksiz kazanç. 2. düşmandan alınan mal. 3.tesadüfi ve faydalı durum. 4. beklenmeyen kazanç.

ġarāib: gariplikler, acayip şeyler, hayret edilecek şeyler, tuhafliklar.

ġaraz:1. hedef, gaye, maksat, meyil, istek. 2. kötü niyetli, gizli maksatlı.

ġarib: 1. kimsesiz, zavallı. 2. gurbette kendi memleketinin dışında bulunan yabancı. 3. tuhaf, şaşılacak, bambaşka. 4. dokunaklı.

ġayb: gizli olan, göze görünmeyen şey, kayıp. 2. Belirsiz, bilinmeyen şeyler.

ġāyet:1. nihayet, uç, son. 2. çok fazla, son derece.

ġerdūn:1. dönücü, dönen, devreden. 2. felek, dünya, sema.

ġına:1. zenginlik, bolluk. 2. usanç, bıkkınlık. 3.şarkı, türkü, name, ezgi.

ġışlıġ:kışlık.

ġiyās: yardım.

ġirekmes: gerekmez demektir.

ġiriftār: eskimiş, tutulmuş yakalanmış dönüşü olmayan çıkışı olmayan

ġolvā: taşkınlık, haddini aşma.

ġumūm: kederler, tasalar, dertler, kaygılar.

ġurūb: batış.

ġuşvar: küpe.

ġüher: 1. elmas, cevher 2.inci. 3. değerli taş. 4. bir şeyin aslı, esası.

ġülruh: gül yanaklı güzel

gülgün: pembe, açık kırmızı, gül renkli.

gümiş: gümüş

güyā : 1. söyleyen, söyleyici. 2. sanki, diyelim ki.

H/Ĥ/H/Ĥ

ĥace: 1. hoca, efendi, ağa, çelebi, sahip, muallim, profesör, öğretmen, müderris, molla, ev sahibi. 2. tüccar.

ĥafi: çok ikram eden, güler, yüzlü karşılayan.

ĥākān: Türk imparatorlarına verilen unvan.

ĥakem: 1. iki hasım tarafın, aralarındaki anlaşmazlığı halletmek üzere, hakim olarak seçtikleri kimse. 2. futbol, güreş, boks, ve saire spor oyunlarını başından sonuna kadar idare eden kimse.

ĥākim: alim, bilgin, her şeyi bilen; tabiatı inceleyen; felsefeci; tabip, doktor.

ĥāksār: toz toprak içinde kalmış, hali perişan.

ĥāl: 1. hal, durum. 2.şimdiki durum, şimdiki zaman.

ĥalakāt: halkalar.

ĥālaş: kurtulma, kurtuluş

ĥalāyık: cariye, hizmetçi.

ĥalet: hal, suret, keyfiyet, nitelik.

ĥamiyet: 1. milli onur ve haysiyet.2. kadın adı.

ĥaml: 1. ana karnındaki çocuk. 2.gebe olma, gebelik 3. istinad, atf. 4. yük. 5. yüklenme. 6. terk etmek.

ĥamr: şarap bade.

ĥān: hükümdar, hakan.

ĥāne:1. ev. 2.bir şeyin bölündüğü ayrıldığı kısımlardan her biri.

ĥānedan: kökten asil ve büyük aile, ocak.

ĥareket: 1 sarsıntı. 2. deprem.

ĥarem: herkesin girilmesine müsaade edilmeyen, saygıdeğer ve kutsal yer. 2. Hac zamanında ihrama girilen yerden itibaren Kabe'ye doğru olan kısım.

ĥarif:güz mevsimi, hazan.

ĥarik: yangın, ateş.

ĥasb:göre, nazaran, binaen, cihetiyle, gereğince.

ĥaseb: baba tarafından gelen asillik, şeref.

ḥasīb: 1. değerli. 2. muhasebeci.

ḥāṣṣiyyet: bir şeyin has ve mahsus olan hal ve kuvvet ve tesir, böyle bir kuvvet ve tesiri olmak fazileti.

ḥāṭır: 1. zihin, fikir. 2. keyif, hal. 3. gönül. 4. kalbe gelen menevi hitap.

ḥātun: kadın.

ḥayāl-ḥiyāl: insanın kafasında tasarlayıp canlandırdığı şey, kuruntu.

ḥayālāt: hayaller, hulyalar.

ḥayāt: dirilik, canlılık.

ḥāyil- ḥāil: korkak, korkan, korkunç

ḥayr: iyi, faydalı, hayırlı, yarar.

ḥaysiyet: şeref, onur, itibar, değer.

ḥazain: hazineler.

ḥazāne: 1. hazne, hazine. 2. kalp, gönül. 3. hazinedarlık.

ḥaz: kir, pas.

ḥāzır: 1. huzurda, meydanda, göz önünde olan, bizzat bulunan. 2. yapılmış bir halde satılan şeyler.

ḥazm: 1. kat'i karar, sebat, direnme. 2. doğru ve sağlam rey ve karar.

ḥazret: saygı, saymak üzere büyüklere verilen ünvan.

ḥebā': 1. gayet ince toz, zerre. 2. yok yere, boş, nafile.

ḥecalet: utanma, mahcubiyet.

ḥelāk: 1. mahvolma, ölme. 2. harcanma. 3. çok yorulma.

ḥemul: hemen.

ḥenüz: şimdiye kadar, bu ana dek; dahai yeni, hala,; ancak.

ḥergiz: asla, kat'iyyen, hiçbir suretle.

ḥerkāys: herhangi

ḥesāb: hesap, sayma, aritmetik.

ḥevā: istek, nefis isteği.

ḥevan: horluk, aşağılık, zelillik, alçaklık.

ḥevās: büyükler, seçilmişler, faydalar.

ḥezimet: bozgunluk, mağlubiyet.

ḥicret: 1. Memleketten memlekete göç. 2. Hz Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göç etmesi ki, İslam takviminde tarih başı sayılır.

ḥidayet: 1. hak yoluna, doğru yola kılavuzlama. 2. erkek adı.

ḥilāf: 1. karşı, zıd. 2. yalan.

ḥimmet: 1. gayret, emek, çalışma, çabalama.

hişān: akrabalar, soysoplar.

ḥ'or: ehemmiyetsiz, değersiz, bayağı, adi.

hoş: 1. güzel; iyi. 2. tatlı.

huḅs: 1. mudarlık, pislik. 2. kötülük, fenalık.

huḫuḫ: 1. haklar. 2. hakikatler. 3. kanunların verdiği haklar 4. hakim ve avukat yetiştiren mektep.

hunriz: kan döken, kan dökücü.

hurūc: çıkış, çıkma; dışarı çıkma; ayaklanma.

hurrem: şen, sevinçli.

huḫbe:1. Cuma namazlarından evvel, bayram namazlarından sonra hatibin minberde halka verdiği dini öğüt. 2. kitapların başındaki süslü nesir başlangıcı. 3. kız isteme, dünürlük. 4. Sikke ve hutbe(para kesme ve hutbe okutma): istiklal işaretleri.

hücūm: 1. saldırış, saldırma. 2. sert sözle birine çatma.

hüḳm: hüküm, emir, komuta.

hüner: 1. marifet, bilme. 2. ustalık.

hürmet: 1. saygı. 2. haramlık.

hüsn:1. güzel, iyi. 2. güzellik, iyilik.

I/Ī/Ī/Ī

ışlah: iyi bir hale koyma, iyileştirme, düzeltme.

ıztırāb: acı, elem, azap, sıkıntı; vesvese.

ibaret:...dan meydana gelmiş; bir şeyin aynı; başkası, başka bir şey değil.

ibn: oğul.

ibtidā':1. başlama. 2. başlangıç. 3.ilkın, en önce, başta.

icād: 1.vücuda getirme, getirilme. 2. yeniden bir şey çıkarma. 3. yeni bir fikri, yeni bir mevzûu zihinde bulma.

icāzet:1.izin, ruhsat. 2.mezuniyet belgesi. 3.diploma.

iclāl: 1. büyütme, saygı gösterme, ikram. 2. büyüklük, kudret ve kuvvet 3. kadın adı.

icmāl: 1. ihtisar etme, kısaltma, özetleme. 2. öz, özet. 3. cem, genel toplam.

i'da: düşman.

igāla: ikiside.

ige: mülk sahibi.

iğvā: yoldan çıkarma, aldatma.

iḥdās: meydana getirme, ortaya çıkarma.

iḥsān: 1. iyilik etme. 2. bağış, bağışlama. 3. verilen, bağışlanan şey. 4. lütuf, iyilik.

iḥtimām: dikkatle, gayretle çalışma, özenle iş görme.

iḥtiyār: 1. seçme. 2. seçilme. 3. seçme hakkı 4. yaşlı.

iḥvān: sadık dostlar, erkek kardeşler.

ikacı: büyük, abla, rical ve kübera musahibi.

ikamet: 1. oturma. 2. cemaatle namaza başlamadan önce müezzinin kamet getirmesi.

ikār: doldurma, doldurulma.

iḳdām: 1. gayret ve sebatla çalışma, devamlı çalışma. 2. ilerleme.

iḳtiżā: 1. lazım gelme, gerekme 2. lazım getirme, gerektirme. 3. ihtiyaç, gereklilik. 4. işe yarama.

ilçi: elçi.

ilḡab: yok etme, işlemez hale getirme, varlığını hükümsüz hale getirmek.

ilḡār: müfreze, askeri birlik, muhafaza ve ihtiyat askeri.

ilgeri: önce, ileri.

ilik: el, yed, dest, kul

iltimās: 1. kayırma. 2. arka, kayırıcı. 3. yapılmasını isteme.

imtidād: uzun sürme, uzayıp gitme.

inās: kızlar, hatunlar.

‘ināyet: 1. dikkat, gayret, özenme. 2. lütuf, ihsan, iyilik.

inis: küçük kardeş.

inḡilāb : 1. değişme, bir halden, başka bir hale dönme. 2. devirme. 3. gün dönümü.

inḡiyād: boyun eğme, kendini teslim etme.

inḡā: 1. yapma, yapılma, vücuda, meydana getirme. 2. kaleme alma. 3. dilek kipleri. 4. nesir yazı. 5. mektup yazma.

irgen: erişen demektir.

irtifā‘: yükseklik.

irtikāb: 1. kötü bir iş işleme. 2. yiyicilik, rüşvet yeme.

ism: isim, adam.

is - : esmek.

ismet: namus, iffet, perde.

istidā: el uzatma.

istidād: 1. doğrulma. 2. alışma

istiḥkām: 1. sağlamlık, kuvvet. 2. kuvvetli siper.

istiḫbāl: 1. gelecek zaman. 2. birini karşılama, birine karşı çıkma.

istiḫlāl: 1. kendi başına olma, kimseye bağlı bulunmama. 2. az bulma, azımsama, az sayma.

istilā: 1. bir yeri kuvvet kullanarak ele geçirme. 2. yayılma, kaplama.

istima’: 1. dinleme, dinlenilme, işitme, işitilme. 2. dinleyip kabul etme. 3. kulak verip dinleme.

isti‘mālet: 1. gönül çekme. 2. teselli etme, avutma.

işba’: 1. karnını doyurma; karnı doyurulma. 2. doyma. 3. çoğalma, çoğaltılma.

iştiḡāl: meşgul olma, bir şeyle uğraşma.

iṭā‘at: boyun eğme, dinleme; alınan emre göre davranma.

itak: azat etme, edilme.

it - : etmek.

itbā‘i: 1. tabi kılma, arkasına ardına katma. 2. bir kelimeye katılan aynı kalıpta başka ve manasız söz, koşuntu.

ittifāḡ : birleşme, uyuşma; sözleşme.

i‘zāz: 1. aziz kılma, saygı gösterme. 2. ikram etme ağırlama.

iżhār: açığa vurma, göstermek, meydana çıkarmak, aşikare ettirmek.

K/Ḳ

ḡabl: ön, önce, öndeki, evvel, evvelki.

kadd: boy.

ḡadim: 1. eski. 2. öncesini bilir kimse bulunmayan, öncesi bilinmeyen. 3. başlangıcı bulunmayan, öteden beri mevcut bulunan. 4. eski zaman.

ḡafeş: tel, ince demir veya ağaç çubuklarından yapılan ve içine kuş vesaire konulan şey.

kāimmakam: birinin yerine geçen, yerini tutan, vekil, naib.

ḡa’in: bulunan, mevcut ,var olan.

ḡal‘a: kale, hisar.

ḡalın: çok demektir.

ḡamer: ay

kar: 1. iş, güç. 2. kazanç, temettu'

karār: 1.durma. 2.devamlılık. 3. yeterli ölçü.

karaul: karağol, gezici, dolaşıcı, bekçi, asker kolu.

kardeş: kardeş.

kaşd: 1. niyet kurma. 2. bile bile yapma. 3. bir işe bilerek, isteyerek girişme. 4. dövme, öldürme yaralama gibi işlere karışma.

kaşide: on beş beyitten aşağı olmamak, bütün beyitlerin ikinci mısraları en başta bulunan mısra ile kafiyeli bulunmak ve daha çok büyükleri övmek üzere yazılan nazım.

kaşi: karşı, yön.

kat': 1. kesme, kesilme; biçme. 2. halletme, karar verme, sona erdirme, bitirme.

katl: öldürme

katl-gāh: öldürme yeri, cinayet mehali.

katl-i āmm: zaptolunan bir yerin, irili ufaklı bütün halkını kılıçtan geçirme.

kavm: 1. insan topluluğu.2. bir peygamberin gönderildiği topluluk.

kāv - : kovmak.

kāyān: süratli, şiddetli.

kāyd: 1. ayağa vurulan zincir, pranga, bukağı. 2. bağlama, bağ, bağlayacak şey; bağlanma.

kelime: 1. bir fikir anlatan, bir veya birkaç heceden meydana gelen ses, söz. 2. lakırda.

kemāl: 1. Olgunluk, yetkinlik, tamamlık, eksiksizlik. 2. en yüksek değer, mükemmellik; değer, baha.

kemer: 1. bele takılan kuşak, kayış. 2. don, pantolan, şalvar gibi şeylerin bele rastlayan kısmı. 3. kapı, pencere, köprü gibi şeylerin, oyuğu, aşağı bakan kavisli kubbesi, tavanı.

kemin: 1. pusuya gizlenmiş adam 2. pususu.

kenc: genç.

kengeş: meşveret manasındadır

keram(kerime): 1.ayet. 2. kız evlad.

kesir: kırılmış.

keyfiyet: 1. nitelik. 2. bir şeyin kötü olması cihet. 3. bir hadisenin geçişi. 4. madde, husus, iş. 5. cins.

kıbāl: karşılık, mukabil.

kıble: 1. namaza başlarken yönelinen taraf; Mekke tarafı. 2. cenup tarafı. 3. Güneyden esen rüzgar. 4. darlıkta başvurulmuş kapı.

kıla almay: eylemez, eylemesin demektir.

kılğan: kılan.

kılıc: kılıç

kışāş: öldüreni öldürme, yaralayanı yaralama cezası.

kışlak: kışı geçirmek, kışlamak.

kice: gece.

kiç: geç.

kilid: kilit.

kil - : gelmek.

kiltür - : getirmek

kimek: 1. giyecek şey. 2. ikişeyi birbirinden ayırt edememe.

kini: ardı demektir.

ķıraķ: kenar, yer manasındadır.

kirām: 1. soydan gelenler, soyu temizler; ulular, şerefli. 2. cömertler, eli açıklar.

kirek: gerek.

kistāhlık: küstahlık, hayasızlık, edepsizlik, saygısızlık.

ķol: el ve kul manasındadır.

ķosūf: güneş tutulması.

köç - : göçmek.

köl: göl

kömek: yardım.

köngül: gönül.

köp: çok

kör - : görmek

körüş - : görüşmek

köter - : götürmek ve kaldırmak manasına gelir.

köz: göz

közi kör - : gözü görmek.

kul: köle, hizmetçi, esir.

ķuyās: güneş.

ķuvvet: 1. güç, kudret, takat; sıhhat, sağlamlık. 2. bir hükümetin askeri gücü.

ķüç: güç.

ķülāh: 1. Eskiden giyilen ve sivri veya yüksek başlık. 2. İçine şeker vesaire

koymak için huni şeklinde olan kağıt.
3. oyun, hile.

kün: gün.

küşiş: gayret, çalışma, çaba.

L

lācerem: kuşkusuz, şüphesiz.

lahze: 1. göz ucu ile bakış. 2. göz ucu ile bir kere bakıncaya kadar geçen zaman.

leṭāfet: 1. latiflik, hoşluk. 2. güzellik. 3. nezaket. 4. yumuşaklık.

levahik: lahikalar, ekler, eklenen şeyler.

livā:1. bayrak. 2. mülki idarede kaza ile vilayet arasında bir derece, sancak. 3.tugay.

M

ma'lum: 1. bilinen, belli. 2. etken, faili bilinen ve belli olan.

ma'ruf: 1. herkesce bilinen, tanınmış, belli. 2. meşhur, ünlü. 3. şeriatın emrettiği, uygun gördüğü.

ma'tuf: 1. eğitilmiş, bir tarafa doğru çevrilmiş. 2. birine istinad olunmuş, yöneltilmiş.

ma'mur: bayındır, şenlikli.

ma'nā: 1. mana, anlam. 2. iç, iç yüz. 3. rüya, düş. 4. akla yakın sebep.

mābeyn:1. iki şeyin arası aradaki şey, ara. 2.haremle selamlık arasındaki oda. 3.Sarayda vükelanın ve diğer zevatın müracaat edecekleri ve padişaha yakınlarının bulunduğu daire. 4.padişah sarayı.

mağlub: galebe edilmiş, kendisine üstün gelinmiş, yenilmiş, yenilen.

mağrur: 1. gururlu. 2. bir şeye güvenen. 3. güvenilmeyecek şeye güvenip aldanan, kendini beğenmiş. 4. büyüklük taslayan.

maḥāll: yer.

maḥbuş: hapsolünmüş, bir yere kapatılmış.

maḳāl: 1. söz, lakırdı. 2. Söyleme, söyleyiş

maḳtül: katledilmiş, vurulmuş, öldürülmüş.

māl: 1. bir kimsenin tasarrufu altında bulunan değerli ve gerekli şey. 2. varlık, servet. 3. Para, nakit, gelir. 4. tüccar eşyası.

mālik: 1. sahip, bir şeye sahip, bir şeyi olan. 2. erkek adı.

ma‘na: 1. anlam. 2. iç yüz. 3. rüya, düş. 4. akla yatkın sebep.

māni‘: 1. men eden, geri bırakan, alıkoyan, engel olan. 2. engel, özür.

marzî: rıza gösterilmiş, beğenilmiş; hoşnutluk.

maşlahat: 1. iş, emir, husus, madde, keyfiyet. 2. ehemmiyetli iş. 3. barış, dirlik, düzenlik.

mazanne: 1. Bir şeyin vücudunun zannolunduğu yer, zan götüren. 2. ermiş sanılan.

mazbu‘: 1. zabt olunmuş, ele geçirilmiş. 2. yazılmış, kaydedilmiş. 3. hatırda tutulmuş. 4. derli, toplu. 5. muhafazalı, korunmuş. 6. belli, belirtilmiş. 7. sağlam.

mazmun: meal, mana, mefhum.

mu‘areke: kavga, vuruşma, muharebe, döğüşme.

medd: 1. uzatma, çekme. 2. yayma, döşeme.

meded: 1. yardım, imdat. 2. aman, eyvah.

medfun: defnolunmuş, gömülmüş.

medîd: 1. devamlı, çok uzun süren. 2. uzatılmış, çekilmiş.

medrese: 1. eskiden içinde dini dersler okutulan yer. 2. ders gören talebenin, içinde yatıp kalktıkları bina.

mefşul: falsolunmuş, ayrılmış, ayrışık.

meftu‘: 1. fethedilmiş, açılmış, açık. 2. rapt edilmiş, ele geçirilmiş.

meger: ancak.

meḥlub: sağılmış.

meken: ahunun büyük cinsi.

mektub: 1. yazılı. 2. mektup.

melāḥat: yüz güzelliği, cemal.

memālik: 1. memleketler; ülkeler. 2. bir devletin toprağı.

memat: ölüm.

menazi‘: niza, kavga edilecek yerler.

menkub : 1. nekbete düşmüş, talihsiz. 2. gözden ve mevkiden düşmüş.

mennān: 1. bir ihsan eden, veren, ihsanı bol. 2. erkek adı.

mensuḥ: nesholunmuş, hükümsüz bırakılmış, hükmü kaldırılmış.

meşur: 1. neşrolunmuş, dağıtılmış, yayılmış. 2. padişahın verdiği vezirlik,

müşirlik, veya kazilkuzatlık rütbelerinin tavihini havi ferman. **3.** biçme, prizma.

mer'î:riayetedilen, hükmü geçen, makbul sayılan, hürmet edilen.

merci: **1.** rücu edilecek, dönülecek, dönülecek yer. **2.** müracaat olunacak, başvurulacak yer, kimse.

merd: **1.** adam, insan. **2.**erkek. **3.**özü sözü doğru kabadayı, yiğit.

merdâne: cesurca, yiğitce.

merg: ölü.

merih- mirrih: Mars.

merkuz: rekzolanmış, dikilmiş, saplanmış. **2.** tabiatında yaradılışında bulunan.

mertebe: **1.** derece, basamak. **2.** rütbe; paye. **3.** miktar.

meşâff: sıra sıra dizilme yeri, harb safları yeri.

mescid: **1.** secde edilecek, namaz kılınacak yer, küçük cami.

meserref: sevinç, şenlik.

me'sir: etkili.

meskenet: **1.** miskinlik, fakirlik, yoksulluk. **2.** beceriksizlik.

mest: **1.** sarhoş. **2.**öfke.

meştur: yazılmış, satırlara dökülmüş.

meşgûl: **1.** bir işle uğraşan, iş görmekte olan. **2.** işgal edilmiş, doldurulmuş, tutulmuş. **3.**tutuk, dalgın; dolgun.

meşhud: gözle görülmüş, görülen.

meşhur: şöhretli, şöhret kazanmış, ün almış, ün salmış.

meşreb: **1.** yaradılış, tabiat. **2.** içme yeri.

mevâlid: mevlitler, doğulan yerler, yeni doğmuş çocuklar, **2.** mevcutlar.

mevâli:**1.**mevliyyet payesine ulaşmış olan sarıklı alimler. **2.** köleler.

mevkufl: **1.** vakfedilmiş, durdurulmuş, alıkonulmuş, **2.** tutulmuş, hapsedilmiş, tutuklu. **3.** ait, bağlı.

mevla:**1.** Tanrı. **2.**efendi. **3.** veli **4.**köle azat eden.

mevsum: **1.**vesimlenmiş, nişanlanmış, damgalanmış, işaretlenmiş, imlenmiş. **2.** isimlendirilmiş, ad verilmiş.

mevzi': bir şey konulacak yer, yer.

meydān: 1. geniş, açık, düz yer, alan. 2. yarışma veya karşılaşma yeri. 3. ortaklık. 4. âyin yeri.

mezāhim: eziyetler, sıkıntılar.

mezillet: 1. ayak kayılacak yer. 2. yanlışlığa sebep olacak şey.

mezkur: zikrolunmuş, adı geçmiş, anılmış.

mezre‘i: tarla, mezar.

mıntığa: mıntıka.

miftāh: anahtar.

misal: bir şeyin benzer hali, örnek.

mışdağ: bir şeyin doğru olduğunu ispat eden şey, ölçüt.

miqdār: 1. parça, kısım, bölük. 2. kıymet, değer. 3. düze, belirlenen gerekli miktar, doz. 4. derece.

miknet: kuvvet, kudret, güç, zor.

min: ben.

miṅ: bin, elf, hazar.

mir: amir, baş kumandan, bey, vali

mirzā: 1. İranlılara mahsus bir asalet ünvanı, beyzade.

mizāc: huy, tabiat.

moyun: boyun.

mu‘āvedet: 1. geri dönme, dönüş. 2. adet tabiat edinme.

mu‘ayyen: görülmüş olan, kat’i olarak belli, ölçülü, tayin ve tesbit olunmuş, kararlaştırılmış.

mufaşşıl: tafsîd eden, uzun uzadıya anlatan.

muḥaddere: afif kadın, namuslu kadın.

muḥafazat: muhafızlık, koruyuculuk.

muḥālif: 1. muhalefet eden, aykırılık gösteren, uymayan, uygun olmayan. 2. birinin düşüncesine zıt düşüncede bulunan.

muḥānet: ihanet eden, hain, alçaklık.

muḥārebe: harb etme, savaşma, harb, savaş, savaşta yapılan çarpışmalardan her biri.

muḥāşara: kuşatma, etrafını çevirme.

muḥāsib: muhasebe, hesap işlerini iyi bilen.

muḥbir: 1. haber veren, haberci. 2. bir gazete için haber toplayıp ulaşıran.

muḫābele: 1. karşılık verme, karşılama 2. karşı gelme. 3. birbiriyle karşılaştırma; karşılıklı yapılan okuma.

mukābil: 1. karşı karşıya gelen, bir şeyin karşısında bulunan. 2. bir şeye karşılık yapılan. 3. karşılık. 4. karşılığında.

muḳarrer: 1. kararlaştırılmış. 2. şüphesiz, sağlam. 3. anlatılmış, bildirilmiş.

muḳātele: birbirini vurmak, öldürmek, vuruşmak, kavga.

muḳāvement: karşı durmak, dayanmak, karşı koymak.

muḳaddem: 1. önde. 2. önce, önceki.

muḳtezi: iktiza eden, lazım gelen, icap eden, icap ettiren, gereken; gerektiren.

munḳālib: inkılāb eden, dönen, dönmüş, değişen, başka bir şekle, kılığa girmiş, giren.

muntazir: gözleyen, bekleyen.

murād: 1. arzu, istek, dilek. 2. maksat, meram. 3. erkek adı.

muḳāfat: aralar, uzaklıklar.

muḳahhar: feth edilmiş, ele geçirilmiş.

muḳālaḳa: barışlar.

mut': itaatli, baş eğen.

mutlaḳ: 1. ıtlak olunmuş, salıverilmiş, başıboş bırakılmış. 2. kayıtsız, şartsız. 3. yalnız, tek, salt.

muḳāfık: uygun, yerinde, denk.

muḳāḫḫiḫ: tevhiş eden, korkutup, ürküten, vahşet getiren.

muḳāḫḫaḫ: süslenmiş, süslü, süslü giyinip kuşanmış.

muḳzik: darlaştıran, sıkıştıran.

mü'ekked: 1. sağlamlaştırılmış. 2. tekrar edilmiş, tenbih edilmiş.

mü'eyyed: 1. teyit edilmiş, kuvvetlendirilmiş, sağlam. 2. doğrulanmış. 3. yardım gören. 4. erkek adı.

mü'eyyid: 1. teyit eden, kuvvetlendiren. 2. doğrulayan. 3. yardım eden.

mübāriz: kuvvetli, münakaşaya girişen.

müḳādele: 1. iki kişi bir mesele üzerinde çekişme. 2. uğraşma, savaşıma, savaş.

müḳāfa'a: 1. def etme, bir saldırıya karşı durma. 2. koruma, korunma. 3. savunma.

müddet: 1. zaman, vakit. 2. bir şeyin uzayıp sürdüğü zaman. 3. muayyen vakit.

müellif: 1. telif eden, kitap yazan, eser sahibi.

müfevviż: ihale eden, sipariş eden.

müfid: 1. ifade eden, anlatan; manalı. 2. faydalı.

müfsid: 1. ifsad eden, bozan. 2. fesatlık eden, ara açan.

müheyyā: hazırlanmış olan.

mühr: mühür, imza.

mühimmāt: 1. lüzumlu şeyler. 2. harp malzemesi.

mülākī: buluşan, kavuşan; görüşen.

mülāzım: 1. bir yere veya bir kimseye sarılıp, ayrılmayan, tutunup kalan. 2. stajyer. 3. teğmen.

mülk: 1. ev, dükkan, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mal. 2. bir devletin ülkesi. 3. Vakıf olmayıp doğrudan doğruya birinin malı olan toprak veya akar.

mülük: melikler, hükümdarlar.

mümtāz: 1. imtiyazlı. 2. ayrı tutulmuş, üstün tutulmuş. 2. seçkin. 3. erkek adı.

münākaşa: 1. atışma, çekişme. 2. tartışmalar. 3. irdelemeler.

münāza‘at: ağız kavgaları, çekişmeler.

münheni: eğri, kamburlu, kemerli.

münhezim: inhizam eden, hezimete uğrayan, bozguna uğrayan, uğramış, bozgun.

münir: ışık veren, nurlandıran, parlak.

münkād : inkiyad eden boyun eğen.

münkazī: biten, bitmiş, sona ermiş.

münşi: inşa eden, yapan, yapısı üslubu güzel olan.

mürāca‘at: 1. geri dönme. 2. başvurmalar, danışmalar, yardım istemeler.

müreffeh: refah içinde, bolluk içinde.

mürtekib: haram ve yakışmayan bir fikri icra eden.

mürüvvet: 1. insaniyet, mertlik, yiğitlik. 2. cömertlik, iyilikseverlik.

müsellem: 1. teslim edilmiş, verilmiş. 2. su götürmez, doğruluğu, gerçekliği herkesce kabul edilmiş olan.

müsellim: teslim eden, veren.

müstaḥkem: istihkam edilmiş, istihkamlı, sağlamlaştırılmış, sağlam.

müstahlis: istihlas eden, kurtaran, kurtarıcı.

müstemi‘: istima eden, dinleyen, dinleyici, işiten.

müste’sel: mecbur, yoksul, muhtaç, bedbaht, kökünden sökülü.

müstevli: 1. istila eden, ele geçiren, idaresi altına alan. 2. yayılan, her tarafı kaplayan. 3. salgın.

müşāhede: 1. bir şeyi gözle görme. 2. Allah alemini görme.

müşerref: 1. şereflendirilmiş, kendisine şeref verilmiş, şerefli. 2. kadın adı.

müte‘āḳıḳ: 1. taakkub eden, birbiri ardından gelen. 2. ardından gelen, arkası sıra beliren.

müte‘allıḳ: 1. asılı, bağlı. 2. taalluk eden, ilgili, ilişiği olan.

müteferriḳ: dağılmış, ayrılmış dağınık.

müteḥaṣṣın: sığınmak.

müteveccih: yönelmiş, dönmüş, bir yere doğru yola çıkan.

mütevellid: İleri gelen, çıkan, hasıl olan.

müttefik: 1. bağlanmış, birleşmiş, anlaşmış. 2. fikirce beraber olan.

muvāfik: uygun, zıt olmayan, muhalif olmayan yerinde.

müverriḳ: tarihçi, tarih yazarı.

müyesser: kolayı bulunup yapılan; kolay gelen, kolaylıkla olan.

müyessir: kolay yapan ,kolaylaştıran.

N

naçar: 1. çaresiz, ister istemez. 2. zorunda kalmış. 3. zavallı.

nāgam: gamsız.

nakb:1. delme. 2. delik veya lağam açma.

nām: 1. isim, ad. 2. ün, lakab. 3. adres. 4. yerine, vekillik.

nāsāzgār: uygun olmayan, layık olmayan, kanaatkar olmayan.

nāpāydar: kalıcı olmayan, geçici.

nāş: insanlar, halk, herkes.

nat'i: yer, yere sarılan hasır.

nefs: 1. ruh, can, hayat. 2. insanın yeme içme gibi biyolojik ihtiyaçları 3. kendi, şahıs.

naḥvet: kibir, gurur, büyüklenme, ululanma, kurulma, böbürlenme.

nekbet: 1. talihsizlik, bahtsızlık. 2. düşkünlük. 3. felaket, musibet.

nemek: tuz.

nesimi: nesim ile, hafif ve latif esen rüzgarla ilgili.

nesl: 1. nesil, kuşak. 2. soy, döldüş.

nevāhi: 1. yanlar, taraflar. 2. nahiyeler, bucaklar.

nevāziş: okşama, gönül alma, iltifat.

nevbet: 1. sıra; sıra ile görülen iş. 2. hastalık ateşi. 3. vakit vakit ortaya çıkan aynı cinsten fizyolojik bozuklukların hepsi. 4. karakol, nokta hizmeti.

niçe: ne kadar, nasıl.

niçük: nasıl, ne kadar.

nihayet: 1. son, uç. 2. son derece.

ni'met: 1. iyilik, lütuf, ihsan, bahşiş. 2. azık, yiyeceğe, içeceğe dair şeyler; ekmek. 3. Saadet, mutluluk.

nimres: olgunlaşmamış.

nişar: 1. saçma, serpme.

nisyān: unutmama.

nizā': kavga, çekişme, anlamazlık

nöker: maiyet, kul, köle.

nuşret: 1. yardım. 2. Allah'ın yardımı. 3. başarı, üstünlük. 4. erkek adı.

nüş: içecek, içme, ebedi, afiyet, leziz.

nüzûl: 1. aşağı inme. 2. konağa inme, konaklama. 3. nüzûl inme, felç.

O

oğul: oğul.

oḥşā - : benzemek.

ol: o (işaret sıfatı).

olca: ganimet.

olturguz - : oturtmak.

oltur - : oturmak.

Ö/Ö

ölük: ölü.

ömr: ömür, yaşama, yaşayış, hayat.

öng: ön.

öt: geçmek

ötlemek: geçirmek.

öz: kendi.

özge: başka.

‘özl-ḥāhlik: özür dileyen, özür bildirerek af isteyen.

P

pādšāh: padişah.

pehlivan: güreşçi, yiğit.

penāh: sığınma, sığınacak yer.

penc: beş.

perçem: 1. kakül. 2. tepeden bırakılan saç, 3. yele. 4. mızrak, bayrak gibi şeylerin başlarına konulan püskülsü şeyler.

perişān: 1. dağınık, karışık, dağınık saç. 2. bozuk, düzensiz. 3. kederli, kaygılı.

pervā: 1. korku. 2. çekingenlik.

pervāz: 1. uçma, uçuş. 2. saçak. 3. hücre. 4. ayna. 5. dolap.

peydā: 1. meydana, açıkta. 2. hazır, mevcut.

piş: ön, ileri, ön taraf.

R

raiyyet: 1. sürü, otlatılan hayvan sürüsü. 2. bir hükümdar idaresi altında bulunan ve vergi veren halk.

rāzi: sırlı

razi: kabul eden

rencide: incinmiş, kırılmış.

re’y: fikir, müteala.

rezm: kavga, savaş, cenk.

riḥlet: 1 göç, göçme. 2.ölme.

ri‘āyyet: 1. gütme, gözetme. 2. sayma, saygı. 3. ağırlama.

riwāyet: 1. söylenti, bir haber, söz veya hadisenin hikayesi. 2. hikaye edilen bir haber, söz veya hadise.

riyāzat: riyazetler, nefsi kırmalar, dünya lezzetlerinden sakınmalar, perhizle, kanatla yaşamalar.

ruḥ: 1. can, nefes. 2. canlılık, his, duygu. 3. en mühim nokta, öz.

ruḥi: 1. ruh ile ilgili. 2. ruhsal.

ruḥşat: izin, müsaade.

rütbe: 1. sıra, derece, basamak. 2. memurluk, mevki derecesi.

rüzgār: 1. zaman, devir. 2. dünya. 3. yel.

S/Ş/S

sa‘ādet : mutluluk.

sābıķ: 1. eski. 2. bir önceki.

şabr: sabır, dayanma, katlanma, nefesine hakim olma, kendini tutma.

şafā: 1.saflık, berraklık, 2. gönül şenliği, kedersizlik, neşe, zevk, eğlence.

şāff: dizi, sıra.

şāfi: duru, temiz, katkısız.

şaḥāvet: 1. cömertlik, el açıklığı. 2. kadın adı.

sa‘i: 1. çalışan. 2. yan yana giden. 3. hızlı yürüyen. 4. koğuculuk yapan.

saķ: taraf, yan, canip, sem, sağ (taraf).

sāķi: 1. su veren, su dağıtan. 2. kadeh, içki sunan. 3. insan ruhuna Allah sevgisi, Allah nurunu saçan kimse.

sālim: 1. sağ, sağlam. 2.eksiksiz, sakatı noksanı olmayan. 3. Korkusuz, emin.

sal - : bırakmak.

sāmān:1. zenginlik 2. huzur. 3. düzen

sarı: - e doğru, tarafına.

sāz: 1.sıra, düzen. 2. silah. 3. kuvvet, kudret. 4. öğrenme. 5. ustalık. 6. hile, 7. eş, benzer. 8. menfaat.

sefer: 1. yolculuk. 2. savaşa gitme. 3. savaş. 4.askerin savaş halinde veya savaşa hazır bulunması hali. 5.defa, kere, kez.

sehab:1. bulut. 2. karanlık. 3. bulut gibi uçuşan böcekler.

selāmet:1. salimlik, eminlik, korku ve endişeden uzak olma. 2. selamete çıkma, kurtulma. 3. İyi netice. 4.esenlik.

selim: 1.sağlam, kusursuz, doğru. 2. erkek adı. 3. habis olmayan.

selimü’n- nefis: sağlam, doğru kimse.

semi‘: 1. işiten, işitme kuvvetme, olan. 2. Allah’n isimlerinden.

semiz: şişmani eti yağı bol olan, tavlı.

serā: 1. saray. 2. büyük konak. 3. hükümet konağı.

serdār: 1. önder. 2. komutan, başkomutan.

sergeşt: başı boş.

serḥadd: hudut, sınır.

serkeşlik: dikbaşılık, inatçılık, itaatsizlik.

sergerdan: başı dönen, sersem, avare.

seri - pol: köprü başı.

serv - kadd: selvi boylu.

server: baş, başkan, reis, ulu.

seyr: 1. seyir. 2. yürüme. 3. gezi. 4. izleme.

seyyid: 1. efendi, bey, ağa, ileri gelen, baş, başkan. 2. Hz Muhammed'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan olan kimse.

şığar-ı sinn: yaş küçüklüğü.

silab: sel suyu.

sim: 1. gümüş 2. gümüş para. 3. gümüşten, sırmadan. 4. gümüş taklidi sırma veya maden tel.

sir: 1. tok, doymuş. 2. sarımsak.

siyâset: 1. seyislik, at idare etme, at işleriyle uğraşma. 2. memleket idaresi. 3. ceza; idam cezası. 4. politika. 5. diplomatlık. 6. kurnazca iş veya hareket.

song: son, sonuncu, sonunda sonra demektir.

soyurğâl: ikram ve ihsanda bulunmak.

sözlüg: sözlü.

suhulet: kolaylık.

şulh: 1. barış, barışma, barışıklık. 2. rahatlık. 3. uyuşma, uzlaşma.

surân: cemiyet, izdiham, galebelik içinde, leşker.

Ş

şamil: ihtiva eden, kaplayan.

şecâ'at: yiğitlik, yüreklilik.

şefik: 1. şefkatli, merhametli, acıyıcı, esirgeyici. 2. erkek adı.

şefkat: acıyarak ve esirgeyerek sevmek.

şehâdet: 1. tanıklık. 2. şehitlik.

şehr: şehir.

şehzâde: hükümdar oğlu, prens.

şemş: güneş.

şer: 1. fena, fenalık eden adam, kötü adam. 2. daha kötü.

şerbet: 1. şerbet, içilecek tatlı şey. 2. bardakla müshil olarak içilen ilaç.

şerh: 1. açma, ayırma. 2. açıklama, açıklama. 3. bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap. 4. açık, anlatma.

şerif: 1. şerefli, mübarek, kutsal. 2. soylu, temiz. 3.Hz. Muhammed'in torunu Hasan'ın soyundan gelenlere ve Mekke emirlerine verilen bir unvan.

şevket: 1. büyüklük, heybet. 2 erkek adı.

şi'ār: 1. alamet, işaret,iz. 2. ayırıcı işaret, ayırt edici adet. 3. hacı olmak için Mekke'ye yapılan törenler.

şikāyet: sızlanma, yanıkma, yakınma

şikest: kırık, kırma, kırılma, yenilme, yenilgi.

şirket: ortaklık.

T/Ṭ

tā: kadar, dek, değin.

taarruz: 1. ilişme, sataşma, takılma. 2. düşmana saldırma.

tāb: 1. güç. 2. sıcaklık. 3. parlaklık 4. kıvrım. 5. eğen, büken. 6. aydınlatan.

tābi':1. birinin arkası sıra giden, ona uyan. 2. boyun eğen, bağlı kalan; birinin emri altında bulunan

tag: dağ.

taḥammül: 1. yüklenme, bir yükü üstüne alma. 2.dayanma, katlanma. 3. Kaldırma.

taḥt: 1. hükümdarın oturduğu büyük koltuk. 2. hükümdarlık makamı.

tahir:1.temiz 2. Abdest ve guslü bozan şeylerden biri bulunmayan.

taḥdim: 1. öne geçirme, geçirilme, öne alma, ileriye sürme, sürülme. 2. Büyük bir kimsenin huzuruna bir şey götürme, verme. 3.birini bir başkasına tanıtmama.

takdir:1. beğenme, değer biçme, değer verme; verilme. 2. anlama.

taḥris:1. soğutmak 2. dondurmak. 3. parmak ucuyla veya tırnakla bir nesneyi ovup yıkamak.

taḥşir: 1. kısaltma. 2. bir işi eksik yapma. 3. bir şeyi yapabilir iken çekinip yapamama. 4. kusur etme. 5. kabahat, suç, günah.

tālāb: göl, büyük havuz.

tālā: yağma, çapul,

tanzim: 1. düzeltme, düzenleme, düzen verme, yoluna koyma..2. nesim veya nazır olarak yazma.

tāngla: yarın, gelecek gün.

tap - : bulmak.

tapşur - : emanet etmek, vermek, teslim, etmek.

tārāc: yağma, çapul, talan **2.** yağma etme, talanlama.

ṭaraf: **1.** yan, yön. **2.** bölge, yer, memleket, ülke, kıt'a. **3.** yanı. **4.** tarafdarlık, sahip çıkma, koruma.

tārat: çapul, yağma, talan.

ṭārî: ansızın çıkan, birden bire görünen.

ṭarik: yol.

tarif: yeni

tart: çekmek.

tasalluṭ: musallat olma, sataşma, başına ekşime.

tasallüb: **1.** katılaşıma, sertleşme. **2.** sağlamlştırma.

taşarruf: **1.** sahip olma. **2.** idare ile kullanma, tutum, ekonomi, tasarrufla. **3.** arttırma, arttırılma. **4.** bir zevce muamelesinde bulunma.

taşlap: taşlayıp demektir.

tavācı: ulak demektir.

ta‘yin: **1.** ayırma, belli etme. **2.** bir memuriyete koyma. **3.** tayın, asker ekmeği. **4.** erzak.

ta ‘zim: **1.** büyüklenme, ululanma. **2.** saygı gösterme, ikram etme.

teb’: tabiat, huy, mizaç.

teba‘ : tabi olma, uyma.

tecribe: **1.** deneme, sınama. **2.** görgü **3.** görmüş geçirmişlik

tedbir: bir şeyi temin edecek veya önleyecek yol, çare.

tehniyet: tebrik etme, kutlama, ‘hoş geldin’ deme.

tekebbür: kibir gösterme, büyüklük satma.

telāş: **1.** herhangi bir endişeden kederden ileri gelen heyecanlı ve sıkıntılı acele. **2.** endişe, kaygı, tasa, sıkıntı, kuruntu.

te’lif: **1.** uzlaştırma, barıştırma.

tengri: Tanrı, Allah.

terāzu: terazi.

terbiyet: terbiye, alıştırma.

tergib: arzu ettirme, istek verme, isteklendirme.

teri: deri.

tertib: 1. dizme, sıralama, hazırlama, düzene koyma. 2. dizgi. 3.sıra, dizi, düzen. 4. reçete.

teshir: zapt ve istila etme, ele geçirme, elde etme.

teslim: 1. bir emaneti yerine verme. 2. bir şeyi yeni sahibine verme. 3. hakikat olduğunu söyleme. 4. dayanamayıp pes deme.

tev: hile, aldatma.

tevābi‘: bir kimsenin hizmetinde bulunanlar, birinin adamları. 2. bir kimsenin mesleğini tutanlar, fikir bakımından ona bağlı olanlar. 3. uşaklar. 4. bir merkeze bağlı olan yerler.

tevakki: sakınma, çekinme korunma.

tevaḳḳuf: durma.

teveccüh: 1. yönelme, dönme. 2. ilgi gösterme.

tevḳif: 1. durdurma, durdurulma. 2. alıkoyma. 3. mevkuf.

tevekkül: işi Allah’a bırakıp razı olma.

tevki’1. padişah buyruklarına çekilen nişan. 2. padişahın nişanlı buyruğu.

tevzi’: 1. dağıtma, dağılma 2. herkese payını dağıtma, üleştirme.

tīmār: bakım, hizmet, düşünce, fikir.

tiḡ: ulaşmak.

til: dil.

tilep: dileyip yani isteyip demektir.

tive: deve.

tob: top.

toḡuşkan: doğan.

tofraḡ: toprak demektir.

toldur - : doldurmak.

toy: ordu karargahı, toplantı.

töhmet: birine istinad olunan suç, işlenildiği sanılan fakat geröekliği henüz meydana çıkmamış olan suç, kabahat.

tökül - : dökülmek.

törlük: türlü demektir.

turar: durur demektir.

tur - : durmak, olmak; yaşamak.

tuş: taraf manasındadır.

tut - : tutmak, kabul etmek

tün: gece.

U/‘U

‘ubur:1. bir suyun öte yakasına geçme. **2.** Bir başka tarafa geçme, geçilme, atlama.

ufuk: 1. ufuk. **2.** her hangi bir yerin şakul hattına dikey olan ve rasat aletinin objektif merkezi seviyesinde.

‘ukul: akıllar.

‘ulema: alimler, ilim sahipleri, bilginler.

‘ulufe: 1. hayvan yemi. **2.** sipahilere, yeniçerilere (üç ayda bir)verilen maaş.

uluğ: ulu ve büyük manasındadır.

ulus: ulus, millet, halk, şehir.

‘ulvî: yüce.

uruş - : savaşmak, vuruşmak.

uṣāl: bu, şu, işte.

uṣal - : ufalanmak.

utru: karşı.

uyal - : utanmak.

uluk: ulu, büyük manasındadır.

Ü

übbehet : büyüklük, ululuk.

ümera:1. emirler, beyler. **2.** binbaşı, yarbay, albay, rütbelerinde bulunan fermanlı subaylar.

V

vādî:1. iki dağın arasındaki uzun çukur, dere. **2.** bir nehrin aktığı yer, yatak.

vahime: kuran, kuruntulu.

vaḳāyi‘i: vakalar, hadiseler.

vākf: kamu yararına yapılan vakıf.

vāki‘:1. vuku bulan, olan, düşen; olagelen, rastlayan. **2.** geçen, geçmiş olan

vākt:1. vakit, zaman **2.** saat, günün muhtelif saatleri. **3.** mevsim. **4.** münasip, uygun zaman. **5.** boş zaman. **6.** geçim. **7.** çağ, zaman. **8.** fırsat. **9.** muayyen, belirtilen zaman.

vālide: doğuran; ana.

vallah: Allah için, Allah hakkı için manasına gelen büyük yemin.

varis: 1. mirasçı, kendine miras düşen. **2.** Allah adlarından biri.

vāsita: 1. İki şeyi birbirine bitiştiiren, üçüncü. **2.** Aracı, arada bulunan , araya giren, . **3.** Alet, araç. **4.** soy, soy kuşağının her biri.

vasiyet: bir malı veya menfaati ölümden sonra için bir şahsa veya bir hayır cihetine bağış yolu ile vermek.

vāzih: açık meydanda belli, kapalı olmayan.

veda‘: vedialar, emanetler.

veled: 1. çocuk, erkek evlad. 2. oğul.

verte: 1. varta, çukur, yer; uçurum. 2. içinden çıkılması güç iş, 3. tehlike.

vilāyet: 1. bir şeyi kudretle elde etme. 2. birine kefil olma. 3. dostluk. 4. muhabbet.

vuku‘ : 1. düşme. 2. rastlama, isabet etme 3. olma, oluş. 4. bir hadisenin çıkış şekli, cereyanı.

vukuf: vakıflar.

vücut: 1. bulunma, var olma, varlık. 2. insan veya hayvan gövdesi. 3. ten.

Y

yağı: düşman.

yaḥşı: güzel, iyi.

yaqa: kenar, kıyı.

yām: ulağın(haberci) bineceği ata denir.

yan: taraf manasındadır.

yāne: yana, yine, cihetce, dair.

yanmak: dönmek demektir.

yaraş: iki hasmın barışması.

yāre: yara.

yaruk: aydınlık, ışık.

yasal: saf çekmek, bir düzi durmak, alay çekmek.

yasap: yasayıp, yani düzüp demektir.

yasāvul: çavuş demektir.

yaşurun: gizli, mahfi.

yat: yabancı.

yazı: yazlık yer, yeşillikten yoksun yer.

ye’in: bir cins tatlı su balığı.

yek: bir, münferid, bir oluş, birlik.

yem: hayvan yiyeceği.

yemān(yaman): kötü.

yıgıl - : yığılmak, toplamak.

yıgla - : ağlamak demektir.

yıkıştur - : toplamak, biriktirmek.

yılkı: at.

yıtek: yetecek.

yiber - : göndermek.

yiğāc: 1. ağaç. 2. fersah.

yir: yer, toprak.

yirak: silah.

yırak: uzak.

yiṣāl: saf çekmek.

yiti: yedi.

yitken: yetişmek.

yitkür -: yetiştirmek, ulaştırmak.

yit - : emir edip yetiş demektir.

yol: tarz, yöntem.

yumalan - : yuvarlanmak demektir.

yurd: yurt, vatan, ülke.

yurtavul: önünde askeri birlik ile giden süvari.

yusun: kendi kendine hasıl olan tarz, üslub, kaide.

yükün - : boyun eğmek, secde etmek.

yükür - : yürümek, hareket etmek.

yürüş: yürüyüş, hücum.

yüz körgüz - : ortaya çıkmak.

yüzlen - : yönelmek, teveccüh manasındadır.

Z/Z/Z/Z

za‘if:1.zayıf, güçsüz, kuvvetsiz, takatsiz,kansız, arık. 2. gevşek. 3.tenbel.

zabṭ: 1. sıkı tutma. 2. idaresi altına alma, kendine mal etme. 3. silahlı kuvvet ile bir yeri alma. 4. anlama, kavrama. 5. kaydetme, özetini yazma.

zade: 1. oğul, evlat. 2. insanıyetli doğru adam.

zafer: 1. bir çok emek neticesinde maksada ulaşma, başarma. 2. düşmanı yenme, üstün gelme.

zāhir: parlak.

zahire: gerektiği zaman harcamak üzere anbarda saklanan hububat, yiyecek.

zamir: 1. iç, iç yüz. 2. kalb; vicdan. 3. gönülde gizli olan sır. 4. ismin yerini tutan kelime.

zamm: artıkma, katma, ekleme.

zār: 1. perişan, ağlayan, inleyen. 2. inilti. 3. yer.

zaruret: 1. çaresizlik. 2. muhtaçlık, yoksulluk; sıkıntı.

zāt: 1. kendi. 2. asıl, öz, cevher. 3. saygıya değer kimse. 4. sahip, malik.

zāyi': elden çıkan, kaybolan, yitik, zarar, ziyan.

zebun: zayıf, güçsüz, aciz.

zer: 1. altın. 2. akçe, para.

zevāl: 1. yerinden ayrılıp gitme. 2. zail olma, sona erme.

zeviü'l- iktidar: iktidar sahipleri.

zī: heyet, kılık, kıyafet, elbise.

zib: süs, bezek.

zıkr: 1. anma, anılma. 2 bildirme, bildirilme.

zimām: hak, vacip; şeref, saygınlık; eman.

ziver: 1. süs, bezek. 2. erkek adı.

zuhur: görünme, meydana çıkma, baş gösterme, türeme.

zū: sahip, malik.

züynet: ziynet, süs eşyası.

SONUÇ

Muhammed Şeybanî Han 1500-1510 yılları arasında süregelen hakimiyeti müddetince Maverâünnehir coğrafyasını tasarrufu altına almış ve tam teşkilatlı bir yönetim mekanizması oluşturmuştur. Şeybanî Han Hanlık yönetimini Timurlu Devlet düzenini ve dedesi Ebulhayr Han'ın Deşt-i Kıpçak'taki idari sistemini esas alarak merkezi bir yapı oluşturmuştur. Bu bağlamda Özbek Hanlığı bireysellikten uzak kümülatif olgular etrafında şekillenen örnek modellerin geliştirilip dönemin şartlarında yoğrulduğu ortak bir fikriyatın homojen sonucudur. Genel itibariyle değerlendirildiğinde ise İslam dini ile Türk-Moğol kimliğinin baskın olduğu bir devlet, bir koordinasyon sistemidir. Kısaca Maverâünnehir'deki Özbek Devleti Şeybanî Han kimliğiyle bütünleşmiş eşsiz bir eserdir.

1510 sonrası süreçte zaman zaman baskılar ve isyanlar karşısında geciken iktidarlara, değişen dengelere rağmen varlık göstermeyi başarmış olan Özbek Hanlığı, Şeybanî Han ile altın devrini yaşamış, Şah İsmail ile gelen ağır yenilgiye kadar bütünlüğünü korumuştur.

Şeybanî Han en büyük rakibi olan Safevilere karşı verdiği mücadele ile Şii hareketine karşı Sunni İslamı korumuş ve yüceltmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Padişahı ile birlikte "Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi", "İslamın koruyucusu" unvanlarını da elde etmiştir. Bu sıfatlarla birlikte Şeybanî Han İslamı, hayatın her alanında etkin kılmıştır.

Türkistan'ın son büyük hakimlerinden olan Şeybanî Han'ın ölümü ile Türkistan fetihleri uzun bir süre duraklamıştır. Şeybanî Han dönemi ile birlikte Şii etkisindeki İran topraklarını terk eden Sünni kitleler başta Maverâünnehir olmak üzere farklı coğrafyalara göç etmek zorunda kalmışlardır. Buradan hareketle bugünkü Orta Asya etnik yapısının büyük oranda o tarihlerde şekillendiğini söylemek de mümkündür.

Şeybanî Han büyük bir hükümdar ve komutan olmasının yanı sıra halkının kültürel düzeyini yükseltmek isteyen bir sanatseverdir. Bizzat "Divan" kaleme almak

suretiyle edebi çalışmalar yürütmüş, çağdaşı sanatçı ve alimleri çevresinde toplayarak ilim ve sanat faaliyetlerinin sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Bu büyük devlet adamının döneminde pek çok alim, sanatçı ve şair yetişmiş çok kıymetli eserler kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Özbek Hanlığı siyasi anlamdaki gücünü kültürel düzeydeki yükselişiyle pekiştirmiştir.

Çağatayca kaleme aldığı divanıyla hem kendisinin iyi bir şair olduğunu ortaya koymuş hem de Çağatayca'nın eser dili olarak zenginliğini ön plana çıkartmıştır. Şeybanî Han Divanı hükümdarın şiire ve sanata verdiği önemi göstermesi bakımından da ayrı bir değer ihtiva etmektedir.

Şeybanîler göçebe bir neslin devamı olmalarına karşın yerleşik hayata hızlı entegre olmuşlar ve mimari, hat sanatı, resim, müzik, minyatür ve edebiyat alanlarında seleflerine nazaran farklı bir çizgiyle ortaya çıkmışlardır. Şeybanî Han'ın kendisini ilmi olarak geliştirmesinde Buhara medreseleri mühim yer tutmaktadır.

Gençliğinde Timurlu şehzadelerin gittiği medreselere devam eden Özbek Hanı, Mevlana Muhammed Hitayi başta olmak üzere dönemin büyük alimlerinden de dersler almıştır. Bu eğitim süreci Şeybanî Han'ın Sünni İslam'a vakıf olmasını sağlamıştır. Eğitimi süresince sarayda ikamet etmiş olması da Timurlu devlet geleneğini yakından tanınmasına imkan sunmuştur. Bu sayede Çağatay dili ve edebiyatının masaya yatırıldığı edebi meclisler düzenlenmiş, komşu medeniyetlerin ve İslami unsurların etkisiyle çeşitli mimari eserler inşa ettirilmiş, hatta yeni eserlerin yanı sıra mevcut yapılar iyileştirilmiştir. Tüm bunlara ilaveten Özbek saraylarında Şeybanî Hanlığı tarihini kaleme almak üzere vakanüvisler görevlendirildiğini ve bu kişilerin siyasi tarihin yanı sıra sosyal ve kültürel tarihi de aydınlattığını söylemek mümkündür.

Bu vakanüvislerden Muhammed Salih ve Kemaleddin Binai gibi yazarların yanı sıra bu çalışmaya kaynak teşkil eden yazmanın müellifi Nasrullahî de Timurlu sarayından Özbek sarayına geçmiştir. Bizzat Şeybanî hanedan mensubu Keldi Muhammed tarafından umumi tarih yazmakla vazifelendirilmiştir. İşte bu buyruk doğrultusunda oluşturulan kronikte müellif Yafes'ten başlayarak 1525 yılında Keldi Muhammed'in babası Süyünç Hacı'nın ölümüne değin yaşanan olayları aktarmıştır.

Bu suretle “Eserlerin en üstünü”, “Baş eser” gibi anlamalara gelen *Zübdetü’l-Âsâr*’ın Şeybanî Hanlığı’na ayrılan bölümünde olayların arka planı ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Müellif Kur’an-ı Kerim’den ayetlerle pekiştirdiği eserinde zaferlerin, yenilgilerin yahut ölümlerin Allah’ın takdiri ile gerçekleştiğini ifade ederken, Özbek Sultanları’nı övgü dolu sözlerle tasvir etmiştir. Ayrıca yazar çağının etkisinde kalarak sık sık farsça kelimelere yer vermiştir. Bu eser, dönemin tanığı aynı zamanda çağın aktörlerinden biri olan Mevlana Belhi tarafından kaleme alındığı için yer yer subjektif ifadeler içermektedir. Şeybanî Han’ın Maverâünnehir ve Harezm bölgesine tertip ettiği seferleri tarih, mekan, asker sayısı ve seferin gidişatı hakkında çağdaşı kaynaklara nazaran farklı bilgiler vermesi ayrıca Horasan seferlerini detaylı aktaran ilk çalışma olması hasebiyle önemlidir. Bu seferlerin bir kısmında bizzat görev alması aktardığı bilgilerin doğruluğuna işaret etmektedir. Ancak bu doğrular müellif tarafından kimi zaman mübalağa edilmek suretiyle nakl edilmiştir. Eserin diğer bölümleri, Enbiyalar Tarihi, İran padişahlarının tarihi, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Cengiz ve Halefleri, Timur ve Halefleri başlıklarını taşımaktadır. Eserinde şahsı hakkında detaylı bilgi vermeyen yazar “*Bu zavallı garip kılavuzlar vadisinin yolunu şaşırmış kişisi Abdullah bin Muhammed bin Ali Nasrullahî ki fazilet sahibi olarak bilinir*” sözüyle kendisini tanıtmakla yetinmiştir. Şeybanî Hanlığı tarihine vakf ettiği bölümün büyük bir kısmını Muhammed Şeybanî Han’ın faaliyetlerine ayırmış ve onu Şah Baht Han yani Saadetli Padişah olarak zikretmiştir. Onun Safevi askerlerince katl edilmesi hadisesini “vahim bir hadise” olarak nitelendirmiştir.

Şeybanî Han’ın 1510 yılında öldürülmesiyle Özbek Hanlığı dağılmış ve bu tarihten sonra Hive ve Buhara merkezli iki farklı yönetim şekillenmiştir. Bu vefat hadisesine müteakip Özbek Hanlığı’nın temsilcileri Şah’a bağlılığını ilan ederek Safevi kuvvetlerinin Maverâünnehir’e girmesini engellemişlerdir. Hanlığın yeni varisi amcası Köçkücü Han olurken oğlu Timur Sultan Semerkand’ın, yeğeni Ubeydullah Han Buhara’nın, kuzeni Cani Beg ise Karşi, Kurfın ve Kermine bölgesinin yönetimini üstlenmişlerdir. Sonuç olarak 10 yıllık kısa iktidar dönemine pek çok icraatı sığdıran Şeybanî Han kurucu kimliğinin yanı sıra halkına ve devletine şekil veren vizyon sahibi bir lider olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- AKA, İsmail. *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.
- _____, *Mirza Şahruh Ve Zamanı (1405-1447)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1994.
- _____, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995.
- ALPARGU, Mehmet. *Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları*, Türk Dünyası Araştırmaları, Ankara, 1995.
- _____, “Türkistan Hanlıkları”, *Türkler*, Cilt VIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, ss. 957 – 1054.
- Baburnâme Babur’un Hâtıratı*, Haz., Reşit R. Arat, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1993.
- BARTHOLD, V. V. *Türk Moğol Ulusları Tarihi*, Çev: Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu V Ankara, 2006.
- _____, “Otçet o Komandirovke v Turkestan”, *Soçinenya*, Sayı. VIII, 1973, ss.129 - 145.
- _____, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2006.
- BREGEL, Yuri. *Historical Maps of Central Asia, Research Institute for Inner Asian Studies, 2000.*
- BREGEL, Yuri. “Uzbeks, Qazags and Turkmens” *The Cambridge History of Inner Asia The Chinggisid Age*, Cambridge Publishing, Cambridge, 2009.
- ÇELİK, Muhammed Bilal. “Şibanîler ve Astrahaniler Devri Yerli Vekayinameleri”, *History Studies: International Journal of History*, Cilt: IV, Sayı: 2, 2012, ss. 95-119.
- ÇELİK, Muhammed Bilal. *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013.

- _____, “İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı” *Türk Tarih Eğitim Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 2, 2014, ss.144-165.
- ÇINAR, Gülay Karadağ. “İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybanî Han Arasındaki Söz Düellosu”, *History Studies: International Journal of History*, Cilt: III, Sayı: 2, 2012, ss.75-87.
- _____, *Safevi Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2011.
- DEDEYEV, Bilal. “Safevi Tarikatı ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalara Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 5, 2008, ss. 205-223.
- DEVELİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Sözlük*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2008.
- DEWEESE, Devin. “A note on Manuscripts of the Zubdat al -âthâr, a Chaghatay Turkic History From sixteenth- century Mawarannahr”, *Manuscripts of the Middle East* 6(1992), TER Lugt Press, Donkersteeg 19, 1994, ss. 96-100.
- DUĞLAT, Mirza Haydar. *Tarih-i Reşidî: Geride Bıraktıklarımızın Hikayesi*, Çev: Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ebul Gazi Bahadır Han. *Türk Şeceresi*, Matba-yı Umur, İstanbul, 1343-1925.
- ECKMANN, Janos. “Çağatayca'da İsim Fiiller”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*”, 217, 1988, 51-60.
- _____, *Çağatayca El Kitabı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988.
- _____, “Bolmasa Kelimesine Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 217, 1988, s.33-38.
- _____, “Çağatay Dili Hakkında Notlar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 217, 1988, 115-126.
- _____, “Çağatayca'da Yardımcı Cümleleler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 217, 1988, 27-58.
- _____, “Çağatayca” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 217, 1988, 211-245.

- ERCİLASUN, Ahmet Bican. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Fazlullah Bin Ruzbehân-ı Huncî. *Mihmânnâme-i Buhara (Târîh-i Pâdişâhî Muhammed Şibânî)*, Haz. Menuçehr Stude, İntişarat-ı İlmî ve Ferhangî, Tehran, 1341.
- GÜNDOĞDU, Abdullah. *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigar Şibanîler Devri 1512-1740)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.
- GÜRBÜZ, Yunus Emre. “One Migration, Two Different Historiographies: the Migration of the Uzbeks and Kazakhs in the 15th Century”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Cilt. VIII, Sayı:5, 2013, 321-329.
- GÜZELDİR, Muharrem. *Abuşka Lügati*.(Yayınlanmış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002.
- HAIDAR, Mansura. *Central Asia in the sixteenth Century*, Manahor Publishings, New Delhi, 2002.
- Hasan-ı Rumlu. *Ahsenü't- Tevârih*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- HOWORTH, Henry Hoyl. *History of the Mongols From The 9th to Th 19th Century*, C. II/2. Kısım, London, 1880.
- IBRAGIMOV, S.K. ve V.P, Yudin. *Materiali Po Istorii Kazahskih Hanstv XV. XVI. Vekov*, Almata, 1969.
- KAFALI, Mustafa. (1976) “Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu”, *Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976, ss.295-302.
- KANAR, Mehmet. *Kanar Farça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- KARASOY, Yakup. *Şiban Han Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Kaşgarlı Mahmut. *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini “Endeks”*, Çev: Besim Atalay, Cilt: IV, Ankara, 1999.

Khwandamir, *Habibu's-siyar*, Tome Three, *The Region of the Mongol and Turk*, Part Two: *Shahrukh Mirza – Shah İsmail*, Translated and Edited by W. M. Thackston, Harvard University, Cambridge, 1994.

KILIÇ, Nurten. *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybanî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.

Kur'an-ı Kerim Meali, Ebabil Yayıncılık, İstanbul, 2013.

MOLDABAEVA, D. N. "Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu" *Türkler*, C.VIII, s.1118.

Molla Binâ'î Kemaleddin Ali, *Şeybânînâme*, Tashih Kazuyuki Kubo, Kyoto/Japonya 1997.

MUKMİNOVA, R.G ve A, Mukhtarov. "The Khanete Of Bukhara", *History Of Civilizations Of Central Asia*, Unesco Publishings, Paris, 2003, ss.35-63.

Niyazi el- Lugatu'n – Neva'iyye ve'l-İstişhadatu'l-Cagata'iyye= Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayaca Tanıklar, Haz: Mustafa S. Kaçalın, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011.

ÖLMEZ, Zuhâl Kargı. *Şecere-i Terakkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*, Simurg Yayınları, Ankara, 1996.

SKRINE, F.H. ve E. D. Ross. *Heart of the Central Asia*, Methuen & CO Publications, London, 1899.

SOLMAZ, Gürsoy. "Timur ve Seferleri", *Türkler*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 540-553.

SAK, Vesile Albayrak. "Şemseddin Sivasî'nin Kaside-i Bürde Tercümesi" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages*, Cilt: IX, Sayı:3, 2014, ss. 91-110.

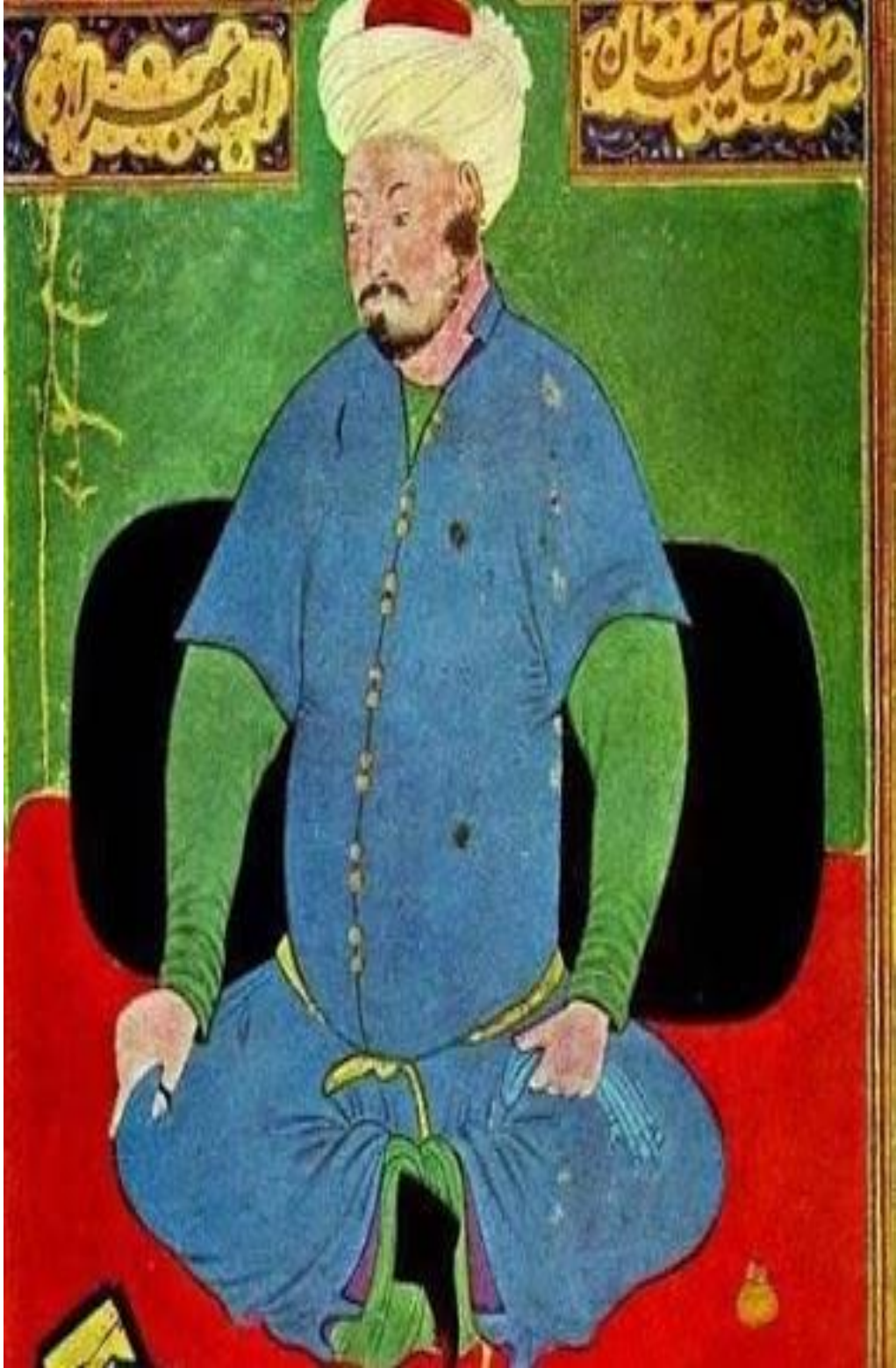
ŞEŞEN, Ramazan. *İslam Coğrafyacılara Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Şeyh Süleyman Efendi. *Çağatayca-Osmanlıca Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Yayınları, Tıpkı Basım, C:13, İstanbul, 2003.

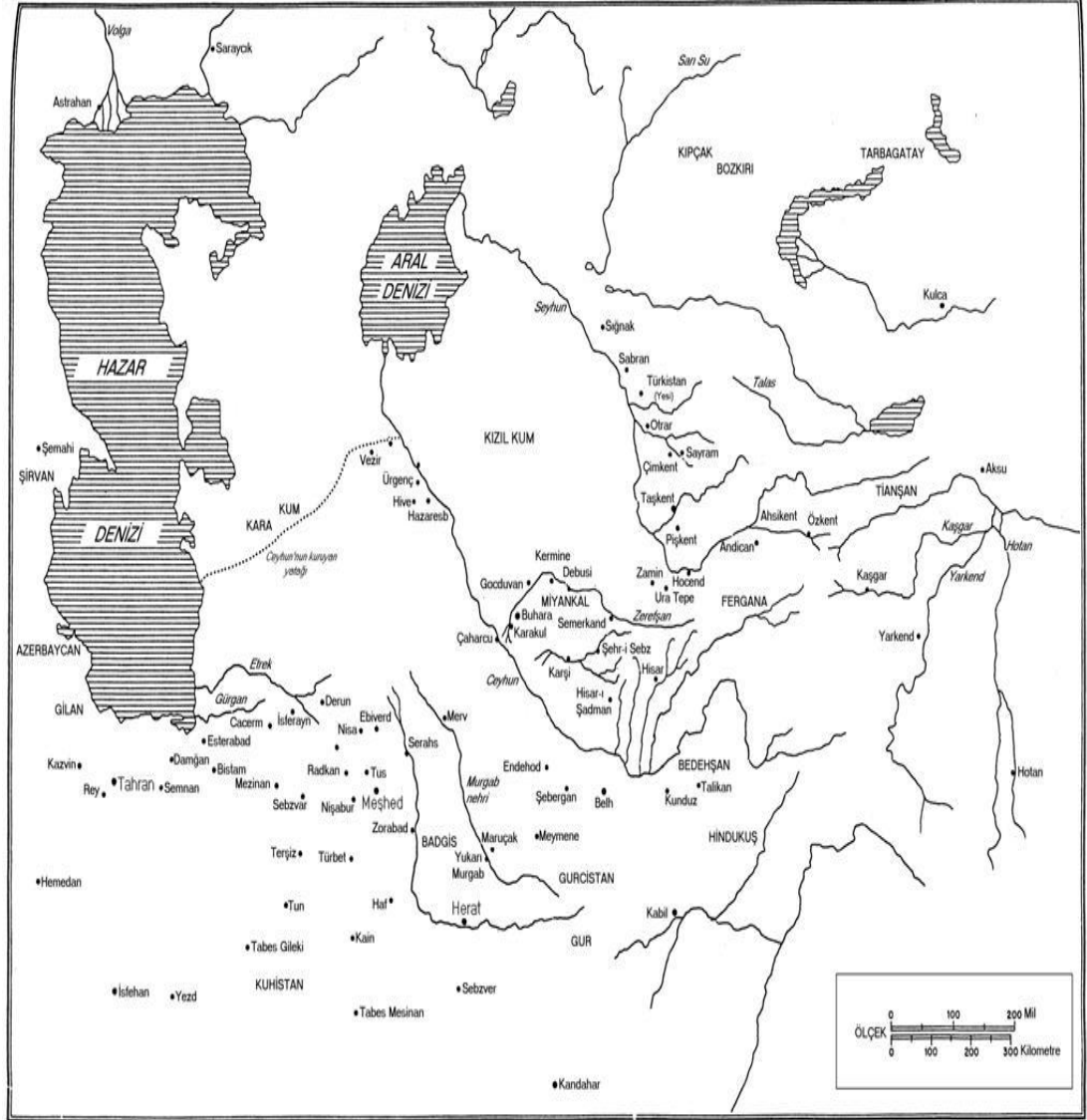
- Tacü's-Selmanî. *Tarihnâme*, çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- TIMURLAN, Omorlov. "Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi" *TÜBAV Bilim Dergisi*, TÜBAV Yay. Cilt: V, Sayı:2, 1995,ss. 7-18.
- TOGAN, A. Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul, 1981.
- UZUNTAŞ, Hülya. "XIV. Yüzyıla Ait Çağatayca Bir Metnin Transkripsiyonu, Çevirisi, Sözlüğü ve Dil Özellikleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- VAMBERY, Arminus. *History of Bukhara From the Earliest Period Down To The Present*, London, 1873.
- YILDIRIM, Talip. *Hüseyin Baykara Divanı*. Hat Yayınevi, Uşak, 2010.

EKLER

EK-1.Muhammed Şeybanî Han'ın resmi Kemaliddin Behzat Çizimi Amerika Metropolitan Müzesi

EK-2.Maveraünnehir, Türkistan ve Horasan bölgesine ait bir harita.

No: 461b- 462a

